

भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण नजीरहरुको सारसंक्षेप

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
टंगाल, काठमाडौं।

भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण नजीरहरुको सारसंक्षेप

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
टंगाल, काठमाडौं।

Commission for the Investigation of Abuse of Authority

Tangal, Kathmandu.

प्रकाशन मिति: २०७६ वैशाख

प्रकाशन प्रति: ५०० (पाँचसय)

प्रकाशक:

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग,
टंगाल, काठमाडौं।

नोट:- प्रस्तुत नजीरहरूको सारसंक्षेपमा समावेश गरिएका नजीरहरू नेपाल कानून पत्रिकामा प्रकाशित तथा अप्रकाशित फैसलाहरूबाट संकलित गरिएको छ। प्रस्तुत नजीरहरूको सारसंक्षेपमा संकलन गरिएका नजीरहरूसँग सम्बन्धित फैसलाहरूको पूर्ण पाठ नेपाल कानून पत्रिकामा प्रकाशितको हकमा जस्ताको तस्तै कपी गरेर र अप्रकाशित फैसलाहरूलाई टाइप गरेर एउटै फैसलाहरूको संगालो बनाई यस आयोगको वेवसाइट: <http://www.ciaa.gov.np> मा राखिएको र यसरी सर्वोच्च अदालतको वेवसाइट: www.supremecourt.gov.np बाट झिकिएका केही फैसलाहरूको तालिकाको लेआउट बिग्निएको हुँदा सो प्रयोजनका लागि सोही वेवसाइटमा हेर्नुहुन अनुरोध गरिन्छ।

मन्तव्य

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट “भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण नजीरहरूको सारसंक्षेप” प्रकाशन हुन लागेकोमा म अत्यन्त हर्षित छु। भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भई नेपाल कानून पत्रिकामा प्रकाशित तथा अप्रकाशित रूपमा छरिएर रहेका भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित नजीरहरूलाई सङ्ग्रहित गरी यसप्रकारको पुस्तकाकारमा प्रकाशन हुनु आयोगमा कार्यरत अनुसन्धानकर्ता, अभियोजनकर्ता, बहसपैरवीकर्ता, कानूनका विद्यार्थी, जिज्ञासु पाठकहरू एवं स्वयं न्यायकर्मीहरू समेतलाई विशेष सहयोग पुग्ने विश्वास लिएको छु।

“कानूनको अनभिज्ञता क्षम्य हुँदैन” भन्ने कानूनी सिद्धान्त समेत रहेको र “मुद्दा मामिलाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको संविधान र कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त सबैले पालना गर्नुपर्नेछ” भन्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेबाट नजीरहरू कानूनसरह लागू हुने भएकोले यसको जानकारी राख्नु सबैको लागि अपरिहार्य छ। यसका अलावा खासगरी आयोग स्वयं, यसअन्तर्गत कार्यरत अनुसन्धानकर्ता, अभियोजनकर्ता एवं अन्य कर्मचारीहरूका लागि नजीरको जानकारी अपरिहार्य हुन्छ। सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरहरूको अनभिज्ञताका कारण अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्ताले सर्वोच्च अदालतबाट समाधान भइसकेको विषयवस्तुमा पनि अनुसन्धान गर्ने र अभियोजन गर्ने गरेको पनि यदाकदा भेटिएको छ। त्यस्तो अवस्थालाई रोक्न यो संग्रहले सहयोग गर्नेछ भन्ने कुरामा म विश्वस्त छु।

यसका अतिरिक्त कैयौं मुद्दाहरूको सन्दर्भमा बोलिएका कुराहरूले अनुसन्धानकर्ता र अभियोजनकर्तालाई तत्तत् क्षेत्रमा मार्गदर्शन गर्ने भएकोले उनीहरूको कार्यमा थप निखार आउनेछ, जसको कारण अनुसन्धान एवं अभियोजनको कार्य थप वैज्ञानिक र वस्तुनिष्ठ हुनगर्ने यदाकदा देखापर्ने द्विविधाहरूको अन्त्य गर्न यस संग्रहले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने छ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ।

विगतदेखि नै यसप्रकारको प्रकाशनको आवश्यकता महसुस भए पनि यसरूपमा प्रकाशन हुन ढिला भइसकेको थियो। ढिलै भए पनि यस प्रकाशनले भ्रष्टाचारको मुद्दामा हुने अनुसन्धान र अभियोजनमा केही मात्र भए पनि परिस्कृत गर्न सक्यो भने यसको सार्थकता हुनेछ भन्ने मैले विश्वास लिएको छु। आयोगले यस संग्रहलाई आगामी दिनहरूमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन हुने नजीरहरूको आधारमा समयानुकूल परिस्कृत गर्दै लानेछ।

यस संग्रहको प्रकाशनको लागि समन्वयकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नुहुने माननीय आयुक्त डा. श्री गणेशराज जोशी, नजीर संग्रह संकलन तथा सम्पादन कार्यटोलीका संयोजक आयोगका सचिव श्री महेश्वर न्यौपाने, सदस्यहरू नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पद्मप्रसाद पाण्डेय, सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराई, सहन्यायाधिवक्ता श्री मुरारीप्रसाद पौडेल, उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिप्रसाद रेग्मी, उपन्यायाधिवक्ता श्री ज्ञानप्रसाद भुसाल, उपन्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्त भण्डारी र उपसचिव श्री झइन्द्रप्रसाद गुरागाई, कम्प्युटर संयोजन गर्ने कम्प्युटर अधिकृत बाबुराजा मानन्धर, कम्प्युटर अपरेटरद्वय आशा खड्का र शंकर श्रेष्ठ एवं यस कार्यमा प्रत्यक्ष तथा परोक्षरूपमा सहयोग गर्नुहुने सबैलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु।

नवीनकुमार घिमिरे
प्रमुख आयुक्त

विषयसूची

1	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्राधिकारसम्बन्धी	१
	१.१ प्रकाशमणि शर्मा समेत वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत	१
	१.२ राजीव पराजुलीको हकमा संजीव पराजुली वि. भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग समेत १	
	१.३ बद्रीबहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार	४
	१.४ बालकृष्ण न्यौपाने वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत.....	७
	१.५ गिरिजाप्रसाद कोइराला वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत.....	८
	१.६ नेपाल सरकार वि. विशाल बजार कम्पनी लि.को सञ्चालक समितिका अध्यक्ष रविन्द्रलाल श्रेष्ठ समेत	९
	१.७ विश्वनाथबहादुर शाही वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	११
	१.८ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग वि. रमेशमान श्रेष्ठ	१२
2	गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन (अकुत सम्पत्ति) सम्बन्धी	१२
	२.१ ईश्वरप्रसाद पोखरेल वि. नेपाल सरकार.....	12
	२.२ नेपाल सरकार वि. चिरञ्जिवी वाग्ले.....	14
	२.३ रामाज्ञा चतुर्वेदी वि. नेपाल सरकार.....	15
	२.४ नेपाल सरकार वि. अच्युतकृष्ण खरेल.....	17
	२.५ नेपाल सरकार वि. जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता समेत.....	18
	२.६ केशवराज गौतम समेत वि. नेपाल सरकार.....	24
	२.७ नेपाल सरकार वि. खुमबहादुर खड्का.....	२१
	२.८ नेपाल सरकार वि. युवराज शर्मा.....	23
	२.९ नेपाल सरकार वि. गणेश अर्याल समेत.....	24
	२.१० नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंह.....	25
	२.११ नेपाल सरकार वि. अच्युतकृष्ण खरेल.....	26

२.१२	नेपाल सरकार वि. हरेकृष्ण भगत.....	२६
२.१३	नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल	२७
२.१४	नेपाल सरकार वि. बद्रीनाथ श्रेष्ठ.....	२८
२.१५	ईश्वरप्रसाद पोखरेल वि. नेपाल सरकार.....	२८
२.१६	नेपाल सरकार वि. भरतप्रसाद नेपाल समेत.....	२९
२.१७	नेपाल सरकार वि. उमेशकुमार रेग्मी समेत	३०
२.१८	नेपाल सरकार वि. भरतप्रसाद घिमिरे.....	३३
२.१९	नेपाल सरकार वि. खेमराज भट्टराई.....	३५
२.२०	नेपाल सरकार वि. अर्जुन थापा.....	३५
२.२१	नेपाल सरकार वि. देवेन्द्र डंगोल समेत	३५
३.	हिनामिना वा दुरुपयोगसम्बन्धी.....	३७
३.१	यादव लामिछाने वि. विशेष प्रहरी विभाग.....	३७
३.२	विशेष प्रहरी विभाग वि. ईश्वरीप्रसाद वैजु	३८
३.३	नरबहादुर बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार	३८
३.४	गृह मन्त्रालयको पत्रको जाहेरीले श्री ५ को सरकार वि. अरुणकुमार श्रीवास्तव समेत.....	३८
३.५	विजयनाथ भट्टराई वि. नेपाल सरकार.....	३९
३.६	सार्जन पाण्डे वि. नेपाल सरकार	४०
३.७	पुण्यप्रसाद वाग्ले वि. नेपाल सरकार.....	४०
३.८	नरेन्द्रबहादुर कुरुडवाड वि. नेपाल सरकार.....	४०
३.९	तुल्सीराम पाण्डे वि. नेपाल सरकार.....	४०
३.१०	नेपाल सरकार वि. प्रत्येकरत्न ताम्राकार समेत	४१
३.११	ए.के. सप्लायर्सको प्रोप्राइटर राजेश अधिकारी समेत वि. नेपाल सरकार.....	४१
३.१२	नेपाल सरकार वि. दिलीपकुमार मल्ल ठकुरी	४२
४	घुस/रिसवतसम्बन्धी	४३

४.१	विष्णुमाया लिम्बुनी वि. द्रोणाचार्य सिटौला समेत.....	43
४.२	द्वारिका चौलागाई वि. नेपाल सरकार.....	४३
४.३	अर्जुनकुमार घिमिरे वि. नेपाल सरकार.....	४४
44	थलेश पूर्वे वि. नेपाल सरकार	45
45	थलेश पूर्वे वि. नेपाल सरकार	45
४.६	शिवबहादुर स्वार वि. नेपाल सरकार.....	45
४.७	प्रदिप अधिकारी वि. नेपाल सरकार उद्योग विभाग समेत	46
४.८	वीरेन्द्रकुमार कर्ण वि. नेपाल सरकार	46
5.	नक्कली प्रमाणपत्रसम्बन्धी.....	47
५.१	रमेशकुमार बस्नेत वि. नेपाल सरकार	47
५.२	सुदर्शन थापा वि. नेपाल सरकार.....	48
५.३	तारा राजभण्डारी कार्की वि. नेपाल सरकार.....	49
५.४	गणेशप्रसाद भुसाल वि. नेपाल सरकार	49
५.५	नेपाल सरकार वि. फूलराज शर्मा	49
५.६	नेपाल सरकार वि. हरिहरमान श्रेष्ठ	50
57	प्रमिला राई श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार	५०
५.८	कल्पना भण्डारी (घिमिरे) वि. नेपाल सरकार.....	५१
५.९	नेपाल सरकार वि. धर्मदेव फुलारा	५२
५.१०	गणेशबहादुर रावल वि. नेपाल सरकार.....	५३
५.११	रामनारायण सरदार थारु वि. नेपाल सरकार.....	५३
५.१२	रामाशिष बैठा वि. नेपाल सरकार.....	५४
५.१३	उजुरबहादुर बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार.....	५५
५.१४	सत्यओम दुवाल श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार	५६
५.१५	नेपाल सरकार वि. खगेन्द्रबहादुर हमाल	५७

५.१६	चन्द्रबहादुर वली वि. नेपाल सरकार.....	५७
६.	गैरकानूनी निर्णयसम्बन्धी.....	५८
६.१	श्री ५ को सरकार वि. हेमबहादुर मल्ल ठकुरी	५८
६.२	नेपाल सरकार वि. नरेन्द्रबहादुर चन्द	५९
६.३	राजकुमार लाल कर्ण समेत वि. नेपाल सरकार	६०
६.४	नेपाल सरकार वि. सुगतरत्न कंसाकार	६१
६.५	महेश चापागाईं वि. नेपाल सरकार	६३
६.६	ओमविक्रम राणा समेत वि. नेपाल सरकार.....	६४
७.	कार्यविधिसम्बन्धी.....	६६
७.१	लोकमान सिंह कार्की वि. नेपाल सरकार	६६
७.२	रामअवतार यादव वि. नेपाल सरकार	६७
७.३	नरबहादुर बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार	६७
७.४	दिलबहादुर लामा वि. नेपाल सरकार	६७
७.५	त्रिलोचन गौतम वि. संसद सचिवालय	६७
७.६	तेजनारायण यादव वि. नेपाल सरकार	६८
७.७	किशोरभक्त माथेमा समेत वि. अ.दु.अ. आयोग समेत	६८
७.८	नेपाल सरकार वि. केदारचन्द्र खनाल समेत	६९
७.९	रामप्रसाद सिटौला वि. टिम्बर कर्पोरिसन, बबरमहल	६९
७.१०	सुदर्शन थापा वि. नेपाल सरकार.....	७०
७.११	अशोक शाह वि. विशेष प्रहरी विभाग	७१
७.१२	नेपाल सरकार वि. लक्ष्मण श्रेष्ठ समेत	७२
७.१३	नेपाल सरकार वि. नेत्रबहादुर लिम्बू समेत	७३
८.	प्रमाणसम्बन्धी.....	७४

८.१	भगवती नेपाली वि. नेपाल सरकार	74
८.२	दुर्गादत्त सिग्देल समेत वि. नेपाल सरकार.....	74
८.३	वीरेन्द्रकुमार कर्ण वि. नेपाल सरकार	75
९.	बैंकिङ्गसम्बन्धी	76
९.१	नेपाल सरकार वि. विमलकुमार थापा समेत	76
९.२	कृषि विकास बैंक उपशाखा मुस्ताङ वि. दयानिधि पंकज	76
९.३	सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी वि. नेपाल सरकार	77
९.४	नेपाल सरकार वि. राजेन्द्र डाँगी	77
९.५	चक्रबहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार.....	78
९.६	प्रदिप के.सी. वि. नेपाल सरकार.....	78
९.७	श्रीकृष्ण श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार.....	79
९.८	नेपाल सरकार वि. दिलीपकुमार मल्ल ठकुरी	80
९.९	नेपाल सरकार वि. शेरबहादुर थापा समेत	80
९.१०	चक्रबहादुर कार्की समेत वि. नेपाल सरकार	82
10.	रिटसम्बन्धी	83
१०.१	गोविन्दराज जोशी वि. अ.दु.अ.आ.	83
१०.२	विष्णुप्रसाद सुवेदी वि. गृह मन्त्रालय	85
१०.३	मानकुमार प्रधान वि. अ.दु.अ. आयोग	86
१०.४	गणेशप्रसाद सिग्देल वि. अर्थ मन्त्रालय समेत	86
१०.५	ओमप्रकाश अर्याल वि. लोकमान सिंह कार्की	88
१०.६	कनकमणि दीक्षित वि. नेपाल सरकार	91
10.७	नेपाल सरकार वि. आनन्दप्रसाद खनाल समेत.....	92
10.८	नेपाल आयल निगम कर्मचारी संघ बबरमहल काठमाडौंका अख्तियार प्राप्त ऐ.का उपाध्यक्ष चन्द्रप्रसाद निरौलासमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत	92

१०.९	गोविन्दराज जोशी वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय	९३
१०.१०	अधिवक्ता रामकृष्ण निराला वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	९३
१०.११	दक्षबहादुर क्षेत्री वि. राष्ट्रपतिको कार्यालय समेत	९४
११.	सुझावसम्बन्धी	९५
११.१	विजयकुमार झा समेत वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल समेत	९५
१२.	बन्दीप्रत्यक्षीकरण, धुनछेक (धरौटी, जमानत, हिरासत) सम्बन्धी	९६
१२.१	उम्मेदसिंह चौरडिया वि. चिन्तबहादुर बस्नेत समेत	९६
१२.२	झलकलाल श्रेष्ठको हकमा श्रीमती सविना श्रेष्ठ वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल समेत	९७
१२.३	रामदेव यादव वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	९९

भ्रष्टाचारसँग सम्बन्धित महत्वपूर्ण नजीरहरूको सारसंक्षेप

१. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्राधिकारसम्बन्धी

१.१ प्रकाशमणि शर्मा समेत वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत^१

- नियमित करदाताहरू बीच पनि असमान व्यवहार भएको भन्ने वा स्वयं आय घोषणाद्वारा कर तिर्नेहरू बीच पनि फरक-फरक व्यवस्था गरिएको भन्ने निवेदन जिकीर नदेखिनुका साथै त्यसप्रकारको व्यवस्था गरेको देखिन नआएको र कर प्रयोजनको लागि करको दायराभित्र पर्ने व्यक्तिहरूलाई करको दायराभित्र कसरी पार्ने भन्ने प्रश्न वा विषय नीतिगत विषयको कुरा भएको र श्री ५ को सरकारद्वारा सोही नीतिगत कुरा कार्यान्वयनको लागि स्वयं घोषणाद्वारा आयकर तिर्ने व्यवस्था गरेको देखिन आउँदा स्वयं घोषित आयको करदाता र नियमित करदाताका बीच असमान भएको भनी करदाताहरू स्वयंबाट यस्तो प्रश्न उठाई अदालत प्रवेश गरेको अवस्था नदेखिने । (प्र.नं. १३)
- तत्कालीन आयकर ऐन, २०३१ र प्रचलित आयकर ऐन, २०५८ को प्रयोजनका लागि जारी भएको र सो ऐनको उद्देश्य परिपूर्तिको लागि आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५३ र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७४ र दफा ८४ ले कर सम्बन्धी कारोवारमा करदाताको अधिकार सुनिश्चित गरी त्यस्तो कर सम्बन्धमा भएका कामकुरासँग सम्बन्धित कागजात र जानकारी गोप्य रहने र राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेकोले त्यसरी कुनै खास ऐनले खास उद्देश्य परिपूर्तिको लागि कुनै विशेष व्यवस्था गरेको छ भने त्यस्तोमा जुन उद्देश्यको परिपूर्तिको लागि व्यवस्था गरेको हो सो हदसम्म उक्त व्यवस्था लागू हुने अनुमान गर्नुपर्ने ।
- कर सम्बन्धी कारोवारका सम्बन्धमा भएका जानकारी र गोपनीयताबाट कुनै पनि निकायले संविधानद्वारा प्रदत्त काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोग गर्न बाधा पुगेको मात्र नसकिनुका साथै कर तिर्नुपर्ने तर करका दायरामा नआएका करदातालाई करको दायराभित्र ल्याउन राज्यद्वारा अपनाइएको विशेष नीतिगत व्यवस्थाको रूपमा सम्म उल्लेखित व्यवस्था रहेको देखिन आएबाट निवेदक पक्षको भनाइ अनुसार धारा ९८(१) अनुसारको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकारलाई संकुचित र नियन्त्रित गरेको भन्न सकिने अवस्था नदेखिने ।

^१ ने.का.प. २०६० अंक ५/६, निर्णय नं. ७२२३ ।

- शुरुमा २०५८ पौषभित्र त्यस्तो स्वयं आय घोषणा गरी कर तिर्नुपर्ने र पछि २०५८ माघभित्र कार्यान्वयन हुनुपर्ने व्यवस्था गरी सोको कार्यान्वयनको समयावधि समेत समाप्त भई सोको उद्देश्य समेत पूरा भइसकेको अवस्था रहेकोमा सो व्यवस्था समानताको सिद्धान्त विपरीत रहेको नदेखिनुका साथै संविधानको धारा ९८(१) को प्रतिकूल रहेको समेत नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज हुने । (प्र.नं. १७ र १८)

१.२ राजीव पराजुलीको हकमा संजीव पराजुली वि. भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग समेत^१

- नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र सार्वभौमसत्ता नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम नै प्रयोग हुने भएपछि नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू हुनुपूर्वको नेपालको संविधान, २०१९ ले व्यवस्था गरेबमोजिम नेपालको सार्वभौमसत्ता श्री ५ मा निहित रहेको, कार्यकारिणी, व्यवस्थापिका र न्यायसम्बन्धी सबै अधिकार श्री ५ बाट निश्चृत हुने भनी सम्झन नमिल्ने ।
- संवैधानिक परिवर्तनपछि नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र सार्वभौम अधिकार नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले व्यवस्था गरेबमोजिम मात्र प्रयोग हुनसक्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था भइरहेको स्थितिमा राजकीयसत्ता सम्बन्धमा अलमल गरी विवाद उठाउनु र नेपालको संविधान, २०१९ खारेज भएको छैन भन्ने जस्ता तर्क गर्नु संवैधानिक आधार र व्यवस्था विपरीत हुन जाने ।
- लिखित संविधान भएका मुलुकहरुमा शासनको सिद्धान्त एवं व्यवस्था, क्रियाकलाप, राज्यका विभिन्न अंगहरुमा राजकीयसत्ताको बाँडफाँड संविधानले नै तय गरेको हुन्छ । संविधानले गरेको व्यवस्था र निर्धारण गरेका विषयवस्तुको उल्लंघन गर्नु संविधान विपरीत हुन्छ र यस्तो उल्लंघनको अवस्थाले संवैधानिक समस्या सिर्जना हुने हुँदा यस्तो स्थिति आउन नदिनु वा टार्नु राज्यको हितमा हुने । (प्रकरण नं. २२)
- संवैधानिक सर्वोच्चताको अवधारणालाई स्वीकार गरिएको स्थितिमा राज्यशक्ति संवैधानिक व्यवस्था विपरीत प्रयोग भएको भनी संवैधानिक विवाद उठाई सर्वोच्च अदालत प्रवेश गरेकोमा सर्वोच्च अदालतबाट संवैधानिक प्रश्नको निरूपण नहुने हो भने नेपाली जनताको शान्ति र उन्नतिको संवैधानिक आधारमा विघ्न आउन सक्ने स्थिति पर्नसक्ने ।
- संविधान तथा कानूनले संरक्षण गरेका जनताका हकहरुको प्रचलन वा संवैधानिक विवादको न्यायिक निरोपणको जिम्मेवारी संविधानको धारा ८८ ले सर्वोच्च अदालतलाई सुम्पिएको संवैधानिकताको प्रश्नमा सर्वोच्च अदालत प्रवेश गर्न नपाउने भन्नु संविधान अनुकूल हुन नजाने । (प्रकरण नं. २५)

^१ ने.का.प. २०६२, अंक ११, निर्णय नं. ७६१८ ।

- समान विवादका विषयहरु समावेश भएका दुवै रिट निवेदनहरु एकैसाथ सुनुवाई हुनु न्याय प्रशासनको दृष्टिकोणले समेत उचित भएकोले उल्लिखित दुवै रिट निवेदनहरु एकैसाथ पेश गर्ने गरी भएको आदेशलाई संविधान तथा कानून विपरीत मात्र नमिल्ने । (प्रकरण नं. २८)
- नेपाल अधिराज्यको राजकीयसत्ता र सार्वभौम अधिकार नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बमोजिम नै हुने गरी श्री ५ बाट संविधान जारी गरिबक्सको अवस्थामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको गठनसम्बन्धी संवैधानिक विवाद संविधानले तय गरेको राजकीयसत्ता प्रयोगसम्बन्धी व्यवस्था समेतको आधारमा निरूपण गर्नुपर्ने भएकोले त्यस्तो विवादरहित संवैधानिक विषयलाई राजनैतिक विवादको संज्ञा दिन नमिल्ने । (प्रकरण नं. २९)
- आवश्यकताको सिद्धान्तले भइरहेको संवैधानिक संरचनालाई तहसनहस पार्ने कार्य गर्ने नभई तत्काल समाधान हुनुपर्ने, समाधानको विकल्प नै नभएको अवस्थामा स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था विपरीत नहुने गरी त्यस्तो अवस्थाको निरूपणसम्म गर्ने । (प्रकरण नं. ३८)
- अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार नियन्त्रणका सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग संविधानतः महत्वपूर्ण संरचना भएबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई संविधानले तोकेको जिम्मेवारी संवैधानिक व्यवस्था यथावत् रहेसम्म संवैधानिक व्यवस्था अनुसरण गर्नु नै संविधानसम्मत हुनजाने ।
- कुनै कारण देखाएर संवैधानिक अंगलाई प्रदान गरिएको काम, कर्तव्य र अधिकारमा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्षरूपमा प्रभाव पार्ने, अतिक्रमण हुने या संवैधानिक निकाय प्रभावित वा प्रभावहीन अवस्थामा पुग्ने कार्यबाट संवैधानिक जग कमजोर मात्र होइन खलवलिन पुगी संविधानवाद र संविधानको विकासमा समेत अवरोध पुग्नजाने । (प्रकरण नं. ३९)
- आदेशको दफा २ र ६ को व्यवस्था हेर्दा छानविन गर्ने र सजाय गर्ने अधिकार भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगमा नै रहेपछि छानविन गरी मुद्दा चलाउने भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगभित्रको छुट्टै निकायले गर्नेगर्छ भन्ने भनाइले कानूनको दृष्टिमा कुनै महत्व नराखे ।
- नेपाल अधिराज्यको संविधानले भ्रष्टाचार सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकात गर्ने निकाय र मुद्दा हेर्ने निकायको छुट्टाछुट्टै व्यवस्था गरेकोमा छानविन कारवाई गर्ने र सजाय गर्ने समेतको कार्य एउटै निकायलाई तोक्ने कार्य संविधानको उद्देश्य र भावना अनुकूल रहेको भन्न मिल्ने समेत देखिन नआउने । (प्रकरण नं. ४०)
- धारा ११५(७) बमोजिम जारी भएको आदेश संकटकालीन अवस्था विद्यमान भएसम्म बहाल रहने भन्ने संविधानले स्पष्ट किटानी व्यवस्था गरेको विषयमा अरु नै धाराको सहारा लिई संकटकालीन अवस्थालाई निवारण गर्न जारी भएको आदेशलाई निरन्तरता दिने

कार्यको अन्तत्वोगत्वा अप्रत्यक्षरूपमा नतिजामा संकटकालीन अवस्था कायम राख्नुसह हुने हुँदा संविधानले स्पष्टरूपमा व्यवस्था गरेका कुरामा सो विपरीतको कार्य संविधानसम्मत नहुने । (प्रकरण नं. ४२)

- संविधानको धारा १२७ ले स्पष्टरूपमा बाधाअड्काउ फुकाउने आदेशको हैसियत संविधानसरह हुने भन्ने उल्लेख नभएपछि यसको हैसियत पनि पूर्वसंविधानबमोजिम नै हुने भनी सम्झन सकिने अवस्था नरहने । (प्रकरण नं. ४३)
- संवैधानिक रिक्तता वा गतिरोध समाप्त गर्न धारा १२७ अन्तर्गत आदेश जारी गर्नु एउटा कुरा हो, त्यसले कसैको व्यक्तिगत हकमा कुनै आघात पर्दैन । तर कुनै व्यक्तिको इच्छा विरुद्ध उसको बयान लिने, शपथ ख्वाउने, उपस्थित हुन बाध्य गर्ने, कुनै घर वा ठाउँको तलासी लिने जस्तो संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा अतिक्रमण हुने कार्यहरु गर्न अधिकार प्रदान विलकूल अलग कुरा हो त्यसको लागि धारा १२७ प्रयोग गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. ४५)
- विवादित गठन आदेश संविधान, ऐन वा अध्यादेश प्रकृतिको नभए पनि विवादित गठन आदेशबाट भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगले अदालत, विशेष अदालतको समेत अधिकार प्राप्त गरेको निकाय देखिँदा कानूनकै शक्ति धारण गरेको आदेश संसदमा जानकारी नगराएको भन्ने आधारमा मात्र धारा ८८(१)(२) को न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्रभित्र नपर्ने भन्ने जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने । (प्रकरण नं. ४७)
- भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको गठन सम्बन्धमा मिति २०६१।११।५ मा श्री ५ महाराजाधिराजको प्रमुख सचिवालयको सूचना र त्यसलाई निरन्तरता दिने मिति २०६२।१।१६ को सूचना नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८४, धारा ८५, धारा ८८(३), धारा ९८, धारा ११५(७) र धारा १२७ को उद्देश्य र भावना अनुकूल देखिन नआई भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोग कायम रहनसक्ने अवस्था नहुँदा खारेज हुने । (प्रकरण नं. ४९, ५०)

१.३ बन्दीबहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार^१

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (यसपछि आयोग भनिएको) को व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधानको भाग १२ मा धारा ९७ र ९८ मा गरिएको देखिन्छ । यो आयोगले कुनै सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा कानून बमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात आफैं गर्न र अन्य कसैद्वारा गराउन सक्दछ । तर नेपाल अधिराज्यको संविधानमा त्यस्ता कारवाहीको सम्बन्धमा छुट्टै व्यवस्था गरिएको पदाधिकारी र सैनिक ऐन बमोजिम

^१ ने.का.प. २०५८, अंक ५, निर्णय नं. ७००१ ।

कारवाही हुने पदाधिकारीको सम्बन्धमा आयोगले कारवाही गर्ने अधिकारक्षेत्र रहेको देखिँदैन। (प्रकरण नं. १९)

- सार्वजनिक पदधारण गरेका व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा कानून बमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्नु नै यो आयोगको मुख्य कार्य देखिन आउँछ। सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्ति भन्नाले संविधान वा अन्य प्रचलित कानून वा सम्बन्धित निकायको निर्णय वा आदेश बमोजिम कुनै अधिकार प्रयोग गर्न पाउने वा कुनै दायित्व वा कर्तव्यको पालन गर्नुपर्ने पदमा रहेको व्यक्तिलाई जनाउने देखिन्छ। (प्रकरण नं. २१)
- सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिबाट भएको अनुचित कार्यको सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा अन्य कुनै उपचारको व्यवस्था गरिएको अवस्थामा त्यस्तो उपचारको अवलम्बन नगरी आयोगमा उजुरी लाग्ने र कारवाही चलाउने व्यवस्था देखिँदैन। तर सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत संवैधानिक उपचार प्राप्त गर्ने व्यवस्थालाई यस प्रयोजनको लागि अन्य उपचार भएको भन्ने संज्ञा दिन मिल्दैन। कुनै अधिकृतले आफ्नो तजविजी अधिकार प्रयोग गरेकोमा वद्वनियत वा स्वेच्छाचारिता देखिएको छैन भने आयोगले यस ऐन अन्तर्गत कारवाही चलाउन मिल्दैन। तर कसूरजन्य कार्यबाट कसैले उन्मुक्ति नपाउने हुँदा सम्पादित कार्यमा भ्रष्टाचारजन्य कार्य भएको छ भन्ने अभियोगका सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताद्वारा सम्पादित कार्यका विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान र तहकिकात गर्न नपाउने भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन। (प्रकरण नं. २२)
- बरामद भई आएको भा.रु. फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको निर्णय अन्तिम भइसकेकोले पक्राउ गरी कार्यवाही गर्न आयोगले नसक्ने भनी निवेदक सुनिल मास्केले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भनी यस अदालतमा दिएको निवेदनमा आयोगले छानविन गर्ने क्रममा थुनामा राखेको भनी सो निवेदन खारेज भई यस अदालतबाट मिति २०५७।९।२५ मा निर्णय भई अन्तिम अवस्थामा रहेको छ। सो बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनमा भएको निर्णयबाट आयोगले आफ्नो संवैधानिक अधिकार प्रयोग गरी प्रचलित संविधान र कानूनी व्यवस्था प्रतिकूल अपराधजन्य कार्य भएको छ, छैन भनी अनुसन्धान तहकिकात गर्न नपाउने भन्न मिल्ने। कसूरजन्य कार्यबाट उन्मुक्ति कसैले पनि पाउने कुरा होइन।
- आयोगको क्षेत्राधिकार भन्दा बाहिरका पदहरूको सूचीमा महान्यायाधिवक्ताको पद परेको पनि देखिन आएन। संविधानद्वारा नै अख्तियार दुरुपयोगको क्षेत्राधिकार बाहिर पारिएको पदाधिकारी समेत महान्यायाधिवक्ताको पद परेको नदेखिएको सन्दर्भमा

- महान्यायाधिवक्ताबाट हुनजाने अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा अनुसन्धान र तहकिकात गर्ने अधिकारक्षेत्र आयोगलाई नभएको भन्न सकिने अवस्था रहेन ।
- आयोगको २०५७।९।३ को निर्णयानुसार अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको भन्ने देखिन आएको छ। यसरी अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा आयोगले प्रमुख आयुक्त, आयुक्त वा श्री ५ को सरकारको कुनै कर्मचारीलाई तोकिएको शर्तको अधिनमा रही प्रयोग तथा पालन गर्न पाउने गरी काम, कर्तव्य र अधिकार सुम्पन सक्ने संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम विशेष प्रहरी विभागका का.मु. अधिकृत कृष्णप्रसाद शर्मालाई अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको निज का.मु. अनुसन्धान अधिकृतले महान्यायाधिवक्तासँग स्पष्टीकरण माग गरेको देखिएकोले अधिकारक्षेत्र नै नभएको व्यक्तिले स्पष्टीकरण माग गरेको भन्न मिल्ने देखिएन । (प्रकरण नं. २३ र २४)
 - महान्यायाधिवक्तालाई प्राप्त राय सल्लाह दिने अधिकार, श्री ५ को सरकारको प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार, जुनसुकै अदालत, कार्यालय वा पदाधिकारी समक्ष उपस्थित हुने अधिकार, संसदमा उपस्थित हुन पाउने अधिकार, अभियोजन वा प्रतिरक्षाको अधिकारलगायत संविधान र कानून बमोजिम प्राप्त अधिकार प्रयोग गर्दा एउटा व्यावसायिक व्यक्ति वा निकायले प्राप्त गर्ने अधिकार, सुविधा वा उन्मुक्ति सबै प्राप्त हुन्छन् । महान्यायाधिवक्ताले सदाशयतापूर्वक आफ्नो विवेक प्रयोग गरी गरेका त्यस्ता कार्यउपर प्रश्न गर्ने कसैको अधिकार रहँदैन । त्यस सम्बन्धमा निजलाई व्यावसायिक उन्मुक्ति प्रदान गरिएको हुन्छ । (प्रकरण नं. २६)
 - २०५७।११।४ को पत्रमा स्पष्टीकरण भन्ने विषय उल्लेख भए पनि अनुसन्धानबाट यो यस्तो कसूर गरेको देखिने भनी अभियोग र सम्बन्धित कानून समेत उल्लेख नभएकोले सो पत्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १५ अन्तर्गतको भन्ने नदेखिई सामान्य सोधपुछको पत्रसम्म रहेको देखिन्छ । निवेदन र लिखित जवाफमा उल्लेख भएको मुद्दाका सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा नचल्ने निर्णय गरेको सम्बन्धमा सामान्य सोधपुछ गरेको र सोको जवाफ दिन मिसिल समेत माग गरेको अवस्थामा कानूनी र तथ्यगत औचित्य समेत जवाफमा उल्लेख गर्न सकिने अवस्था हुँदाहुँदै जवाफ दिनै नपर्ने भन्ने भनाइसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।
 - अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वतन्त्र निकाय आफैले समेत मुद्दा चलाउन सक्ने संवैधानिक व्यवस्था आयोगको स्वतन्त्रतालाई बलियो बनाउने व्यवस्था भई त्यस्तो मुद्दामा प्रतिनिधित्व आफै वा अरुद्वारा कसबाट गराउने भन्ने कुरा आयोगले नै निरूपण गर्ने कुरा हो । तसर्थ सरकारवादी मुद्दा भएको र राय सल्लाह र प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकारीउपर अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धानको कार्य गर्न नपाउने भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. २८ र २९)

१.४ बालकृष्ण न्यौपाने वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद सचिवालय समेत^१

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफूले गरेको काम कारवाहीको वार्षिक प्रतिवेदन श्री ५ मा चढाउने र मौसुफबाट संसद समक्ष राख्न लगाई बक्सने व्यवस्था हामीकहाँ संविधानको धारा ९८(६)मा रहेकै कारणले आयोगलाई संसद अधिनस्थ निकाय हो भन्ने स्थिति नदेखिने । (प्र.नं. २४)
- पहिलो संशोधनद्वारा मुल ऐनको दफा २ को खण्ड(घ)मा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिको परिभाषा थप गरिएको वाक्यांशले संविधानद्वारा परिलक्षित सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिको अवधारणालाई संकुचित अर्थ हुने गरी परिभाषित गरेकोबाट संविधान प्रदत्त आयोगको अधिकार सीमित हुन गएको देखिन आएकोले सोही कारणबाट त्यस्तो परिभाषा उक्त संशोधनद्वारा समावेश गरेको शब्दहरु संविधान अनुकूल भएको देखिएन । सारांशमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (पहिलो संशोधन) ऐन, २०४८ को दफा २ द्वारा गरिएको संशोधन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ९८ सँग बाझिएकोले धारा १ को उपधारा(१)बमोजिम अमान्य र बदर हुने भई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २ को खण्ड(घ)सो संशोधन पूर्वको स्थितिमा संशोधन नभएको सरह पूर्ववत कायम रहने ठहर्ने । (प्र.नं. २५)
- हाम्रो जस्तो बहुदलीय प्रजातान्त्रिक संवैधानिक व्यवस्थामा विभिन्न राजनीतिक दलले कुनै खास नीति वा राजनैतिक कार्यक्रमसहित सत्ताका लागि चुनावी प्रतिस्पर्धामा जनता समक्ष जानुपर्ने हुन्छ । निर्वाचनको परिणामबाट सरकार बनाउने स्थितिमा पुगेपछि सो दलले सोही नीति वा कार्यक्रमलाई लागू गर्नुपर्ने नैतिक कर्तव्य हुन्छ । त्यस्तो नीति वा कार्यक्रमलाई लागू गर्ने क्रममा मन्त्रिपरिषद्बाट नीतिगत निर्णयहरु गर्नुपर्ने सहज सामान्य प्रक्रिया भएको र नीतिगत निर्णयको औचित्य वा उपयुक्तता सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अन्तर्गत सार्वभौम जनताद्वारा सिद्धान्ततः सो दललाई बहुमत दिनुबाट नै मान्यता दिएको मान्नुपर्ने स्वाभाविक देखिन्छ । तसर्थ मन्त्रिपरिषद्को नीतिको औचित्य वा उपयुक्तता सम्बन्धमा राजनैतिक दलहरुले आलोचना वा टिकाटिप्पणी गरी जनताको विश्वासबाट सत्तामा रहेको दललाई सरकारबाट हटाउनु सिवाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो संवैधानिक निकायद्वारा त्यसको जाँचबुझ गराउने विकल्प रहेको नदेखिने । (प्र.नं. २६)
- राजनैतिक प्रक्रियाबाटै निरोपण हुनुपर्ने कुरा राजनैतिक प्रक्रियाबाट हुनुपर्ने हुँदा मन्त्रिपरिषद् वा मन्त्रिपरिषद्को समितिमा सामूहिक रूपले गरिएको नीतिगत निर्णय हाम्रो प्रजातान्त्रिक संवैधानिक संरचनाको परिप्रेक्ष्यमा स्वतः आयोगले जाँचबुझ तहकिकात गर्ने

^१ ने.का.प. २०५३, अंक ६, निर्णय नं. ६२०५ ।

विषयमा नपर्ने प्रकृतिको हुँदा विवादित कानूनमा उल्लेख भए वा नभएको जे भए पनि स्वतः आयोगको क्षेत्राधिकार बाहिर रहने हुँदा असंवैधानिक भन्न नमिल्ने । (प्र.नं. २६)

- कुनै पदाधिकारी विशेषको स्वेच्छामा कारवाही हुने नहुने गरी सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिको विषयलाई फितलो र कानूनी तवरले अनिश्चितताको स्थितिमा राख्न संविधानको धारा ९८ को व्यवस्था अनुकूल नदेखिने । (प्र.नं. २६)

१.५ गिरिजाप्रसाद कोइराला वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत^१

- निवेदकले सार्वजनिक पद धारण गरेको अवस्थामा आर्जन गरेको श्रोत नखुलेको सम्पत्ति सम्बन्धमा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन तथा निवेदकका सम्बन्धमा आयोगमा पर्न आएको उजुरी समेतका आधारमा निवेदकसँग केही कुरा बुझ्न भनी निजलाई गोप्यपत्र पठाई पत्राचार गरेको कार्यलाई कानूनसम्मत नभएको भन्ने निवेदन जिकीर स्वीकारयोग्य नदेखिने ।
- जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को दफा ८क मा “आयोगको सम्पूर्ण कामकारवाही गोप्य रहनेछ तर नेपाल अधिराज्यको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, वा सामरिक महत्व वा सार्वजनिक शान्ति सुव्यवस्थामा वा विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायहरू बीचको सुसम्बन्धमा प्रतिकूल असर पार्ने कुरा बाहेक प्रतिवेदनका कुरा सार्वजनिक जानकारीका लागि प्रकाशित गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक गर्ने वा नगर्ने अधिकार श्री ५ को सरकारमा निहित रहेको देखिन्छ । यसरी कानूनद्वारा नै प्रष्ट रूपमा व्यवस्थित अधिकारको प्रयोग गरी सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक नगर्ने गरी भएको विपक्षी श्री ५ को सरकारको निर्णय तथा कामकारवाही कानून विपरीत तथा अधिकारक्षेत्रविहीन रहेको मान्न नमिल्ने ।
- जाँचबुझ आयोग गठन गरी गरिने जाँचबुझको विषयवस्तुको प्रकृति र क्षेत्र व्यापक भएकोले सधैं र सबै अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन प्रशासकीय एवं नीतिगत सुधार गर्ने सम्बन्धमा मात्र प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्न सकिँदैन । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन के कुन प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा जाँचबुझको विषयवस्तु र प्रकृतिको आधारमा निर्भर रहने ।
- सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन सर्वसाधारणका लागि सार्वजनिक नगर्ने निर्णय गरिएको भन्ने मात्र कारणले आयोगको रायअनुसार उक्त प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा गर्नुपर्ने आवश्यक कामकारवाहीको लागि सम्बन्धित निकायमा पठाउन सकिँदैन भन्नु तर्कसंगत हुन नसक्नाले सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन

^१ ने.का.प. २०६१, अंक ७, निर्णय नं. ७४०७ ।

- आवश्यक कारवाहीको लागि विपक्षी आयोग समक्ष पठाउने गरी भएको श्री ५ को सरकारको निर्णय तथा कामकारवाही कानून प्रतिकूल रहेको भन्न नमिल्ने ।
- आयोगबाट गरिने अनुसन्धान तहकिकात सम्पन्न भएपछि निवेदक उपर मुद्दा चलन सक्छ वा सक्दैन? वा मुद्दा चलाउनु पर्ने अवस्था आइपरे कुन ऐन अन्तर्गत के कस्तो अभियोगमा मुद्दा चलाइन्छ भन्ने जस्ता विषयहरूमा उपयुक्त समयभन्दा पहिले नै आशंका वा अनुमानको आधारमा न्यायिक निरोपण गर्नु उपयुक्त हुँदैन । निवेदकलाई असर पर्ने गरी विपक्षी आयोगबाट निर्णय भइनसकेको अवस्थामा दायर भएको यस्तो अपरिपक्व (Premature) अवस्थाको रिट निवेदनबाट निर्णय गर्नु मनासिव नहुने ।
 - कानूनको व्याख्या मुद्दामा समावेश भएको तथ्यको आधारमा गरिनु बढी सान्दर्भिक हुन्छ । केवल अनुमान र बौद्धिक अभ्यासको आधारमा गरिने कानूनको व्याख्या न्यायसम्मत हुन सक्दैन । यसैले निवेदकका सम्बन्धमा विपक्षी आयोगबाट अनुसन्धान नै शुरू नभएको अवस्थामा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनबाट यस अदालतको साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत विचाराधीन रहेको मुद्दामा नै असर पर्ने गरी उक्त विवादित प्रश्नको निरोपण गरिनु मनासिव नदेखिने ।
 - कुनै निकायबाट भएको कामकारवाही दुराशययुक्त वा बदनीयतपूर्ण रहेको छ, छैन भन्ने कुराको निर्धारण केवल दुराशययुक्त वा बदनीयतपूर्ण रहेको भन्ने जिकीरको आधारमा मात्र हुन सक्दैन । ठोस एवं वस्तुनिष्ठ आधार र प्रमाणबाट त्यस्तो कामकारवाही दुराशययुक्त रहेको स्थापित गरिनुपर्ने ।
- १.६ नेपाल सरकार वि. विशाल बजार कम्पनी लि.को सञ्चालक समितिका अध्यक्ष रविन्द्रलाल श्रेष्ठ समेत^१**
- आधुनिक कम्पनी कानूनहरूले कम्पनीको कारोबारमा सेयरधनीको सीमित दायित्व रहने कुरालाई स्वीकार गरेका छन् । सीमित दायित्वको अर्को अर्थ कम्पनीको व्यापारिक कारोबारमा सेयरधनी प्रत्यक्षतः संलग्न हुँदैन भन्ने नै हो । कारोबारमा कम्पनी नै सोझै संलग्न हुने हुँदा हिसाबकिताबमा पनि यसले नै राख्ने हो । त्यसैले कुनै सेयरधनीले बीचमा फौबन्जारी वा नाफाखोरी गर्ने वा कम्पनीको कारोबारमा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा हस्तक्षेप गर्ने कुरालाई कम्पनी कानूनले स्वीकार नगर्ने । (प्रकरण नं. ५)
 - सेयरधनीहरूलाई आफ्नो लगानीको उच्च प्रतिफल खोज्ने हक अवश्य रहन्छ । तसर्थ देवदूत (Angel) जस्तो सर्वहितकारी कार्य गर्ने बाध्यता उनीहरूलाई छैन । तर बहुमतको नाममा अल्पमत उपर जालसाजी (Fraud on the minority) गर्ने वा उनीहरूलाई थिचोमिचो (oppress) गर्ने, उनीहरूको सेयरको मूल्य घट्ने वा नकारात्मक मत हाल्न सक्ने शक्ति

^१ ने.का.प. २०७४, अंक १, निर्णय नं. ९७५२ ।

- क्षेय हुने स्थिति पार्ने वा कम्पनीको उचित उद्देश्य (proper corporate purpose) विपरीत कार्य गर्ने परिस्थिति पार्ने अधिकार सेयरधनीहरूमा रहँदैन । सेयरधनीहरूलाई यसो गर्न दिनु कम्पनी कानूनको आधारभूत नियमको बर्खिलाप हुन जाने । (प्रकरण नं. १०)
- कम्पनीभित्र कुशासनले घर जमाएको स्थितिमा अदालत मुकदर्शक भएर कदापि रहन नमिल्ने । (प्रकरण नं. ११)
 - सर्वप्रथम त कम्पनीभित्र सुशासन कायम गर्ने जिम्मेवारी कम्पनीभित्रको आन्तरिक संरचना अर्थात् सञ्चालकहरू र साधारणसभाको हो । यदि यी दुवैवटा संरचनाहरूले सही ढंगले काम गरेका छैनन् भने कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यलयले पनि कैफियत तलब गरी हस्तक्षेप गर्न सक्छ । यदि उसले पनि गरेको छैन वा उसको बाध्यकारी शक्तिलाई पनि उपेक्षा गरिएको छ भने अल्पमत सेयरधनीहरूले अदालतमा मुद्दा लिएर पनि जान सक्छन् । यी व्यवस्थाहरू कम्पनी ऐनभित्र नै छन् र यिनमा कुनै द्विविधा छैन । तर स्वार्थवश यदि यीमध्ये कुनै वा सबै माध्यमहरू प्रयोग भएको छैनन् र कम्पनीभित्र भ्रष्टाचार भएको छ र कम्पनी सार्वजनिक संस्था हो भने मुलुकको भ्रष्टाचारसम्बन्धी कानून आकर्षित नहुने भन्ने कुरै नहुने । (प्रकरण नं. १२)
 - न्यासधारी कर्तव्यअन्तर्गत उनीहरूले कम्पनीको एजेन्टको हैसियतले असल नियतले कम्पनीका हितमा कार्य गर्नुपर्ने, स्वार्थ बाझिएमा त्यसको जानकारी गराई त्यस्तो स्वार्थ बाझिने कार्यबाट अलग रहनुपर्ने, कम्पनीसँग आर्थिक कारोबार वा अर्थपूर्ण कारोबारमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष कुनै पनि रूपमा संलग्न रहन नहुने, आफूलाई प्राप्त अख्तियारी नाघेर कार्य गर्न नहुने, आफ्नो कारण कम्पनीलाई कुनै हानि नोक्सानी हुन आएमा त्यस्तो हानि नोक्सानी सो तिर्ने बुझाउने र त्यसरी हुन पुगेको हानिबाट कम्पनीलाई मुक्त (Indemnify) गर्ने कर्तव्यहरू पर्छन् । यस्ता कर्तव्यहरूबाट विमुख हुने कुनै कार्य सञ्चालकले गर्नु हुँदैन । सो कुरा सञ्चालकले मात्र नभई उसको नजिकको नातेदार वा गहिरो आर्थिक कारोबार भएको व्यक्तिले पनि गर्नु हुँदैन । यी कुराहरूलाई हाम्रो कानूनमा स्वीकार गरिएको छ । यसो गर्नुको पछाडि सेयरधनीहरूले कम्पनीमा सेयरमार्फत लगानी गरेपनि आफ्नो सम्पत्तिको व्यवस्थापनमा संलग्न रहँदैनन् । यो व्यवस्थापनको कार्यमा सञ्चालकहरू संलग्न रहने हुँदा उनीहरूले परम् विश्वासको कर्तव्य (Duty of Trust) निर्वाह गर्नुपर्छ; उनीहरू आफ्नो गुण भर्ने (Feathering own's nest) जस्ता कार्यमा प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा संलग्न रहन हुँदैन भन्ने नै हुने । (प्रकरण नं. १३)
 - सञ्चालकहरू कम्पनीको न्यासी (Trustee) एजेन्ट, संरक्षक, प्रवर्द्धक र निर्देशक/सञ्चालक एकैसाथ हुने हुँदा उनीहरूले पूर्ण होसियारीका साथ काम गर्नुपर्छ । यो कर्तव्य सञ्चालकहरूमा सामूहिक र व्यक्तिगत दुवैरूपमा रहन्छ । मेरो मात्र

निर्णयबाट अमुक कार्य भएको होइन भनी कुनै सञ्चालकले न्यासधारी कर्तव्यबाट उन्मुक्ति नपाउने। (प्रकरण नं. १४)

- कम्पनीको प्रबन्धपत्र सेयरधनीहरूबीचको मूल करार हो । प्रबन्धपत्रले सबै सेयर बराबर मूल्य रू.१००।- का भनी तोकेको छ; सेयरधनीहरू बीच वर्गीकरण गरेको छैन र सेयर वापत प्राप्त हुने लाभांश वा अन्य कुनै मुनाफामा भिन्नता गरेको छैन भने प्रबन्धपत्रको शब्द र भावनाविपरीत हुने गरी साधारणसभाले विनियमावलीमार्फत अन्य कुनै व्यवस्था गर्न सक्दैन र सो व्यवस्थाले मान्यता प्राप्त गर्न पनि नसक्ने । (प्रकरण नं. १७)

१.७ विशालबहादुर शाही वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग^१

- विशाल बजार कम्पनी लिमिटेडमा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वका नेपाल खाद्य संस्थान, नेशनल ट्रेडिङ लिमिटेड, कृषि सामग्री कम्पनी लगायतका संस्थानहरूको शेयर लगानी रहेको देखिँदा विशाल बजार कम्पनी लिमिटेड, "सार्वजनिक संस्था"को परिभाषाभित्र पर्ने र संस्थाका पदाधिकारी सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्ति हुन् भन्ने देखिने ।
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विशाल बजार कम्पनीबाट भएका कामकारवाहीहरूको सम्बन्धमा क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न सक्ने र सो सम्बन्धमा देखिएका अनियमितता वा भ्रष्टाचारका विषयमा अनुसन्धान तहकिकात गर्न वा कुनै उपयुक्त आदेश वा निर्देशन दिन सक्ने नै देखिँदा अधिकारक्षेत्र विहिन आयोगले कम्पनीमा हस्तक्षेप गरेको भन्ने निवेदन जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने ।
- विशाल बजार कम्पनी लिमिटेडमा नेपाल सरकारको स्वामित्वका संस्थानहरूको शेयर लगानी रहेको कारणले सो कम्पनी सार्वजनिक निकायको परिभाषाभित्र पर्ने भई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्राधिकार आकर्षित हुने र कम्पनीमा देखिएको अनियमितता वा भ्रष्टाचारजन्य कार्यका सम्बन्धमा मिसिल कागज झिकाई आवश्यकता अनुसार अनुसन्धान तहकिकात गर्ने वा कुनै गैरकानूनी कामकारवाही भइरहेको वा हुनसक्ने अवस्था देखिएमा त्यस्तो कार्यमा तत्काल रोक लगाउने गरी उपयुक्त आदेश दिन सक्ने अधिकार आयोगलाई रहे भएकै देखिँदा विशाल बजार कम्पनी लिमिटेडले आफ्नो पसल कवल भाडामा लगाउँदा अपनाई आएको प्रक्रियाबाट कम्पनीलाई नोक्सान वा भाडामा लिने ब्यक्ति लाभान्वित हुने अवस्था देखिएकोले कम्पनीको हितलाई ध्यानमा राखी आयोगबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत नै देखियो । कम्पनीको विनियमावलीमा आवश्यक सुधार गरी पसल कवल भाडामा लगाउने प्रक्रियामा सुधार गर्न सार्वजनिक

^१ स.अ. ०६५-WO-०५७७, संयुक्त इजलास, फैसला मिति- २०७१।१।२६।

खरिद ऐन नियमको प्रक्रिया अबलम्बन गर्नु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६५।११।२५ मा निर्णय गरी दिएको निर्देशन कानून प्रतिकूल भन्न नमिल्ने ।

१.८ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग वि. रमेशमान श्रेष्ठ^१

- शेयरधनीले शेयरको लाभांश मात्र पाउने हो । पसल कसल भाडामा लिन र पुनः भाडामा लगाउन पाउने होइन । यसलाई कम्पनी ऐनले र स्वयं कम्पनीको प्रबन्धपत्रले मान्यता दिँदैन । यस स्थितिमा प्रतिवादीहरुको उक्त गैरकानूनी कामकारवाहीमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन आकर्षित हुने र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानविन र अनुसन्धान गर्न तथा मुद्दा चलाउन सक्ने स्थितिमा प्रतिवादीहरुको उक्त कार्यलाई गैरकानूनी ठहर गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६५।११।२५ मा घरभाडाको रकम विशाल बजार कम्पनीको खातामा जम्मा गर्ने गरी निर्णय भएको कानूनानुरूप नै देखिँदा सो निर्णयलाई अन्यथा भन्नुपर्ने नदेखिने ।

२. गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन (अकुत सम्पत्ति) सम्बन्धी

२.१ ईश्वरप्रसाद पोखरेल वि. नेपाल सरकार^२

- राष्ट्रसेवकको आमदानीको स्रोतको अनुपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन वा सम्पत्ति भएको वा नमिल्दो उच्चजीवनस्तर बनाएको वा अरु कसैलाई आफ्नो हैसियतभन्दा बढी दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको विषयलाई छुट्टै कसूरका रूपमा नराखिएको र त्यसलाई सजायको व्यवस्था पनि नगरिएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.३)
- साविक ऐनले पनि कसूरको संज्ञा दिई त्यसका लागि सजाय समेत निश्चित गरेको क्रियालाई हालको ऐनमा समेत निरन्तरता दिँदै साविक ऐनले निश्चित गरेको सजायभन्दा हालको ऐनले कम सजाय तोकेको स्थितिमा एउटै क्रियालाई साविक र हालको ऐनले फरक-फरक नामाकरण गरेको भन्ने मात्र आधारमा Ex Post Facto Laws को प्रसँग उठाउनु सान्दर्भिक नदेखिने । Ex Post Facto Laws का आधारभूत मूल्य मान्यतालाई हाम्रो संवैधानिक व्यवस्थाले पूर्णरूपमा आत्मसात् गरेको अवस्थामा त्यससम्बन्धी अन्यत्रका सन्दर्भ र प्रसंगहरूलाई आधार बनाउनुपर्ने अवस्था नहुने । (प्रकरण नं.४)
- कानून बन्नुभन्दा पहिले अपराध नमानिने कुनै कार्यलाई पछि कानून बनाई अपराध मानिएमा, पहिले सानो र कम गम्भीर हुने कसूरलाई पछि ठूलो र बढी गम्भीर कसूर

^१ स.अ. ०६७-सी-०३२३, संयुक्त इजलास, फैसला मिति- २०७३।८।२६ ।

^२ ने.का.प. २०६६, अंक ८, निर्णय नं. ८२०० ।

कायम गरिएमा, पहिले कम सजाय हुने कसूरलाई बढी सजाय कायम गर्ने गरी कानून निर्माण गरिएमा, प्रमाणसम्बन्धी कानूनी नियमहरूमा फेरबदल गरी कसूर प्रमाणित गर्न कम प्रमाण भए पनि पुग्ने गरी कानून निर्माण गरिएमा मात्र त्यस्तो कानूनलाई Ex Post Facto कानून मानिने हुँदा त्यस्तो कानूनलाई अदालतले अमान्य गर्न सक्ने। (प्रकरण नं.५)

- भ्रष्टाचारजन्य क्रियालाई उन्मुक्ति प्रदान गर्ने किसिमबाट ऐन तर्जुमा गरी लागू गरिएको होला भनी अन्यथा अनुमान गर्दा त्यसले भ्रष्टाचार र दण्डहीनतालाई प्रोत्साहित गर्ने, सुशासनको राष्ट्रिय प्रतिबद्धतामा आँच पुग्ने र कानूनी राज्यको अवमूल्यन हुने। (प्रकरण नं.६)
- सरकारको अर्थसम्बन्धी प्रस्तावहरूलाई कार्यान्वयन गर्न केही महसूल, कर, पोत, शुल्क र दस्तुर लगाउने वा लगाई राखेकोलाई चालू राख्ने वा हेरफेर गर्नेसम्मको उद्देश्य ग्रहण गरेको सन्दर्भमा संविधानले सिर्जना गरेको संवैधानिक अंगका रूपमा रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई संविधानले निश्चित गरेको काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रयोगलाई साँघुरो बनाउने गरी आर्थिक ऐनको आयकरसम्बन्धी प्रावधान Prevail गर्न नसक्ने। (प्रकरण नं.८)
- अन्तरिम संविधानको धारा १२०(१) ले कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनबमोजिम अनुसन्धान र तहकितात गर्न वा गराउन सक्ने गरी प्रदान गरेको अधिकारलाई संविधानान्तर्गतको कानून र त्यसमा पनि एउटा निश्चित प्रयोजन र निश्चित अवधिका लागि जारी भएको नीतिगत प्रावधानले निस्तेज तुल्याउन नसक्ने ।
- सर्वोच्च अदालतलाई संविधानले असाधारण अधिकारक्षेत्रान्तर्गत न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकार समेत प्रदान गरेको र त्यसको प्रयोगको प्रक्रिया कानूनले निश्चित गरेको सन्दर्भमा सो प्रक्रिया बाहेक साधारण अधिकारक्षेत्रान्तर्गतबाट असाधारण अधिकारक्षेत्रान्तर्गतको विषयमा प्रवेश गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.९)
- राष्ट्रसेवक बाहेकका अन्य व्यक्तिले VDIS कार्यक्रममार्फत् आयको स्वयंघोषणा गरी कर समेत तिरिसकेपछि अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम सम्पत्तिको स्रोत खुलाउनुपर्ने बाध्यता नहुने भनी उन्मुक्ति दिनुपर्ने कुनै आधार र कारण नदेखिँदा एकाघरकी श्रीमतीले VDIS कार्यक्रममार्फत् आयको स्वयंघोषणा गरी कर तिरेकै आधारमा प्रतिवादी बनाउन वा निजको नाममा रहेको सम्पत्तिको स्रोत खोज्न वा छानविनको दायरामा ल्याउन नमिल्ने भनी सम्झन र मात्र नमिल्ने। (प्रकरण नं.१०)

२.२ नेपाल सरकार वि. चिरञ्जिवी वाग्ले^१

- आर्थिक ऐनले आयकर प्रयोजनका लागि गरेको व्यवस्था र त्यसरी आयकर तिरेको अवस्थामा स्वयं घोषणा गरिएको सम्पत्तिको स्रोतको बारेमा कुनैपनि प्रयोजनका लागि छानविन नगरिने भनिएको कुरालाई आधार बनाई आयकर बाहेक अन्य कुनै पनि प्रयोजनका लागि समेत सम्पत्तिको स्रोत खोज्न नसकिने गरी विस्तार गर्न नसकिने। (प्रकरण नं.६)
- जग्गा जमीनको मूल्य समयक्रममा परिवर्तन हुनु स्वाभाविकै देखिन्छ। जहाँसम्म विवादित कित्ता जग्गाहरूको मूल्य र त्यसको स्रोतको पहिचान गर्ने सन्दर्भ आउँछ, त्यो स्वभावतः खरिद वा प्राप्त गरिएको समयको मूल्यमा आधारित हुनुपर्ने। (प्रकरण नं.१३)
- आधिकारिक निकायमा रीतपूर्वक रजिष्ट्रेशन दस्तुर समेत बुझाई पारित गरी लिएको लिखतलाई अप्रमाणित दाबीकै भरमा अन्यथा संज्ञा दिन नमिल्ने। (प्रकरण नं.१४)
- न्यायोचित अनुमान शून्यताको उपज नभई त्यसलाई कुनै न कुनै तथ्यले समर्थन गरेकै हुनुपर्ने। (प्रकरण नं.२४)
- अनुसन्धानका क्रममा आएका कुराहरू र प्रतिवादीले प्रमाण पुऱ्याउने गरी आएका कुरा बाहेक अन्य प्रमाणहरूको खोजी गर्ने कार्य पुनरावेदन तहबाट हुन पनि सक्दैन। संकलित तथ्य एवं प्रमाणहरूबाट प्रमाणित हुनुपर्ने र यकीन गरिनुपर्ने विषयमा कोरा अनुमानबाट निक्क्यौलमा पुग्न सकिँदैन। न्यायोचित अनुमानको जिकीर लिनेले त्यसका स्पष्ट आधारहरू खुलाउन सक्नुपर्ने।
- नेपाल राष्ट्र बैंकबाट प्रकाशित Income and Employment Generation in Nepal मा उल्लेख भएका विषय समग्र राष्ट्रिय क्रियाकलाप र तथ्याङ्कमा आधारित भएकाले त्यो तथ्याङ्क सबै संस्थाका लागि निरपेक्ष रूपमा आधार बनाउन मिल्ने विषय बन्दैन। त्यसलाई आधार बनाउनुपर्ने भन्ने दाबी गर्दा आफ्ना क्रियाकलाप र त्यसलाई Support गर्ने लिखत, अभिलेख वा वैज्ञानिक र वस्तुगत विवरणहरूसँगको तादात्म्यता देखिनै पर्ने। (प्रकरण नं.२५)
- एकासगोलमा रहेका बाबु छोराबीच एकबाट आर्जित सम्पत्ति अर्कोको नाममा राख्ने वा रहने प्रक्रिया अत्यन्त स्वाभाविक मानिन्छ, त्यत्तिकै भरमा एकको आपराधिक क्रियामा अर्को पनि संलग्न थियो भनी स्वतः अनुमान गर्न नमिल्ने।
- वैधरूपमा नै आय आर्जन गर्नसक्ने हैसियतमा रहेका आफ्ना बाबुले आर्जन गरेको सम्पत्ति छोराको नाममा राख्दा छोरालाई सो आयको वैधता अवैधताको जानकारी हुन्छ नै भनी मान्न नसकिने। (प्रकरण नं.२९)

^१ ने.का.प. २०६७, अंक १२, निर्णय नं. ८५१९।

२.३ नेपाल सरकार वि. रामाज्ञा चतुर्वेदी^१

- जुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको हो त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा हालको मूल्य तिरिने नभई तत्काल प्रचलित मूल्य नै लगानी भएको हुन्छ । तत्समयको आयस्रोतका आधारमा आर्जित सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भए नभएको कुरालाई नै ऐनले कानूनी र गैरकानूनी आर्जन छुट्याउने मापदण्ड मानेको हुँदा त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गर्दा स्रोत कति थियो र कति लगानी गरेको हो भन्ने कुराबाटै कसूर निर्धारण हुने र बिगो कायम गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं. १५)
- अभियोग दाबीमा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिका सम्बन्धमा किटान नभएको अवस्थामा अदालतले न्यायिक विवेक प्रयोग गरी त्यस्तो वर्गीकरण गर्नुको विकल्प नभएकोले सो कुरामा प्रश्न उठाउनु उचित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं. १९)
- अनुसन्धानको प्रक्रियामा रहन गएका भनिएका र सम्बन्धित अदालतबाट मौकैमा सुपरिवेक्षण भएका प्राविधिक प्रकृतिका अतिसूक्ष्म विषयहरूलाई जुनसुकै तहसम्म उठाइएकै कारणबाट मुद्दाको विषयवस्तुभित्र अन्तर्निहित रहेका मुख्य कानूनी र तथ्यगत प्रश्नहरू ओझेलमा परेको वा तिनको सान्दर्भिकता कम भएको सम्झन र अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गर्न सामान्यतया बकसपत्र पाउनेले दातालाई निजको व्यवहारमा कुनै तरहले सहयोग पुऱ्याएको वा सेवा गरी रिझाएको हुनुपर्ने स्थिति र अवस्थाको विद्यमानता अपरिहार्य हुने । (प्रकरण नं. ३७)
- देवानी मुद्दामा सम्पत्ति हस्तान्तरणको क्रियाबाट कसैको हक गए नगएको कुरालाई मुख्यरूपमा हेर्ने गरिन्छ । साथै सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरामा प्राप्तकर्ताको निजी ज्ञान, सीप वा प्रयासले सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो, होइन र अन्य कसैलाई बण्डा गर्नुपर्ने नपर्ने विषयमा सम्म निर्णय निरोपण हुने गर्दछ । तर बकसपत्र प्राप्त गर्ने कार्य कानून विपरीत हुँदैन भन्ने कुराको आडमा गैरकानूनी आर्जनलाई लुकाउने माध्यमको रूपमा यस्तो व्यवहारलाई सदैब मान्यता दिइनुपर्दछ भन्ने तर्क न्यायोचित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं. ३९)
- विगत लामो अवधिको कृषि आयको दाबी लिइएको स्थितिमा प्रतिवादीका के कुन जग्गामा के कुन सालमा के कस्तो प्रकृतिको बाली लगाइएको थियो, त्यसबाट के कति परिमाणमा उब्जनी भएको थियो र निजले सो वापत के कति रकम प्राप्त गरेको हो भन्ने कुरा हाल आएर ठोस रूपमा यकीन गर्ने कार्य सजिलो नभए तापनि स्रोत देखिन्छ भने त्यसबाट आय प्राप्त हुने कुरालाई सहजै इन्कार गर्न न्यायोचित नहुने । (प्रकरण नं. ४२)

^१ ने.का.प. २०६८, अंक ६, निर्णय नं. ८६३० ।

- न्यायिक प्रक्रियामा प्रमाण बुझ्ने तथा प्राप्त प्रमाण ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा निश्चित कानूनी आधार र न्यायिक मापदण्डहरू रहेका छन् । त्यसको विपरीत जुनसुकै प्रक्रियाबाट मिसिलमा समावेश हुन आएका कुरालाई प्रमाणको रूपमा मात्र र त्यसको आधारमा कुनै पनि न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न सम्भव नहुने । (प्रकरण नं. ४४)
- शपथपत्रको माध्यमबाट विदेशमा सम्पत्ति पाएको भनी जिकीर लिने पक्षले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो मुलुकमा के कुन मितिमा, के कुन माध्यमबाट आएको, जम्मा भएको, सट्टी भएको हो सो सबै कुराको कारोवार (Transaction) प्रमाणित हुने आधारसहित पुष्टि गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं. ५१)
- अमूर्त रूपमा कसैलाई उच्च जीवनशैली बिताएको भनी आरोप लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । यस्तो आरोप प्रमाणित हुनका लागि निश्चित वस्तुगत आधारहरूको उपस्थिति पनि अपरिहार्य हुन्छ भन्ने कुरामा विमति हुन सक्दैन । (प्रकरण नं. ५४)
- गैरकानूनी आर्जन वा भ्रष्टाचारको सन्दर्भमा उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने प्रश्न उठ्छ भने निःसन्देह रूपमा त्यसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध अन्य कुरामा भन्दा मौद्रिक वा आर्थिक गतिविधि वा क्रियाकलापसँग जोडिएको भौतिक विषयसँग रहेको मान्नुपर्ने ।
- अस्वाभाविक तथा उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भनी ऐनमा प्रयुक्त भएको उक्त वाक्यांशले कुनै राष्ट्रसेवकले प्राप्त गर्ने वैध आयस्रोतको तुलनामा अमिल्दो वा नसुहाउने तथा धान्न नसक्ने जीवनस्तर यापन गर्ने वा गरेको कुरालाई ईङ्कित गरेको सम्झनुपर्ने । (प्रकरण नं. ५५)
- हाल साथमा नरहेको (Non-possession) भन्नेसम्मकै आधारमा विगतमा अस्तित्व प्रमाणित भई राष्ट्रसेवकको आयको तुलनामा अमिल्दो र अस्वाभाविक तथा निजको जीवनस्तर उच्च बनाउने स्रोतहरूको खोजी गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. ५९)
- कर फछ्यौट वा लगतकट्टा प्रयोजनको लागि मौकामा कर कार्यालयमा पेश गरेको विवरण मौजुद हुँदाहुँदै सोको विपरीत हुने गरी पछिबाट पेश गरिएका लेजर वा वासलातबमोजिमको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता दिन नमिल्ने । (प्रकरण नं. ७६)
- खाताको रकम ब्याज वापतको भएकोले त्यसको स्रोत दिनुपर्ने होइन भनी जिकीर लिनको लागि त्यसको मूलधन वैध थियो भन्ने तथ्य पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । तत्काल खातामा नरहेको कारणले मूलधनउपर दाबी भएन भन्दैमा ब्याज स्वतः वैध भएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १००)

२.४ नेपाल सरकार वि. अच्युतकृष्ण खरेल समेत^४

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अन्तर्गत अनुमानित कसूरमा कुनै राष्ट्रसेवकउपर अभियोग लगाउँदा सो दफा १५ सँगै दफा ३ को मागदाबी लिइनु आवश्यक हुन आउँछ। किनकि सो ऐनको दफा ३ अन्तर्गतको कसूरको अभियोग दाबीसँग दफा १५ अन्तर्गतको कसूरको अभियोग दाबीलाई अन्योन्याश्रित र अन्तर्सम्बन्धित नमान्ने हो भने दफा १५ अन्तर्गतको कसूरमा दण्ड सजाय नहुने अवस्था हुन जान्छ। जो कानूनले कल्पना गरेकै होइन। अतः दफा १५ मा अनुमानित कसूरका सम्बन्धमा भएको व्यवस्था आफैमा स्वतः क्रियान्वित हुने निरपेक्ष व्यवस्था नहुँदा सो अन्तर्गतको कसूरमा सजायको मागदाबी लिँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को अन्य दफा त्यसमा पनि दफा ३ अन्तर्गतको अभियोग दाबी स्वतः लिएको अवस्था हुनुपर्ने। (प्रकरण नं.३)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३, ७(१),१० र दफा १५ को कसूरमा सोही दफाहरू समेतको सजाय माग गरी दायर गरिएको अभियोगपत्रलाई इन्कार गरी प्रथमतः अन्य दफाअन्तर्गतको कसूर र सजायको समेत छुट्टै अभियोग लागेको अवस्था हुनुपर्ने, अनि मात्र दफा १५ अन्तर्गतको कसूर कायम गरी माग दाबी लिएको हुनुपर्छ भनी अर्थ गर्दा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र मिसिलको वस्तु तथ्य समेतको विपरीत हुनुका साथै कानूनलाई सार्थकता नदिने, कसूरलाई वेकसूर कायम गर्ने गरी कानूनको व्याख्या र प्रयोग हुन जान्छ, जो न्यायको रोहमा वाञ्छनीय नहुने। (प्रकरण नं.५)
- कुनै एउटा विषयको उजुरीउपर छानविन हुँदा त्यसमा थप कारवाही अगाडि बढाइरहनु नपर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णयले सो आयोगलाई प्रतिवादीको बारेमा भविष्यमा कुनै छानविन गर्न नै विबन्धित गर्ने भन्ने हुँदैन। कुनै एउटा खास घटना वा कामको विषयमा कसैको कुनै उजुरी परी कुनै व्यक्तिउपर छानविन हुँदा मुद्दा चलाउन वा कारवाही गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिई त्यस्तो उजुरी तामेलीमा राख्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट एकपटक निर्णय भएको आधारमा मात्रै भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गतको कुनै कसूरमा त्यस्तो व्यक्तिउपर थप अनुसन्धान गर्न र अभियोग लगाउन बाधा नपर्ने। (प्रकरण नं.७)
- कुनै ऐनलाई खारेज गर्ने गरी पछि लागू भएको कुनै अर्को ऐन क्रियाशील रहेको भए पनि त्यस्तो ऐनले खारेज गरेको अधिल्लो ऐन लागू रहेका बखत भए गरेको कुनै कामकारवाहीका हकमा तहकीकात र कानूनी कारवाही गरी दण्ड सजाय गर्न पछिल्लो ऐनको व्यवस्थाले बाधा नपुऱ्याउने र त्यस्तो काम कुराको हकमा पहिलेको ऐनबमोजिम नै कारवाही गर्न मिल्ने। (प्रकरण नं.१०)

^४ ने.का.प. २०६८, अंक ८, निर्णय नं. ८६६७।

- विषय विषयको लागि छुट्टै कानून बनिरहेको अवस्थामा जुन विषयलाई जुन कानूनले नियमित र व्यवस्थित गर्ने हो, त्यो विषयमा सोही विशेष कानूनको प्रावधान आकर्षित हुन्छ। विषय विषयमा बनेको कानूनमा कुनै व्यवस्था रहेनछ भने त्यस स्थितिमा मात्र अर्को सामान्य कानूनको सान्दर्भिक व्यवस्थालाई अनुशरण गर्नु कानूनसम्मत र उचित हुन्छ। तर, विशेष प्रकृतिको विषयमा छुट्टै कानूनी व्यवस्था भइरहेको वा त्यस्तो विशेष कानूनको व्यवस्था र अर्को कुनै कानूनको व्यवस्थामा विरोधाभाष देखिएको स्थितिमा पनि खास विषयका लागि बनेको विशेष कानूनको प्रावधान नै बाध्यात्मक रूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्यथा विषय विषयमा छुट्टै कानून निर्माण गर्नुपर्ने औचित्य र आवश्यकता नै नरहने हुन्छ। त्यसैले अदालतले आफूसमक्ष विचाराधीन विवाद निरोपण गर्दा यो सर्वमान्य न्यायिक मान्यताबाट विचलित हुनु वाञ्छनीय नहुने। (प्रकरण नं.१४)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ भ्रष्टाचारको कसूर, त्यस वापत हुने दण्ड सजाय र त्यस्तो कसूरमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादलगायतको कानूनी प्रबन्ध गर्न बनेको विशेष प्रकृतिको र आधारभूत कानूनी प्रावधानसहितको (Self Contained) ऐनको रूपमा विद्यमान हुँदाहुँदै भ्रष्टाचारको कसूरमा दण्ड सजाय र हदम्याद समेत निर्धारण गर्ने सो विशेष ऐनको व्यवस्थालाई अनुशरण नगरी दण्ड सजायको हकमा मात्रै सो ऐनको प्रावधान आकर्षित हुने तर हदम्यादको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुने भन्ने अर्थ गर्दा कानूनको व्याख्या र प्रयोग गलत र निरर्थक हुनुको साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को उद्देश्यमा नै प्रतिकूल असर पर्नजाने। (प्रकरण नं.१६)

२.५ नेपाल सरकार वि. जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता समेत^१

- खुद खर्च भई जाने विविध शीर्षकको रकमलाई आयमा समावेश गर्न कुनै कानून र विवेकसम्मत आधार नदेखिने। (प्रकरण नं.१३)
- स्वयं प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको विषयमा कुनै निजी संस्था विशेषले पछिबाट लेखेको पत्रका भरमा त्यस्तो रकमलाई आयमा समावेश गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.१७)
- परियोजना प्रस्तावमा उल्लिखित लागत अनुमानित भएकाले त्यस्तो प्रस्तावमा केही घटबढ हुनु अस्वाभाविक हुँदैन। तर स्वःलगानीको कति पनि अंश लगानी नगरी परियोजना निर्माण गरेको भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.२५)
- सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदमा रहेका व्यक्तिहरूलाई राज्यले भन्सार छुटको सुविधा दिई खरिद भएको गाडी आफूले प्रयोग नगरी अन्यत्र भाडामा लगाई आय प्राप्त गरेको भन्ने कुरा प्रथमदृष्टिमा नै कानूनसम्मत नदेखिने।

^१ ने.का.प. २०६८, अंक ११, निर्णय नं. ८७२२।

- गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा यो यस वैधानिक स्रोतबाट आयआर्जन गरेको हो भनी पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीउपर रहने ।
- सार्वजनिक पदीय हैसियतका कारण राज्यले विशिष्ट व्यक्तिलाई भन्सार छुट दिई प्रदान भएको सुविधा जे जुन प्रयोजनका लागि दिइएको हो सोहीअनुरूप प्रयोग हुनु कानूनसम्मत र वाञ्छनीय हुन्छ । सार्वजनिक पदीय हैसियतलाई दिइएको सुविधाको गाडी व्यापारीले जस्तो भाडामा लगाएर आयआर्जन गरेको कुरा कानूनसम्मत मात्र नमिल्ने हुँदा आयको स्रोत नै कानूनसम्मत नभएको आर्जनलाई मान्यता दिन नमिल्ने । (प्रकरण नं.३९)
- आयस्रोतका सम्बन्धमा सरकारी कार्यालयले पठाएको तलबी विवरणका आधारमा आयको मान्यता प्राप्त हुन्छ । त्यसरी नै व्ययका सम्बन्धमा आर्जित सम्पत्ति, शिक्षा, स्वास्थ्यमा भएको खर्च र बैंक स्टेटमेण्टबाट प्रमाणित भएको कारोवारको अङ्कलाई मान्यता प्रदान गर्नुपर्ने ।
- वैध स्रोतबाट हासिल हुन सक्ने आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति उच्च र अमिल्दो देखिन्छ, जीवनयापन र रहनसहनमा गरिएको खर्च अस्वाभाविक देखिन्छ, आर्थिक कारोबार स्वाभाविक देखिँदैन भने सार्वजनिक पदको दुरुपयोग गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भन्ने अनुमान स्वतः पुष्टि हुने । (प्रकरण नं.४४)

२.६ केशवराज गौतम समेत वि. नेपाल सरकार[॥]

- व्यक्तिगत रूपमा लेखिएका र परीक्षण गर्न नसकिने निजी डायरीलाई कानूनबमोजिमको अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्दै जाने हो भने त्यसले गलत संस्कार र कृत्रिम प्रमाणको सिर्जनालाई बढावा दिने हुँदा अदालतले त्यस्ता कृत्रिम र बनावटी प्रमाणको सिर्जना हुने प्रक्रियालाई अपनाउन र प्रोत्साहन गर्न नहुने । (प्रकरण नं.२७)
- जाँच अवधिमा आफूले आर्जन गरेको सम्पत्ति छोरा र श्रीमतीलाई बण्डा लगाइदिएकै कारणले त्यसको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्दैन भन्ने तर्कलाई स्वीकार्ने हो भने सार्वजनिक पदमा रहेका हरेक व्यक्तिले जुनसुकै व्यहोराले आर्जन गरेको सम्पत्ति त्यसरी नै हक हस्तान्तरण गरेर स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहने । (प्रकरण नं.३०)
- पति पत्नी र छोरा छोरीहरूबीच अंशबण्डाको लिखत पारित गरी छुट्टि भिन्न भएको देखिए पनि भ्रष्टाचार मुद्दाको प्रयोजनको लागि त्यस्तो बण्डापत्रमा लेखिएका सम्पत्तिहरूको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति नहुने । (प्रकरण नं.३२)
- सम्पत्तिको स्रोतलाई कानूनी आवरणले ढाकी हालैको बकसपत्र भन्ने शब्द लिखतमा उल्लेख गरेकै आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचार मुद्दाको प्रयोजनको लागि

[॥] ने.का.प. २०६९, अंक २, निर्णय नं. ८७७० ।

- बकसपत्रबाट आएको मानी त्यसको स्रोत खोज्नु नपर्ने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.३४)
- आयोगले अभियोग दाबी गर्ने हकलाई विशेषाधिकार मानी मन लागे छुट दिने र मन नलागे दाबी गर्ने मनोमानी र स्वेच्छाचारिता देखाउन सक्तैन । कानून, न्याय र विवेकको अधीनमा नरही अभियोगपत्र दायर गर्ने हो भने न्यायले स्वच्छता गुमाउँदछ । यसलाई गम्भीर जिम्मेवारी सम्झेर आयोगले अनुसन्धान एवं अभियोजन गर्न सक्नुपर्दछ । अन्यथा अरुमाथि अखितयारको दुरुपयोगको दाबी गर्ने आयोगका पदाधिकारी वा कर्मचारीहरू स्वयं पनि त्यस्तो दोषको भागीदार हुनसक्ने अवस्था नआओस् भनी सतर्क रहनुपर्ने । (प्रकरण नं.३५)
 - बकस दिनुपर्ने कुनै कारण नै नभई मूल्य लिएर लिखतमा हालैदेखिको बकसपत्र भनी उल्लेख गरी झुठो व्यवहार देखाउने दाताले पनि सम्पत्तिको स्रोत लुकाउन मद्दत गरेको देखिन्छ । तर वादीले त्यस्ता दाताउपर कुनै कारवाही र दाबी गरेको नदेखिएको अवस्थामा अदालतले त्यस्ता दाताको हकमा अन्यथा गर्न मिल्ने । त्यसैले विशेष अदालतले जग्गाहरूलाई खरिद मानेको फैसला प्रस्तुत मुद्दाको प्रयोजनको सन्दर्भमा मिलेकै देखिने । (प्रकरण नं.३६)
 - ठूलो परिमाणको सुन किन्न सक्नेले अर्काको लकरमा सुन राख्न दिएको भन्ने बयान आफैमा विश्वासप्रद नदेखिने हुँदा आफ्ना गठमेलका मानिसहरूलाई मिलाई जुनसुकै समयमा तयार पार्न सकिने घरायसी बनावटी कागज खडा गरी गराई आफूले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको मूल्य घटाउने उद्देश्यले अपुष्ट बयान गरेको र गर्न लगाएकै भरमा प्रतिवादीकै नामको बैंक लकरमा भएका सुनलाई उनाउ व्यक्तिको भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.४१)
 - काठमाडौं जस्तो स्थानमा पाँचवटा घर भएको र भाडाबाट अस्वाभाविक र उल्लेख्य परिमाणको आय प्राप्त गरेको जिकीर लिइन्छ भने त्यसलाई व्यवसायकै रूपमा मान्नुपर्ने हुँदा मौखिक जिकीरका भरमा आय प्रदान गर्न मिल्दैन । ठूलो परिमाणमा घर भाडा प्राप्त गरेको भन्ने व्यक्तिले घर भाडामा दिएको सम्झौता तथा कर तिरेको प्रमाण पेश गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.४६)
 - अपुष्ट, अतार्किक र हचुवा आधारमा गरिने कल्पनाबाट अदालत सन्तुष्ट हुन सक्तैन । वस्तुनिष्ठ आधारबिना नै हचुवाको आधारमा लिइने दाबीलाई कानूनसंगत मान्न नसकिने । (प्रकरण नं.४८)
 - आफ्नो जिकीरलाई वस्तुपरक र कानूनले मान्यता दिएका प्रमाणबाट पुष्टि वा खण्डन गर्न तथ्ययुक्त र वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा मुद्दाका पक्षले अपुष्ट भनाइ राखेकै आधारमा अदालतले पनि त्यसै गर्ने अवस्था नरहने । (प्रकरण नं.४९)

- कृषि आयको निर्धारण सम्बन्धमा सरकारी स्तरबाट छुट्टै वैज्ञानिक मापदण्ड निर्धारण नभएको स्थितिमा त्यसको आय निर्धारण गर्नुपर्ने स्थिति सिर्जना भएमा सरकारी स्तरबाट नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मोहीले जग्गाधनीलाई बुझाउनुपर्ने कुतको दरलाई नै कृषि आय निर्धारण गर्ने आधार बनाउनुपर्ने । (प्रकरण नं.५०)
- घडेरी प्रयोजनका लागि खरिद भएका जग्गाहरु आयस्रोत बढाउने उद्देश्यले व्यावसायिक रूपमा धान र गहुँलगायत तरकारी उत्पादनको खेती गर्ने कार्य गरेको भनी वस्तुनिष्ठ आधारबिना जिकीर गरेकै भएमा विश्वास गर्न नसकिने । (प्रकरण नं.५१)
- विदेशबाट प्राप्त भएको रकम के कसरी देशभित्र भित्रिएको हो र सो रकमको स्रोत के हो भन्नेतर्फ ध्यान नदिने हो भने अवैधानिक रकमले स्वतः कानूनी आवरण प्राप्त गर्ने हुँदा विदेशबाट रकम प्राप्त भएको भनी दाबी गर्ने पक्षले त्यस्तो रकमको स्रोतलाई पुष्टि गर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने । (प्रकरण नं.५६)

२.७ नेपाल सरकार वि. खुमबहादुर खड्का^४

- निक्षेपबाट बढे बढाएको ब्याज रकमलाई सम्पत्तिको मान्यता दिई बिगो कायम गर्न तथा आय स्रोतका रूपमा छुट्टै मान्यता प्रदान गर्न नमिली निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा सोबाट बढे बढाएको ब्याजको पनि स्वतः स्रोत पुष्टि हुने तथा स्रोत पुष्टि नभएको बिगोको रूपमा रहने सम्पत्ति तथा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी भई जफतसम्म हुने । (प्रकरण नं.३)
- जाँच अवधिमा खरिद गरिएका जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त रकमलाई आयको रूपमा जिकीर लिइन्छ र मान्यता पनि दिइन्छ भने त्यस्तो जग्गा खरिदको स्रोत पनि पुष्टि गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.७)
- विदेश जाँदा वैदेशिक भ्रमणवापत प्राप्त भएको रकम नै सटही गरेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । भ्रमण गर्ने व्यक्तिको सामर्थ्य र आवश्यकता अनुसार विदेशमा गर्न सकिने खर्चको अनुमान गरी आफूसँग भएको रकम सटही गरिने हुँदा जे जति रकम आधिकारिक निकायबाट भ्रमण भत्तावापत प्राप्त भएको हुन्छ त्यसैलाई आयको आधार मान्नुपर्ने ।
- आयस्रोत प्राप्त भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने आधिकारिक र वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा राहदानीमा उल्लेख भएको वैदेशिक मुद्रा सटही गरेको विवरणलाई आयको मान्यता प्रदान गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१३)
- व्यक्तिका साथमा रहेको सुनचाँदी चल सम्पत्ति हो । त्यस्तो सम्पत्तिलाई बिक्री गर्दा प्राप्त हुने मुनाफा आयस्रोत हुन सक्दछ, तर सम्पत्ति स्वयं भने आयको स्रोत हुन नसक्ने ।

^४ ने.का.प. २०६९, अंक ५, निर्णय नं. ८८३२ ।

- सम्पत्ति र आयस्रोतको भिन्नतासम्बन्धी सामान्य अवधारणागत विषयमा अनभिज्ञ रही सुन चाँदीलाई स्रोतको रूपमा गणना गरेको विश्लेषण प्रथमदृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिएकोले कायम रहन नसक्न। (प्रकरण नं.१७)
- घरसारमा लिएको कर्जा भाखाभिन्न तिर्नु बुझाउनुपर्ने र आर्जन वा सम्पत्तिबाटै कर्जा तिरिने हुँदा ऋण लिएको रकम सधैंका लागि आयस्रोत भइरहन्छ भन्न तर्कसम्मत हुँदैन। घरसारमा ऋण लिएको भनिएको लिखत मितिबाट कर्जा बुझाउने म्याद समेत बाँकी नरही समाप्त भइसकेको र साहुको नालेस नपरेको अवस्थामा घरसारको ऋण निष्क्रिय मान्नुपर्ने।
- कानूनबमोजिम भाखा नाघिसकेको घरसारको भनिएको ऋण आयस्रोत कायम हुन नसक्ने। (प्रकरण नं.१८)
- निक्षेपबाट प्राप्त भएको ब्याज बढे बढाएको सम्पत्ति हुँदा बढे बढाएको सम्पत्तिको छुट्टै स्रोत दिइरहनुपर्ने अवस्था पर्दैन। आधारभूत सम्पत्ति अर्थात् निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि भएमा त्यसबाट बढे बढाएको ब्याजको पनि स्वतः कानूनानुरूपको आर्जन हुने र निक्षेप रकमको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेमा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पनि स्वतः गैरकानूनी हुने।
- खातामा जम्मा गरेको निक्षेपको स्रोत भने पुष्टि गर्नु नपर्ने केवल खाताबाट प्राप्त ब्याज मात्रै आयस्रोतको रूपमा गणना हुनुपर्ने भन्ने तर्क कानूनसम्मत हुन नसक्ने। (प्रकरण नं.१९)
- कानूनले नै सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकका साथमा रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व निजउपर राखी सो गर्न नसकेमा गैरकानूनी आर्जन मान्नुपर्ने गरी स्पष्ट व्यवस्था गरेको अवस्थामा कानूनको सिधा प्रावधानको बलपूर्वक व्याख्या गरी अन्यथा अर्थ गर्न वा निकाल्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.२३)
- उच्च पदीय हैसियत अर्थात् प्रतिष्ठाको आडमा वा पेशागत आधारमा गरिने अपराध अपराधशास्त्रमा श्वेतग्रीवी अपराध (White Colour Crime) को रूपमा परिचित भएको देखिन्छ। यस्ता अपराधहरू उच्च पदस्थ कर्मचारी तथा राजनीतिक पदाधिकारीहरूबाट पदीय अधिकारको दुरुपयोगको उपजको रूपमा हुने भएकोले यस्ता अपराधलाई नैतिकताको प्रतिकूल गम्भीर अपराधको रूपमा लिनुपर्ने। (प्रकरण नं.२४)
- जतिसुकै जेहेन्दार र सार्वजनिक जीवनमा सम्मानित ओहोदामा रहेको भए पनि कदाचित कानून उल्लंघन गरी अपराध जगतमा प्रवेश गर्दछ भने ढिलो चाँडो कानूनको साइलोभित्र पर्ने निश्चित प्रायः हुन्छ। कानूनमा बाँधिने र कानूनसंगत व्यवहार गरी अनुशासित जीवनयापन गर्नु नै सार्वजनिक जिम्मेवारी बोकेका राष्ट्रसेवकहरूसँग अपेक्षित कुराहरू हुन्

र यसलाई सम्बन्धित सबैले हृदयंगम गर्नुपर्दछ भन्ने सन्देश ग्रहण गर्नु विशेष रूपले महत्वपूर्ण हुने । (प्रकरण नं.२७)

- अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर परिभाषित नभएको स्थिति हुँदा सन्दर्भहरूको आधारमा निर्धारण गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिन्छ । त्यसलाई स्पष्ट गर्ने मापदण्डको अभावमा व्यक्तिको वैधानिक र औपचारिक आयस्तरको आधारमा मात्र निर्धारण गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.३२)

२.८ नेपाल सरकार वि. युवराज शर्मा^{१६}

- सरकारवादी फौजदारी मुद्दाको आधारभूत र मूल दाबी भनेको अभियोगपत्र वा आरोपपत्रमा लिइएको दाबी नै हो । त्यसैका आधारमा नै अदालतबाट अभियोग दाबीअनुसार सजाय हुने वा नहुने भनी ठहर हुने । (प्रकरण नं.६)
- प्राइभेट कम्पनीको शेयर किनबेच संस्थापकहरूसँग सम्बन्धित नातेदार, साथीभाइ वा चिनेजानेका व्यक्तिबीच गोप्य र अनौपचारिक तवरबाट हुनसक्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । शेयर किनबेचका लागि सम्बन्धित नियमनकारी निकायको पूर्व अनुमति नचाहिने हुँदा सम्बन्धित कम्पनी र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अभिलेखबाट प्रतिवादीको नाममा उक्त कम्पनीको शेयर स्वामित्व नदेखिएको भन्ने आधारले मात्र विवाद पर्नु अगावै स्वतन्त्ररूपमा प्रतिवादीले आधिकारिक निकायमा पेश गरेको विवरण अन्यथा हो भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.२२ र २३)
- गैरकानूनी आर्जन गरेको भनी पर्ने भ्रष्टाचारका मुद्दाहरूमा जाँच अवधिमा प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति र गरेका खर्चहरूको सो अवधिमा निजलाई कानूनी रूपमा प्राप्त भएका आयहरूबाट स्रोत पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने ।
- आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी हुने भई दफा ४७ बमोजिम जफत हुने स्थिति रहन्छ । त्यसैले बढे बढाएको सम्पत्तिको स्रोत खोज्न वा त्यस्तो सम्पत्तिबाट आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने गरी अर्थ गर्न मिल्दैन । बढे बढाएको सम्पत्तिलाई आयको मान्यता दिँदा परिणामतः त्यसले आधारभूत सम्पत्तिकै स्रोत पुष्टि हुनजाने अवस्था सिर्जना हुन आउँछ, जुन कानूनसम्मत हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.३२)
- फौजदारी मुद्दामा अदालतले अभियोग दाबी लिइएको भन्दा बढी प्रतिवादीलाई सजाय हुने गरी निर्णय दिन मिल्दैन । त्यसो गरिनु न्यायका मान्य सिद्धान्तअनुरूप पनि हुँदैन । तथापि माग दाबी लिइएको सजायको दायराभित्रै रही मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणको वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कनका आधारमा न्यायिक निष्कर्षमा पुग्ने अधिकार अदालतमा अन्तर्निहित

^{१६} ने.का.प. २०६९, अंक ५, निर्णय नं. ८८८६ ।

रहेको हुन्छ । अभियोगपत्रमा लिइएको मूल दाबीको सीमाभित्र रही मिसिल संलग्न तथ्यप्रमाणको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी प्रतिवादीको आयस्रोत, सम्पत्ति तथा खर्चको समुचित निष्कर्ष निकालिनु प्रचलित कानून र स्थापित न्यायिक सिद्धान्त अनुरूप नै हुने। (प्रकरण नं. ३६)

२.९ नेपाल सरकार वि. गणेश अर्याल समेत^१

- आफ्नो नाममा जग्गा खरिद भई घर निर्माणको लागि नक्सा पास गरेको भए पनि निर्माण सम्पन्न हुनुअगावै ससिमरूपमा सम्पूर्ण घर जग्गा बिक्री गरी अर्काका नाउँमा गएको र खरिदकर्ताले बिक्रेताकै हो भनी स्वामित्व समर्पण नगरेको अवस्थामा पनि प्रतिवादीले बिक्री गरेपश्चात् पनि निजकै स्वामित्वमा रहेको मात्रै कुनै कानूनी एवं विवेकसङ्गत आधार रहेन। यस्ता तर्क गर्ने हो भने बिक्री गरेर पनि बिक्री नहुने र बिक्री गरेपश्चात् पनि बिक्रेताले बिक्री भएको सम्पत्तिउपर आफ्नो हकको दाबी गर्न सक्ने अनौठा सम्पत्तिसम्बन्धी कानूनी अवधारणा विकसित हुन जान्छ। कसैको नाउँमा सम्पत्ति लुकाउने कुरालाई बेग्लै कानूनको माध्यमद्वारा नियमित गर्ने व्यवस्था भएमा बाहेक भइरहेका कानून र विधिशास्त्रमा स्वीकृत नभएको यस्तो तर्क गर्ने हो भने सम्पत्तिसम्बन्धी कानूनको आधारभूत जग नै भत्किन जाने र कोही पनि जग्गाधनी वा सम्पत्तिको मालिक कानूनीरूपले सुरक्षित नरहने अवस्था आउँछ। यस्तो अप्रत्याशित तर्क गर्नुले समाजलाई समग्ररूपमा विचलित गराउन सक्ने हुनाले समेत आरोपपत्रको मागबमोजिम नारायण कार्कीको नाउँमा विधिवत् गइसकेको सम्पत्तिमा प्रतिवादी गणेश अर्यालको हक रही रहेको भन्ने जिकीर सर्वथा स्वीकार्य भएन। तसर्थ त्यस सम्बन्धमा विशेष अदालतको निष्कर्षमा असहमत रहनुपर्ने कारण नदेखिने। (प्रकरण नं. ९)
- खाता खोली बैङ्किङ कारोबार गर्नु स्वाभाविक रूपमा भइरहने कुरा हो । त्यो सञ्चय वा सुरक्षा वा जुनसुकै कारणले खातामा जम्मा गरी कारोबार गरिदिएको हुनसक्छ । खाताबाट झिकिएका रकमहरू आफ्नो फौजदारी दायित्वबाट बच्ने उद्देश्यले कतै लुकाएको भन्ने हो भने त्यो तथ्यगत हिसाबले नै पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । खाताबाट रकम झिकिनु नै रकम लुकाएको अनुमानको आधार बन्न सक्तैन । यस्तो प्रश्नहरूमा अपराध अनुसन्धानको पक्ष सतही नबनी गम्भीर र क्षमतावान हुन जरूरी छ । यथार्थमा कुनै राष्ट्रसेवकले अमूक सम्पत्ति कति आर्जित गर्‍यो भन्ने प्रयोजनको लागि तत्काल कति उसको साथमा वा नियन्त्रणमा छ भन्ने आधारमा मूल्याङ्कन गरिने हो न कि कति थियो वा हुनसक्थ्यो होला भनी अनुमान गर्ने हो । यसरी हेरेमा विशेष अदालतले उक्त प्रश्नमा गरेको निष्कर्ष त्रुटिपूर्ण भन्न मिल्ने देखिँदैन । (प्रकरण नं. १०)

^१ ने.का.प. २०७१, अंक ४, निर्णय नं. ९१४९ ।

- आरोपपत्रमा प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने भनी अन्य कुनै पनि सम्पत्ति देखाइएको र दाबी गरिएको पाइँदैन । दाबी लिने सम्बन्धित निकायले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति नदेखाएको अवस्थामा थप विवेचना गरिरहनु परेन । यस अदालतबाट यसअघि फैसला भएका यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा कायम भएका न्यायिक सिद्धान्तानुकूल विशेष अदालतबाट मूल्याङ्कन कायम गरिएको देखिन्छ । बैङ्क नगद सम्बन्धमा प्रतिवादीले ब्याजको रकम पनि परेकोले स्रोत पुष्टि गर्ने रकम कमी भएको जिकीर लिएको अवस्था नभएको अवस्थामा प्रतिवादीले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने कुल सम्पत्ति रु.४१,६८,८८१।- कायम गरेको मनासिव देखिन आउने । (प्रकरण नं. १२)
- अभियोजन गर्ने वादीले नै बाबु, दाजु, भाइलगायत अंशबन्डा नछुट्टिएका सबै अंशियारको सम्पत्ति तथा आयलाई एउटै बास्केटमा राख्ने गरेको अवस्थामा यस अदालतले यो मुद्दाको हकमा अभियोजन दाबी प्रतिकूल हुने गरी बिना आधार प्रमाण अन्यथा भन्ने अवस्था देखिन नआउने ।
- मूलतः वादी पक्षले प्रतिवादीले गैरकानूनीरूपमा आय प्राप्त गरेको भनी अभियोग लगाउनुपूर्व निजको तत्कालिक निजी पारिवारिक आय र सम्पत्ति तथा निजको आफ्नो समग्र आयको वासलात वार्षिक रूपमा के कस्तो थियो भनी खुलाउन सकेको भए निजको आयको वैधता वा अवैधताको स्थिति प्रष्ट हुनेथियो । अनुसन्धानको चरणदेखि नै बुझिएका परिवारका सदस्य भनेका व्यक्तिहरूलाई अविभाजित संयुक्त परिवारको सदस्य मानी बयान बरबुझारथ गरी सगोलमा नै आयको आँकलन गरी अभियोग लगाइएको अवस्था हुँदा अब प्रतिवादीलाई पारिवारिक संयुक्त आयको लिखतबाट छुट्याउन मिल्ने अवस्था नरहने । (प्रकरण नं. १५)

२.१० नेपाल सरकार वि. वीरेन्द्रकुमार सिंह^४

- आय र व्ययको हिसाब गर्दा विभिन्न घरायसी व्यवहार, सम्पत्तिको व्यक्तिगत लेखाजोखा राख्नुपर्ने दायित्वयुक्त व्यवस्था सुरुदेखि नै नरहेको जस्ता कारक तत्त्वहरूलाई बिसेर निरपेक्षरूपले आय व्ययको निर्धारण गर्नु न्यायोचित मान्न नसकिने हुँदा कतिपय अवस्थामा न्यायोचित अनुमानको आधारमा आय व्यय निर्धारण गर्नुपर्दा आय र व्ययको फरक रकमले मात्र राष्ट्रसेवक प्रतिवादीको उच्च जीवनस्तरलाई निर्धारण गर्न नसकिने ।
- कतिपय यस्ता स्रोतहरू हुन्छन् जसबाट व्यावहारिकरूपमा आमदानी त भएको हुन्छ तर कागज प्रमाण हुँदैनन् । कागज प्रमाणको अभावमा यो यो शीर्षकबाट यति यति आय भयो भनी निष्कर्ष निकाल्न कठिनाई हुने हुँदा कतिपय आयका स्रोत एवं खर्चको रकम न्यायिक अनुमानबाट पनि यकीन गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.२४)

^४ ने.का.प. २०७२, अंक ३, निर्णय नं. ९३६६ ।

- जुन स्रोतहरू प्रतिवादीले व्यक्त गरेबमोजिम विश्वसनीय भएपनि समयको अन्तरालले सम्बन्धित कागज प्रमाण व्यक्तिको साथमा रहिरहन नसक्ने हुनाले बिना प्रमाण आयमा समावेश गर्न पनि नसकिने र आयमा समावेश नगरेको अवस्थामा व्यक्तिलाई मर्का पर्न जाने अवस्थाको विद्यमानता रहेको हुनाले आय र व्ययको रकम निर्धारण गर्दा न्यायिक सद्विवेक प्रयोग हुनु जरूरी र सान्दर्भिक हुने । (प्रकरण नं. २५)

२.११ अच्युतकृष्ण खरेल वि. नेपाल सरकार^१

- प्रतिवादीले बैंक ब्याज, शेयर लाभांश तथा बचतपत्र वापत प्राप्त ब्याज आफ्नो बयान मागअनुरूप हुनुपर्ने भनी पुनरावेदनपत्रमा जिकीर लिएको सम्बन्धमा विचार गर्दा त्यस्ता रकम वैध अवैध छुट्याउन सक्ने स्थिति नहुने हुनाले न्यायोचित अनुमानका आधारमा ३० प्रतिशतसम्म रकम आयमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला मनासिव देखिने । (प्रकरण नं. २४)
- आरोपपत्रमा उल्लेख भएअनुसारको प्रतिवादीका जिम्मामा रहेको कुल सम्पत्तिभन्दा प्रतिवादीको वैधानिक आम्दानीको स्रोत बढी नै रहेको देखिएको उल्लिखित स्थितिमा अनुमानका भरमा प्रतिवादीलाई कसूरदार कायम गर्न र सजायको भागीदार बनाउनु कानूनको मनसाय विपरीत हुने ।
- वस्तुनिष्ठ प्रमाण र मनासिव आधार तथा कारणविना गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनयापन गरेको भनी आरोपपत्रमा आरोपित गरिनु मात्र आफैमा पर्याप्त हुँदैन, त्यस्तो आरोप तथ्यपूर्ण, निश्चयात्मक र वास्तविक आधार र प्रमाणबाट खम्बीर हुनुपर्ने । (प्रकरण नं. २५)

२.१२ नेपाल सरकार वि. हरेकृष्ण भगत^२

- वादी नेपाल सरकारले गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन मुद्दामा उल्लिखित दृष्टान्तको आधारमा सफाई दिन नमिल्ने भनी पुनरावेदन जिकीर गरेको पाइन्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को २०(१) को कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मनासिव आधार र कारण बिना राष्ट्रसेवकले अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर यापन गरेमा मात्र आरोपित कसूर प्रमाणित हुने व्यवस्था भएकाले अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर झल्किने जीवनयापन गरेमा मात्र कसूरदार ठहर हुनसक्ने देखियो । सामाजिक पक्षलाई हेर्दा पनि व्यक्तिको पैतृक सम्पत्ति, सामाजिक हैसियत, पदीय हैसियत लगायतका कारक तत्त्वहरू नै मापनको रूपमा रहेर निजको जीवनस्तर अमिल्दो, उच्च अस्वाभाविक छ भन्ने कुराको निष्कर्षमा

^१ ने.का.प. २०७२, अंक ६, निर्णय नं. ९४१५ ।

^२ ने.का.प. २०७२, अंक ७, निर्णय नं. ९४३३ ।

पुगन मद्दत मिल्दछ । कतिपय आयका स्रोतहरू प्रतिवादीले भनेबमोजिम विश्वसनीय भएपनि समयको अन्तरालले प्रमाण कागज नहुन सक्छ । सबै कुराको कागज प्रमाण सेस्ता राख्नुपर्ने हाम्रो कानूनी व्यवस्था पनि छैन । तसर्थ सामाजिक कानूनी, आर्थिक तत्त्वहरूलाई दृष्टिगत गर्दा सम्पत्तिको विगो र आयको फरक रकम १० प्रतिशतसम्म न्यून हुनुलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक भन्न मिल्दैन । यसको अतिरिक्त प्रस्तुत मुद्दामा कुनै खास कार्य समयको वारदातको अपराध नभई अनुमानको आधारमा आय व्ययको रकम अनुमान गरी अभियोग दाबी भएकामा अनुमानको आधारमा कायम गरिएको विगोको आधारलाई पूर्णतया वास्तविक भएको भनी मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. ४८)

२.१३ नेपाल सरकार वि. गोकर्ण पौडेल^४

- नयाँ ऐन लागू हुनुपूर्व भए गरेको कार्यलाई खारेज भएको अर्थात् प्रचलित कानूनले कसूरको परिभाषाभित्र समेटेको भएमा त्यस्तो कानूनको सीमाभित्र रही कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउन मिल्ने हुन्छ । नयाँ कानूनले कसूरको रूपमा लिँदैमा यदि कसूर गर्दाको समयमा प्रचलित कानूनले अपराध मान्दैन भने स्वतः त्यसले उन्मुक्ति प्राप्त गर्ने । (प्रकरण नं. ८)
- अनुसन्धान अधिकृत तोकिनु वा परिवर्तन हुनु भनेको एउटा स्वाभाविक प्रक्रिया हो । कुनै कर्मचारी सँधै सोही पदमा रहिरहन नसक्ने हुँदा उसको सरूवा तथा बढुवासँगै रिक्त भएको पदपूर्ति र अधुरो रहेको अनुसन्धान पूरा गर्न अर्को अनुसन्धान अधिकृत तोक्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा अघिल्लो अनुसन्धान अधिकृतबाट गरिएको कामकारवाहीले मान्यता नपाउने भन्न मिल्ने हुँदैन । यो नियमित र अनवरत चलिरहने प्रक्रिया भएको हुँदा त्यसकै आधारमा अनुसन्धान अधिकृतपिच्छे मुद्दा सुरुदेखि अनुसन्धान गर्ने भन्न मिल्ने पनि हुँदैन । यस्तो अवस्थामा स्वभावैले पहिलो अनुसन्धान अधिकृतबाट भए गरेको कामले पनि मुद्दामा त्यत्तिकै महत्त्व राख्ने । (प्रकरण नं. ९)
- प्रतिवादीले राष्ट्रसेवकको पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसूर गरेको भन्ने दाबी रहेको सन्दर्भमा जहिलेसुकै पनि मुद्दा चलाउन सकिने प्रकृतिको कसूर हो भन्न मिल्ने हुँदैन । प्रतिवादीउपर सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने अभियोग लागेको नभई गैरकानूनीरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसूर गरेको हुँदा हदम्याद नलाग्ने कसूर हो भन्न नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू भएको तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ मा संशोधन भएको मितिभन्दा पहिले नै अवकाश प्राप्त

^४ ने.का.प. २०७२, अंक ८, निर्णय नं. ९४४६ ।

गरिसकेका प्रतिवादीउपर अभियोग दाबी लिएको प्रस्तुत मुद्दाको हकमा यी प्रतिवादीले अवकाश प्राप्त गर्दा कायम रहेको अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९ ले तोकेको एकवर्षको हदम्याद वा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क. को दुईवर्षे हदम्यादबाहेकको अन्य हदम्याद लागू हुनसक्ने अवस्था नदेखिने। (प्रकरण नं. ११)

२.१४ नेपाल सरकार वि. बट्टीनाथ श्रेष्ठ^२

- जग्गा खरिदबिक्री गर्दा हुने खर्च एवं आम्दानी यकीन गर्दा लिखतमा अङ्कित मूल्यलाई आधार मानी गणना गर्दा वास्तविक र कानूनसङ्गत हुने नै हुन्छ । वस्तुनिष्ठ प्रमाणविना हालको मूल्य भनी अनुमानको आधारमा मूल्य यकीन गर्दा अवास्तविक हुन जाने ।
- प्रतिवादीले जग्गा बिक्री गरेवापत आय यकीन गर्दा लिखत मूल्य मात्रै तर तिनै प्रतिवादीले खरिद गर्दा लिखत मूल्य नमानी अनुमानको भरमा हालको प्रचलित मूल्यमा मूल्याङ्कन गर्दा एउटै विषयमा दोहोरो मापदण्ड भई असमानता हुने हुँदा सम्पत्ति खरिद एवं बिक्री गर्दा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म लिखतमा अङ्कित मूल्यका आधारमा मूल्याङ्कन गर्नु न्यायोचित हुने । (प्रकरण नं.२)
- कुनै पनि व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति निजले गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको भनी उजुरी परेपछि मात्र त्यस्तो सम्पत्ति विवादित सम्पत्ति मानिने हुन्छ । सम्पत्तिको स्रोत खुलेको नखुलेको भन्ने कुरा विवादको रोहमा अदालतको अन्तिम निर्णयले ठहर हुने कुरा भएको हुँदा विवाद पर्नुअघि जसको नाममा उक्त सम्पत्ति रहेको छ कानूनीरूपमा उक्त सम्पत्ति उसैको हुनेमा विवाद रहँदैन र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पनि त्यस्तो व्यक्तिको आम्दानीको स्रोत बन्नै नसक्ने भन्ने हुँदैन । तर आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न सकेको अवस्था भने हुनैपर्ने । (प्रकरण नं.५)

२.१५ ईश्वरप्रसाद पोखरेल वि. नेपाल सरकार^३

- लोडबेरिड वाल सिस्टमको घर निर्माण लागतमा फ्रेम स्टक्चरको घरको निर्माण लागतमा जस्तो गरी ओभरहेड कस्ट र ठेक्का कर घटाउन मनासिव नहुने । (प्रकरण नं.१८)
- जाँच अवधिभित्र खरिद गरेको समय यकीन नभएको अवस्थामा २०५९ सालको बजार मूल्यको आधारमा मूल्य कायम गर्नु न्यायोचित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.२०)
- अचल सम्पत्तिको हक प्राप्त गर्ने प्राथमिक र विश्वसनीय आधारभूत प्रमाण आधिकारिक निकाय मालपोत कार्यालयबाट पारित रजिष्ट्रेसनको लिखत हो । सो लिखतमा लेखिएको व्यहोरा अन्यथा नभएसम्म मान्नुपर्ने हुने । (प्रकरण नं.२९)

^२ ने.का.प. २०७२,अंक ८,निर्णय नं. ९४४९ ।

^३ ने.का.प. २०७२,अंक ९,निर्णय नं. ९४६१ ।

- माग दाबी गर्दाको अवस्थामा तलबलाई स्वीकार गर्ने र पुनरावेदन तहमा आएर अस्वीकार गर्नु न्यायिक मूल्य र मान्यताको विपरीतसमेत हुने। (प्रकरण नं.३५)
- मोही लागेको जग्गामा भूमिसम्बन्धी ऐनले निर्धारण गरेबमोजिम कुत बाली पाउने कुरामा विवाद छैन। तसर्थ मोही लागेको जग्गामा कुतको आधारमा कृषि आय गणना गरिनु मनासिव नै हुने। (प्रकरण नं.५०)
- जग्गाको हैसियत सधैं एकनासको हुँदैन। नयाँ नयाँ प्रविधि र सिँचाइ सुविधाको कारण कृषि प्रणालीमा सुधार हुँदै आएको र त्यस्ता जग्गाहरु साविकको पटेर/पोखर र जङ्गल नै रहिरहने अवस्था हुँदैन। विकासको क्रममा कृषियोग्य जमिनमा परिणत हुँदै आएको पाइने। (प्रकरण नं.५२)
- छोरी चेलीले जन्मेदेखि नै माइती, मावली र अन्य आफन्तजनबाट कुनै समारोह, चाड पर्व, उत्सव, जन्मदिन समेतका अवसरमा टीकाटालोबाट नगद पाउने गर्दछन्। त्यसरी पाएको नगद पाउने व्यक्तिको नै हुने भन्ने हाम्रो नेपाली समाजको विशिष्ट चरित्र हो। अतः सम्पत्तिको स्रोत खुलाउने दायित्व भएका पुनरावेदक प्रतिवादीले बयानमा रु.७५,०००।- टीकाटालो वापत प्राप्त गरेको भनी बयान गरेको देखिँदा विशेष अदालत, काठमाडौँले गरेको फैसला सो हदसम्म अन्यथा नदेखिँदा रु.७५,०००।- प्रतिवादीको आयमा गणना हुन जाने। (प्रकरण नं.६०)
- वास्तविक न्यायको अनुभूति अदालत एकलैको प्रयासबाट मात्र हुन सक्दैन। मुद्दा चलाउने र अनुसन्धान गर्ने अधिकारीले प्रमाण सङ्कलन र अनुसन्धानका पाटाहरु अदालतकै जिम्मामा छाड्ने र अस्पष्ट दाबी लिने जस्ता कमजोरीहरु वादी पक्षले सिर्जना गरी दिएको खण्डमा भ्रष्टाचार निवारण गर्ने ऐनको मनसाय पूरा हुन सक्दैन। प्रतिवादी पक्षले लिएको जिकीर न्यायिक, विवेकसम्मत र तार्किक छ र वादी पक्षले खण्डन गरेको छैन भने अदालतले त्यसै अनुरूप विवादको निरूपण गर्नुपर्ने हुन आउने। (प्रकरण नं.६५)

२.१६ नेपाल सरकार वि. भरतप्रसाद नेपाल समेत^४

- कर्मचारी सुविधाअन्तर्गत प्रतिकित्ता १००।- का दरले ५३० कित्ता शेयरको रु.५३,०००।- हुने भनी उल्लेख गरी आरोपपत्रमा कुनै पनि जिकीर लिएको नदेखिए तापनि सो शेयर वीरगञ्ज फाइनेन्सबाट कर्मचारी सुविधा अन्तर्गत मौद्रिक रकम नतिरी लिएको भन्ने कुरा देखाउन सकेको पाइँदैन। बिगोमा कायम गरेको मिलेन भनेर जिकीर लिएर मात्र हुँदैन। स्पष्ट आधार र कारण देखाएर अदालतलाई विश्वस्त पार्नुपर्ने हुन्छ। यो दायित्व पुनरावेदक प्रतिवादीको नै हो। यसरी एकाघरकी छोरी सुष्मा

^४ ने.का.प. २०७२, अंक ११, निर्णय नं. ९४९२।

नेपालले कर्मचारी सुविधाअन्तर्गत मौद्रिक रकम नतिरी रु.५३,०००।- रकम बराबरको ५३० कित्ता शेयर प्राप्त गरेको भन्ने कुरा स्थापित हुन नआएबाट विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला अन्यथा देखिन नआउने। (प्रकरण नं.२१)

२.१७ नेपाल सरकार वि. उमेशकुमार रेग्मी समेत^४

- आयस्रोतको तुलनामा अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति राख्ने तथा दिने र उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने विषय विगतमा राख्दै नराखिएको र राख्ने नपर्ने अति सूक्ष्मतम् हिसाबकिताबबाट मात्रै निरूपण हुनसक्ने विषय होइन । बरू त्यस्तो अस्वाभाविकता र अमिल्दोपनको चरित्रलाई अनुसन्धानले टड्कारो रूपमा झल्काउन सकेको हुनुपर्दछ । ठीक ढङ्गबाट लगत नराखेकै कारणले आयका स्रोतहरू असीमित हुँदैनन् । राष्ट्रसेवकले सार्वजनिक पदमा रहँदा प्राप्त गर्ने आयस्रोतको दायरा त झनै साँगुरो हुने हुँदा त्यसको मोटामोटी आँकलन गर्न खासै कठिनाई हुनुपर्ने देखिन्न । सार्वजनिक पदका अतिरिक्त राष्ट्रसेवकले पैतृक सम्पत्ति, दान दातव्य तथा कुनै वरव्यवसायबाट पनि वैधानिकरूपमा आय प्राप्त गरेको हुनसक्ने। (प्रकरण नं.२३)
- हामीकहाँ जनजीविकाको आर्थिक लागत, विभिन्न तहगत आयवर्गका व्यक्तिहरूमा जनजीविकाको निमित्त लाग्ने खर्चको भिन्नता र तह निर्धारण आदि केही पनि नभएको अवस्थामा हरेक राष्ट्रसेवकहरूको जीवनस्तर कतिलाई उच्च भन्ने वा नभन्ने, वा कस्तो हैसियतलाई नमिल्दो हैसियत भन्ने प्रश्न उठिरहने गरेको देखिन्छ। आधारभूतरूपमा आर्थिक एवं सामाजिक मूल्याङ्कन वा सर्वेक्षण गर्ने कुराहरूमा पनि आजसम्म हाम्रो आर्थिक प्रणालीले आवश्यक कार्य गर्न सकेको देखिँदैन, जुन जरूरी छ । उच्च जीवनस्तर भनेको व्यक्तिले आफ्नो वा अर्काको लागि गरेको खर्चले उपभोगको स्तर मापन गर्ने हो वा प्राप्त आयस्तरबाट मापन गर्ने हो, त्यो पनि महत्वपूर्ण छ । साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ एवं हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को सन्दर्भमा समेत हेर्दा सम्पत्ति विवरण नमिल्दो देखिएमा एउटा अनुमानको अवस्था आउने देखिन्छ भने अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनस्तर भोगेको वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी दान दातव्य दिएको भन्ने कुराहरू उपभोगको स्तरबाट देखिने कुराहरू हुन् । कतिपय अवस्थामा व्यक्तिले प्राप्त आय धेरै भए पनि उपभोगमा अति सङ्कुचन गरेको हुन सक्तछ भने कतिपयमा सम्पत्ति विवरण जे भए पनि उच्च उपभोगस्तर कायम राखेको वा अरूलाई दान दातव्य दिएको हुन सक्तछ । सम्पत्ति विवरण र जीवनस्तरको परिसूचकहरूको संयोजन गरी राम्ररी हेर्न सकिएन भने उक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रयोजनको लागि सही निष्कर्ष निकाल्न नसकिने। (प्रकरण नं.२४)

^४ ने.का.प. २०७२, अंक १२, निर्णय नं. ९५०५ ।

- राष्ट्रसेवकले आयको तुलनामा अस्वाभाविकरूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी उच्च जीवनस्तर बिताउने कार्यलाई कानूनले कसूरको रूपमा परिभाषित गर्नुको अर्थ न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गरिएको विषयमाथि नै प्रश्न उठाउनुपर्छ भन्ने होइन । न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने चाहना सबैले राखेको हुन्छ । सहरमा बस्नेले एक टुक्रा घडेरी वा शिर ढाक्नको लागि आफ्नो गच्छेअनुसारको सामान्य बास निर्माण गर्ने तथा गाउँमा भए परिवारको लागि एकसरो खान पुग्ने खेती जग्गा जोड्नुलाई अस्वाभाविक मान्न नसकिने ।
- दुई अढाई तल्लाको घरको एक तल्लामा आफू बसी अर्को तल्ला भाडामा लगाई घरभाडाबाट केही आय प्राप्त भएको तर्कसङ्गत जिकीर गरिन्छ र त्यो मिसिल प्रमाणबाट विश्वासलायक देखिन आउँछ भने भाडा सम्झौता वा कर तिरेको प्रमाण खोजिरहनु नपर्ने अवस्था हुन सक्दछ । न्यूनतम आवश्यकता पूरा गर्न मानिस खाई नखाई मरिमेटी गरी लागि पर्ने हुँदा समयान्तरमा त्यसरी जोडिएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा केही भिन्नता आउनु वा ठीक ढङ्गबाट हिसाबकिताब नराखिएको कारणबाट आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र खर्च केही बढी देखिनुलाई अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति रहेको भनी कसूर ठहर गर्नु न्यायोचित हुन नसक्ने ।
- समान पद वा उस्तै आयवर्गमा पर्ने व्यक्तिहरूले औसतमा बिताउने जीवनशैली वा जीवनयापन गर्न लाग्ने औसत खर्चको हिसाबले अस्वाभाविक ढङ्गले उच्च जीवनस्तर भोगेको भन्ने टड्कारो देखिँदैन भने जोसुकैको लागि पनि तत्काल प्रचलित कानूनको सन्दर्भमा आय र व्ययको कच्चावारी माग गर्नु उचित नदेखिने । (प्रकरण नं.२५)
- अभियोक्ताले खास वर्षमा गरिएको खास आय वा उपभोग नै स्रोतविहीन हो भनी यकिन गर्न सक्ने र समष्टिमा दाबी लिन बाध्य हुन्छ भने अदालतसँग हरेक सालको आय र उपभोगस्तरको छुट्टाछुट्टै मूल्याङ्कनको माग गर्न मिल्दो हुन सक्ने । वस्तुतः यस्तो प्रश्नमा अभियोक्ताले नै अनुसन्धानको चरणमा विवादित अमूक सम्पत्ति वा उपभोगको स्तर कुन खास कारणले अमिल्दो र स्रोतविहीन छ भनी तथ्यसाथ किटान गर्न नसकेसम्म यस्ता प्रश्नहरूलाई अमूक प्रमाणको आधारमा निराकरण गर्न सकिने स्थिति रहँदैन । त्यसतर्फ अभियोक्ता पक्षले अनुसन्धान एवं अभियोजन गर्दा नै विशेषरूपमा विचार गरी दाबी लिन सक्नुपर्ने । (प्रकरण नं.२९)
- कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो परिवारका सदस्य बाहेक अन्य नातेदार वा व्यक्तिका नाममा समेत गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति लुकाएको छ भन्ने विषय उठ्दछ वा अनुसन्धानबाट देखिन्छ भने त्यस विषयमा छानविन गर्न र दाबी नै लिन मिल्दैन भन्ने अर्थ गर्न खोजिएको भने होइन । श्वेतग्रीवी अपराधको रूपमा परिचित भ्रष्टाचारको कसूर गर्ने र भ्रष्टाचारबाट गरिएको आर्जन लुकाउने तौरतरिका अनेक हुन सक्दछन् । गैरकानूनी आर्जन गर्नेले सधैं

आफू वा आफ्नो परिवारका सदस्यका नाममा मात्र सम्पत्ति राख्दछ वा राखेको हुनुपर्दछ भन्ने छैन । यस्तो कसूर गर्ने व्यक्तिले आफ्नो परिवारका सदस्यका नाममा सम्पत्ति राख्दा समातिने डरले परिवारका सदस्य बाहेकका नातागोता, इष्टमित्रलगायत अन्य चिनजानका साथीभाइ एवं व्यापारीहरूका नाममा समेत सम्पत्ति लुकाउन सक्ने अवस्था र स्थितिलाई इन्कार गर्न नसकिने। (प्रकरण नं.३६)

- कुनै राष्ट्रसेवक कर्मचारीको भ्रष्टाचारजन्य कसूर वा गैरकानूनी आर्जनबाट जोडिएको कुनै सम्पत्ति परिवारका सदस्य बाहेक अन्य व्यक्तिका नाममा रहेको कुरा अनुसन्धान गर्दै जाँदा विवेकसम्मत रूपमा देखिन आउँछ भने त्यतातर्फ हेर्ने नमिल्ने अर्थात् अनुसन्धान गरी अभियोग लगाउन नसक्ने भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.३८)
- सम्पत्ति खरिद गर्दा लगानी गरिएको आधारभूत मूल्यको स्रोत पुष्टि हुन सकेन भने सोही लगानीसम्म गैरकानूनी आर्जन हुनसक्दछ नकि त्यसबाट बढे बढाइएको हालको मूल्य । त्यसैले कुनै सम्पत्ति खरिद गर्दा के कति लगानी गरिएको थियो भनी त्यसको स्रोतसम्म माग्नु र प्रमाणित गर्नु यस प्रकृतिका मुद्दामा कानूनसम्मत र न्यायोचित समेत हुने। (प्रकरण नं.४२)
- आर्जन गरिएको स्रोत वैध छ भने त्यसलाई आयको मान्यता दिनुपर्ने हुन्छ । आर्जन गरिएको आयबाट कुनै रकम खर्च गर्नुपर्ने प्रकृतिको देखिएको भन्ने मात्र आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई आयको मान्यता दिन नमिल्ने वा वैध नहुने भनी कोरा अनुमान गर्न मिल्दैन । कुनै वैध आयको रकममध्ये के कति खर्च हुने वा बचत हुने हो भन्ने कुरा वस्तुनिष्ठ आधार वा मापदण्ड बेगर मनोगतरूपमा निश्चित गर्न सकिँदैन । यसको लागि स्वीकृत राष्ट्रिय मापदण्ड हुनुपर्दछ । मापदण्ड भएकै अवस्थामा पनि सबै व्यक्तिको खर्च र बचत गर्ने शैली तथा तौरतरिका र त्यसको परिमाण एकै हुनुपर्छ भन्ने जरूरी हुँदैन । आमदानी र खर्चको वस्तुनिष्ठ आधार तथा सोको माग दाबीको अभावमा केवल पुनरावेदन तहमा जिकीर लिएको भरमा वैध आयको रकमलाई खर्च हुने रकम मात्र नमिल्ने। (प्रकरण नं.८२)
- कुन सम्पत्ति वैध हो र कुन होइन भन्ने कुरा समग्र आय र सम्पत्तिको विश्लेषणपश्चात् मात्र यकिन हुने विषय भएकोले पहिले नै घर निर्माणको स्रोत पुष्टि नभएको भनी घर बहालवापत प्राप्त आयलाई मान्यता नदिने भन्ने कुरा न्यायोचित हुन नसक्ने। (प्रकरण नं.८५)
- आरोपपत्रमा हालको मूल्यको आधारमा घरजग्गाको मूल्याङ्कन गरी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको भिन्नता गरिएको देखिन्छ । तर सम्पत्तिको मूल्याङ्कन हालको मूल्यका आधारमा नभई आर्जन गर्दाको तत्कालीन मूल्यका आधारमा हुनुपर्ने मान्यता अदालतबाट कायम भएकोले वादी पक्षले स्रोत खुलेको र नखुलेको भनी आरोपपत्रमा

उल्लेख गरेको आधारमा समेत भिन्नता आउने स्पष्ट छ । प्रतिवादीको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वैध आय स्रोत र निजले गरेको खर्च तथा आर्जन गरेको सम्पत्तिको यकिन, वस्तुनिष्ठ र तुलनात्मक आधारसहित दाबी नलिइएसम्म कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको हो र कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भनी निर्धारण गर्ने विषय जटिल बन्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यसैले यस अदालतले न्यायिक विवेकका आधारमा आयस्रोत, सम्पत्तिको परिमाण र आर्जन गर्दाको अवस्था समेतलाई विचार गरी जफत प्रयोजनको लागि स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिको निर्धारण गर्दै आएको छ । प्रतिवादीको आय स्रोत प्राप्त हुने अवस्था र अमूक सम्पत्ति आर्जन गरिएको समय समेतलाई विचार गरी यससम्बन्धी न्यायिक निष्कर्षमा पुगनुपर्ने। (प्रकरण नं.१००)

२.१८ नेपाल सरकार वि. भरतप्रसाद घिमिरे^{४६}

- जसका नाममा बिल बिजक देखिन्छ त्यो वस्तु उसैको हुनेमा त्यसको अनदेखा गरी सोको विपरीत प्रतिवादीको भाइको व्यापारिक कारोबारको घडी छापा मार्दा भरतप्रसाद घिमिरेको घरमा फेला परेको उल्लेख गरी सोको स्रोत समेत निजले नै पुष्टि गर्नुपर्छ भन्न मिल्ने नदेखिने। (प्रकरण नं.१२)
- विवादित रकम जसका नाममा रोक्का रहेको छ उसैको हुन्छ । जहाँसम्म बैंकमा रोक्का रहेको रकम प्रतिवादीले गैरकानूनी आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेका हुन् भनी आरोपित गरिसकेपछि बैंकको खातावालालाई पनि प्रतिवादी बनाई मुद्दा चलाउन सक्नुपर्ने हुन्छ । खातावाला व्यक्तिलाई अभियुक्त बनाई मुद्दा दायर पनि नगर्ने र अर्काको खातामा रहेको रकम समेत यिनै प्रतिवादीको हो भनी सो रकमको समेत स्रोत पुष्टि गर्नुपर्दछ भनी उक्त रकममा समेत यिनै प्रतिवादी भरतप्रसाद घिमिरेको कायम गरी गैरकानूनी आर्जन भनी सजाय ठहर गर्नु न्यायोचित नहुने ।
- अभियोग लगाउने पक्षले आफूले लगाएको अभियोग शंकारहित तवरबाट पुष्टि गर्नुपर्दछ भन्ने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त हो । भ्रष्टाचारलगायत कतिपय फौजदारी मुद्दामा प्रमाणको भार प्रतिवादीले नै पुऱ्याउनुपर्ने गरी व्यवस्था गरिएको भए पनि अभियोग लगाउने पक्षले अभियोग लगाइसकेपछि आफ्नो दायित्वबाट पूरै पन्छिन मिल्छ भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१५)
- प्रतिवादीका नाममा रहेको सम्पत्ति निजको कारोबार र सो कारोबारबाट बढे बढाएको छ छैन भन्ने कुराको मापन निजको कारोबारबाट हेर्न सकिने विषय हुन्छ । रु.३ लाख १० हजारमा आफ्नो पैतृक सम्पत्ति बिक्री गरेको कार्यलाई प्रतिवादीले पेश गरेको गा.वि.स.

^{४६} ने.का.प. २०७३,अंक २,निर्णय नं. ९५४५ ।

कार्यालयको कागजलाई अन्यथा नभएपछि सोपश्चात् खरिद भएको जग्गाको सम्पत्तिमा स्रोत नखुलेको भन्न नमिल्ने ।

- तत्कालीन निजामती सेवा ऐनले निजामती कर्मचारीलाई ऋण लिनेदिने कार्य गर्न रोक लगाएको देखिँदैन । मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको २ नं. समेतले त्यसलाई कानूनी वैधता दिएको देखिन्छ । ऋण लिनेदिने कानूनी व्यवस्थाको वैधतामा वादी पक्षले प्रश्न उठाएको देखिँदैन । कानूनद्वारा रोक नलगाएको कारोबारबाट प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्तिमा गैरकानूनी आर्जन हो भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।
- उद्योगको आय गणना गर्ने कार्यमा प्रतिवादीले दिएको कारोबारको सूचीलाई आयोगले अन्यथा गर्न मिल्दैन । बढी कारोबार र आय बढी देखिएमा त्यसमा कर प्रणालीले प्रतिवादीलाई करको दायित्वतर्फ कानूनबमोजिम असुल गर्न सक्छ र आयोगले त्यसतर्फ सम्बन्धित कर कार्यालयलाई सचेत गर्न र बुझ्न सक्छ त्यस्तो भएको नदेखिँदा प्रतिवादीले पेश गरेको आयलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।
- छोरीको ट्युसन फी ससुराबाट प्राप्त रकम र दिदीबाट प्राप्त गरेको अंकलाई हेर्दा प्रतिवादीको कारोबार सगोलको अवस्था र निजको हैसियतलाई नसुहाउने प्रकृतिको देखिँदैन । प्रतिवादीले पेश गरेको आयको स्रोतलाई अवैध हो भन्ने कायम गर्दा त्यसलाई पुष्टि गर्ने प्रमाण आधार पनि हुनुपर्ने ।
- प्रतिवादीको भागमा पर्ने कुल सम्पत्ति निजको पैतृकसम्बन्धी त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति कृषि आय तथा सगोलका परिवारले गरेको कारोबार र त्यसबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिमा प्रतिवादीको के कति हिस्सा पर्ने आउने हो सोतर्फ पनि यथेष्ट प्रमाणबाट प्रतिवादीको दान दातव्य उपहार विलासितापूर्ण जीवनयापन गरेको भन्ने देखिनुपर्ने ।
- आय र व्ययको स्रोत मापन गर्ने मात्रको कार्य त कर प्रणालीले नै सुनिश्चित गरेको हुन्छ । करको दायित्वमा कानून प्रतिकूल भए तत्निकायबाट हेरिने विषयलाई भ्रष्टाचारको अभियोगमा सजाय गर्नु उपयुक्त हुँदैन । प्रतिवादीले गरेको कारोबार निजले कारोबार गरे वापत राज्यलाई बुझाएको कर र निजको आयस्रोत अस्वाभाविक देखिएको हुनुपर्दछ । कर तिर्दैमा भ्रष्टाचारबाट उन्मुक्ति हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.१७)
- पैतृक सम्पत्तिको आधार बिना पनि कसैले आफ्नै उद्यमताले आयआर्जन उपायहरू अवलम्बन गरेको हुन्छन् भने उद्यमता र कारोबारविहीन सम्पत्ति देखिन्छ भने त्यस्तो अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० द्वारा अनुमानित गरी कसूरदार ठहर गर्नुपर्ने नै हुन्छ । कुनै निजामती कर्मचारीले उद्योग र आयआर्जन गर्ने कारोबार नै गर्न पाउँदैन भन्न मिल्दैन । जग्गाको किनबेच समयको अन्तरालमा त्यसको मूल्यमा वृद्धि र कारोबार गर्दा मालपोत कार्यालयमा देखाउने मूल्य र वास्तविकरूपमा भएको

कारोबारमा धेरै नै अन्तर भने रहेको हुन्छ भनी अनुमान गर्न नसकिने । (प्रकरण नं.१८)

२.१९ नेपाल सरकार वि. खेमराज भट्टराई^७

- खाता खोली बैकिङ कारोबार गर्नु स्वाभाविक रूपमा नै रहने कुरा हो । त्यो सञ्चय, सुरक्षा वा जुनसुकै कारणले खातामा जम्मा गरी कारोबार गरिएको हुन सक्छ । खाताबाट झिकिएको रकमहरु आफ्नो फौजदारी दायित्वबाट बच्ने उद्देश्यले निकाली लुकाएको भन्ने हो भने तथ्यगत हिसाबले पुष्टि गर्ने हुन्छ । खाताबाट रकम झिकिनु नै रकम लुकाएको अनुमानको आधार बन्न सक्दैन ।

२.२० नेपाल सरकार वि. अर्जुन थापा^८

- आरोपपत्रमा हालको मूल्यको आधारमा घरजग्गाको मूल्याङ्कन गरी स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिको भिन्नता गरिएको देखिन्छ । तर सम्पत्तिको मूल्याङ्कन हालको मूल्यका आधारमा नभई आर्जन गर्दाको तत्कालिन मूल्यका आधारमा हुनुपर्ने मान्यता अदालतबाट कायम भएकोले वादी पक्षले स्रोत खुलेको र नखुलेको भनी आरोपपत्रमा उल्लेख गरेको आधारमासमेत भिन्नता आउने स्पष्ट । प्रतिवादीको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वैध आय स्रोत र निजले गरेको खर्च तथा आर्जन गरेको सम्पत्तिको यकिन, वस्तुनिष्ठ र तुलनात्मक आधारसहित दावी नलिइएसम्म कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको हो र कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भनी निर्धारण गर्ने विषय जटिल बन्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यसैले यस अदालतले न्यायिक विवेकका आधारमा आयस्रोत, सम्पत्तिको परिमाण र आर्जन गर्दाको अवस्था समेतलाई विचार गरी जफत प्रयोजनको लागि स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिको निर्धारण गर्दै आएको छ । प्रतिवादीको आय स्रोत प्राप्त हुने अवस्था र अमूक सम्पत्ति आर्जन गरिएको समय समेतलाई विचार गरी यस सम्बन्धी न्यायिक निष्कर्षमा पुगनु पर्ने ।

२.२१ नेपाल सरकार वि. देवेन्द्र डंगोल समेत^९

- गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको मुद्दामा अभियोजन पक्षले अभियुक्त (क) सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवक हो र (ख) निजसँग निजको वैध आयस्रोतसँग अमिलदो वा अस्वाभाविक सम्पत्ति छ भन्ने मुद्दा हेर्ने निकायलाई देखाउनुपर्छ । अभियोजन पक्षले त्यति गरेको स्थितिमा निर्दोषिताको प्रमाण प्रतिवादी पक्षले गुजार्नुपर्छ । अर्थात् उसले

^७ स.अ. ०६७-CR०५८७ (संयुक्त इजलासा), फैसला मिति २०७३।१२।१ ।

^८ स.अ. ०६७-CR०३५५ (संयुक्त इजलासा), फैसला मिति २०७३।४।२५ ।

^९ ने.का.प. २०७५, अंक १, निर्णय नं. ९९३२ ।

- अदालतलाई आफूसँग रहे भएको सम्पत्तिको वैधता तर्कसङ्गत रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.८)
- गैरकानूनी सम्पत्तिको आर्जनको मुद्दामा घटना विशेषमा आधारित भ्रष्टाचार मुद्दामा जस्तो अभियोग शंकारहित तवरबाट प्रमाणित हुन आवश्यक हुँदैन । यस्ता मुद्दाहरूमा प्रमाणको प्रचुरता (Preponderance of evidence) कता छ सो हेरी अदालत निर्णय निष्कर्षमा पुग्दछ । यो नै अस्वाभाविक सम्पत्ति आर्जनको मुद्दाको महत्वपूर्ण आयाम हुने । (प्रकरण नं.९)
 - अकुत सम्पत्तिको सम्बन्धमा कानूनले ग्रहण गरेको प्रमाणको भार अभियुक्तमा सर्ने र दोषी वा निर्दोषिताको निर्णय प्रमाणहरूको प्रचुरताको आधारमा हुने यी दुई सिद्धान्तहरू स्खलित हुन पुग्दछन् । परिणामतः "समाजमा आर्थिक अनुशासन, नैतिकता र सदाचार कायम राख्ने" ऐनको उद्देश्य निस्तेज हुनपुग्ने । (प्रकरण नं.१०)
 - गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको मुद्दामा राष्ट्रसेवकको हैसियतमा बिताएको अवधि, त्यसबीचमा निजको चल अचल सम्पत्तिमा भएको वृद्धि, निजले गरेको खर्चमा लिखतबाट देखिएको स्थितिमा लिखतलाई आधार गरी र लिखत नभएकोमा अनुमान समेत गरी कुल सम्पत्ति, सोमध्ये पैतृक रूपबाट प्राप्त, वैध स्रोतबाट आर्जन भएको पुष्टि भएको र वैध स्रोतबाट पुष्टि हुन नसकेको के कति छ प्रमाणहरूको प्रचुरता (Preponderance of evidence) हेरी निर्णय निष्कर्षमा पुगिने । (प्रकरण नं.१४)
 - अकुत सम्पत्तिमा न्याय निरूपणको क्रममा प्रमाणहरूको प्रचुरतालाई हेर्दा र दोषी वा निर्दोषिताको प्रमाण परीक्षणको आधार मान्दा अभियोगपत्रमा के कुन सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको वैध मानिएको रहेछ भन्ने कुराहरूतर्फ पनि अदालतले ध्यान दिई अभियोगपत्र र प्रमाणको समग्रतामा नै निर्णय निष्कर्षमा पुग्नुपर्छ । अभियोगपत्रमा कुन सम्पत्तिलाई वैध मानिएको छ भन्ने कुरालाई बिर्सी स्रोत नखुलेको सम्पत्तिलाई मात्र वैध ठहर्न्याउन खोजिएमा गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको मुद्दामा पनि प्रमाणहरूको प्रचुरताको सिद्धान्त प्रतिस्थापित हुन गई घटना विशेषमा आधारित भ्रष्टाचार मुद्दामा जस्तै अकुत सम्पत्तिको कसूरमा पनि आरोप शंकारहित तवरबाट प्रमाणित हुनुपर्ने (Beyond reasonable doubt) सिद्धान्त नै हावी हुनपुग्ने । (प्रकरण नं.१५)
 - सरकारी सेवामा रहेको राष्ट्रसेवकको सम्पूर्ण समय सरकारको हुन्छ । कार्यालय समय बाहिर गर्दा पनि काम गर्न अख्तियारवालाबाट अनुमति लिएको हुनुपर्छ । त्यसरी कार्य गर्न अनुमति लिई रकम आर्जन गरेकोमा पनि प्राप्त रकमको कर तिरेको आदि प्रमाणहरू पेस गरेको हुनुपर्छ । प्रमाण पेस नगरेको अवस्थामा त्यसलाई मान्यता दिन नमिल्ने । (प्रकरण नं.२०)

३. हिनामिना वा दुरुपयोगसम्बन्धी

३.१ यादव लामिछाने वि. विशेष प्रहरी विभाग^{३०}

- फौजदारी प्रकृतिको मुद्दामा अपराधको प्रश्न (Question of Crime) समावेश भएको हुन्छ, जसको आधारमा अपराधी प्रमाणित भएमा दण्ड सजाय गर्ने लक्ष्य हुन्छ, फौजदारी प्रकृतिका मुद्दामा मुख्यतः मनसाय, सो अनुसारको दण्डनीय कार्य र त्यसको परिणामबारे विवेचना भएको हुने । (प्रकरण नं. ४६)
- वद्वनियतपूर्ण तवरले आफूले गैरकानूनी लाभ र अर्कालाई गैरकानूनी हानि पुग्न गएको देखिन्छ भने सो कार्य भ्रष्टाचारजन्य फौजदारी प्रकृतिको अपराध हुन जाने, फौजदारी प्रकृतिको मुद्दामा आपराधिक प्रवृत्तिको बाहुल्यता हुने । (प्रकरण नं. ४६)
- सामान्यतः कसैको हक वा अधिकार कुनै व्यक्तिबाट हनन् भएमा सो हकको प्रचलनका लागि उठाएको कारवाहीलाई देवानी प्रकृतिको मुद्दा मानिने र दाबी प्रमाणित भएमा हकको प्रचलन कानून बमोजिम हुने, अर्थात देवानी मुद्दामा मुख्यतः हक वा अधिकारको प्रश्न समावेश भएको हुने । (प्रकरण नं. ४७)
- फौजदारी मुद्दामा अपराधको प्रश्न र देवानी मुद्दामा हक वा अधिकारको प्रश्न अन्तर्निहित रहेको हुने । (प्रकरण नं. ४८)
- सम्झौता बमोजिम टिकट बिक्रीको रकम बाँकी राखी नतिरेको भन्ने प्रश्न अन्तर्निहित रहेको विवादलाई फौजदारी प्रकृतिको विवाद मान्न नसकिने । (प्रकरण नं. ५०)
- आफूले रुपैयाँ पाउनुपर्ने हकको सिर्जना भएको जुन हक वा अधिकारको प्रतिकूल हुने गरी ट्राभल्सले रुपैयाँ नदिएको विषय सामान्य दृष्टिमा नै देवानी प्रकृतिको मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं. ५०)
- दुई कानूनी व्यक्तिबीचको व्यवहार वस्तुतः लेनदेन प्रकृतिको विषय देखिएको हुँदा सो रकम असुल उपर गर्न गराउन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ आकर्षित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं. ५०)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ मुख्यतः फौजदारी प्रकृतिको अभियोगसँग सम्बन्धित हुँदा कानूनी व्यक्तिहरूबीचको लेनदेन प्रकृतिका देवानी व्यवहारको कार्यलाई फौजदारी परिधिभित्र समेट्न कानूनतः नमिल्ने । (प्रकरण नं. ५०)
- विवादको विषयवस्तु नै देवानी प्रकृतिको देखिँदा, देवानी प्रकृतिको प्रस्तुत विवादको निरोपण सामान्य कानून बमोजिम सामान्य अदालत (Regular Court) बाट हुनसक्ने । (प्रकरण नं. ५०)

^{३०} ने.का.प. २०४६, अंक ६, निर्णय नं. ३८४९ ।

- लेनदेन व्यवहारलाई फौजदारी प्रकृतिको मुद्दा मानी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गत चलाइएको कारवाही नै सारगर्भित र कानूनसंगत देखिन नआउने। (प्रकरण नं. ५०)

३.२ विशेष प्रहरी विभाग वि. ईश्वरीप्रसाद वैजु^{३१}

- फौजदारी मुद्दामा अपराध कायम हुनको लागि मनसायसहितको कार्य हुन अनिवार्य हुन्छ, लापरवाहीको अवस्थामा मनसायको विद्यमानता रहेको हुन्छ। तसर्थ लापरवाहीबाट पनि भ्रष्टाचारको कसूर हुनसक्दछ भनी अर्थ गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. १४)

३.३ नरबहादुर बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार^{३२}

- अर्कालाई दोषारोपण गर्दैमा प्रतिवादीले सफाई पाउने नदेखिने। (प्रकरण नं. १७)
- पुरानो रकम प्रतिवादीको नाउँमा बेरुजु रहेको र उक्त बेरुजु निजको तलबबाट कट्टा गरेको समेत देखिँदा त्यस्तो बेरुजु आफूले स्वीकार गरिसकेपछि चौकीदारले हिनामिना गरेको भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. १७)
- पुरानो भनिएको रकम आफ्नो तलबबाट बुझाइसकेको कुरा स्वीकार गरेको समेतबाट प्रतिवादीले हिनामिना गरेको होइन भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. १७)

३.४ गृह मन्त्रालयको पत्रको जाहेरीले श्री ५ को सरकार वि. अरुणकुमार श्रीवास्तव समेत^{३३}

- प्रतिवादीहरु उपर तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) को कसूर गरेको भनी अभियोग लगाइएको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्था अनुसारको कसूर स्थापित हुन सरकारी सेवामा रहेको कुनै राष्ट्रसेवकले आफू वा अरु कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुर्याउने वद्वनियतले वा राष्ट्र वा श्री ५ तथा श्री ५ को सरकार वा सरकारी मान्यता प्राप्त कुनै संस्था वा कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी हानि पुर्याउने वद्वनियतले नेपाल कानून जानीजानी पालन नगरेको वा शर्त, कबुलियत वा सम्झौता जानीजानी पालन नगरेको वा सरकारी सुविधा वा अधिकारको दुरुपयोग गरेको वा त्यस्तो सुविधा वा अधिकार प्राप्त गरेको तथ्य स्थापित हुनपर्नेमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरुले उल्लेखित कानूनी व्यवस्था अनुसार आफूलाई वा अरु कसैलाई गैरकानूनी लाभ पुर्याउने वद्वनियतले आफ्नो क्षेत्रभित्रको सरकारी वनको रुख काटेको वा काट्ने कार्यमा अरु कसैसँग मिलेमतो गरेको भन्ने तथ्य सबुद प्रमाणबाट पुष्टि हुनसकेको नपाइने।

^{३१} ने.का.प. २०४६, अंक ११, निर्णय नं. ३९८६।

^{३२} ने.का.प. २०४७, अंक ८, निर्णय नं. ४१९७।

^{३३} ने.का.प. २०६०, अंक १००, निर्णय नं. १२११।

- वन कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीले आफ्नो पदीय कर्तव्य तथा जिम्मेवारी पूरा नगरेको कारणले श्री ५ को सरकारलाई हानि हुने गरी सरकारी वनजंगलका रुखहरू काटिएको वा मासिएको भन्ने विषय भ्रष्टाचारजन्य कसूर भन्दा पनि कर्मचारी उपर विभागीय कारवाही हुन सक्ने प्रकृतिको दायराभित्र पर्न सक्ने देखिन आउँछ । यसर्थ केवल अनुमानको आधारमा यी प्रतिवादीहरूले भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेको भन्न सकिने अवस्था नदेखिएकोले प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५६।१२।२१ को इन्साफ मनासिव देखिँदा सदर हुने । (प्र.नं.४६)

३.५ विजयनाथ भट्टराई वि. नेपाल सरकार^{३१}

- आवश्यक संख्यामा भन्ने वाक्यांशले आवश्यकता अनुसार एक वा एकभन्दा बढी आयुक्तहरू रहन सक्ने अवस्थालाई संविधानले इङ्कित गरेको देखिएको स्थितिमा प्रमुख आयुक्त र अन्य एकजना मात्र अन्य आयुक्त हुनसक्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सकिँदैन र प्रमुख आयुक्त र अन्य एकजना आयुक्त मात्र रहेभएको अवस्थामा दुवै जनाबीच मतभिन्नता भएमा प्रमुख आयुक्तको रायलाई नै आयोगको निर्णय मान्नुपर्ने अवस्था देखिन आउँछ । यदि यसो नहुने भनी अर्थ गर्ने हो भने संवैधानिक निकायको संरचना नै निरर्थक एवं निष्क्रिय हुन जाने । (प्रकरण नं.३)
- सर्वोच्च अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासले विशेष अदालतको अध्यक्ष अथवा कुनै एकजना सदस्यको रायलाई समर्थन मात्र गर्नुपर्ने गरी अधिकार निश्चित वा सीमित गरेको पाइँदैन । वस्तुतः सर्वोच्च अदालतको इजलासलाई निर्णय दिँदा मातहतका अदालतको न्यायाधीशको राय समर्थन मात्र गर्ने गरी सीमित गरिनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणले उपयुक्त नहुने । (प्रकरण नं.४)
- भ्रष्टाचारको कसूर अपराध ठहर्नको लागि त्यस्तो कार्यमा बढ्नियत तत्वको विद्यमानता अपरिहार्य हुन्छ । राष्ट्र बैंकले विश्व बैंकबाट प्राप्त गर्ने सहयोग रकम आफूखुसी आफैँ खर्च गरेको नभई भुक्तानी दिएको रकम विश्व बैंकबाट स्वीकृत भई शोधभर्ना आएको अवस्था हुँदा संस्थाको रकम दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने तथ्य प्रमाणित हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.८)
- भ्रष्टाचारको कसूरमा कुनै काम कुरा गर्ने गराउने वा दिने र पाउने दुवै व्यक्ति वा निकाय दोषी हुने । (प्रकरण नं.९)

^{३१} ने.का.प. २०६६,अंक ७,निर्णय नं. ८१९४ ।

३.६ सार्जन पाण्डे वि. नेपाल सरकार^{३५}

- सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति हिनामिना वा दुरुपयोग भएको कुरा उसको व्यवहार (By conduct) बाट देखिने हुन्छ । By conduct अर्थात कार्य तत्वले नै वदनीयत तत्व र मनसाय तत्वले नै वदनीयत तत्व र मनसाय तत्व पत्ता लाग्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा प्रतिवादीहरुले क्रियातत्व हेर्दा मासी खाएको रकम बेरुजु प्रकृतिको नभई आफ्नो जिम्माको रकम मासी खाने दुरुपयोग गर्ने मनसायबाट कामकारवाही भएको देखिन्छ । यस्तो कार्य भ्रष्टाचारजन्य कसूरअन्तर्गत पर्ने ।

३.७ पुण्यप्रसाद वाग्ले वि. नेपाल सरकार^{३६}

- सरकारी खाताको रकमको आर्थिक कारोबारको लेखा तथा सेस्ता नै नराखी बैंक खाताको रकम चेकबाट झिकी अर्को असम्बन्धित व्यक्तिको नाउँमा दर्ता रहेको फर्मको खातामा जम्मा गरी सो खाताबाट रकम झिकने काम भएको देखिँदा सो कार्यलाई वदनीयतपूर्वक आर्थिक हिनामिना गरेको मान्नुपर्ने र त्यस्तो आर्थिक हिनामिनालाई आर्थिक कारोबारको बेरुजु मात्र हो भनी मान्न नसकिने ।
- आफूलाई गैरकानूनी लाभ र नेपाल सरकारलाई गैरकानूनी हानिनोक्सानी पुऱ्याउने वदनीयत राखी भ्रष्टाचारको कसूर गरेकोले विगो दाखिल भइसकेको कारणले मात्र भ्रष्टाचारको कसूर ठहराउन नमिल्ने भन्न नसकिने ।

३.८ नरेन्द्रबहादुर कुरुडवाङ वि. नेपाल सरकार^{३७}

- विद्यालयको रकम विद्यालयको काममा प्रयोग नगरी आफूखुशी निजी काममा प्रयोग गरी दुरुपयोग गरेको कारणबाट सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना गरेको देखिएको र विद्यालयको आर्थिक स्रोत हिनामिना भएको त्यस्तो कार्य भ्रष्टाचारजन्य कसूर हुँदा प्रतिवादीले सफाई पाउनुपर्दछ भनी लिएको पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने ।

३.९ तुल्सीराम पाण्डे वि. नेपाल सरकार^{३८}

- नेपाल सरकारको निर्णयले मिलेमतो गरी योजनावद्ध ढंगले गरिएको भ्रष्टाचारजन्य फौजदारी अभियोगबाट कसैलाई उन्मुक्ति दिएको भन्न नमिल्ने ।
- ऐनविपरीत नेपाल सरकारले निर्णय गर्न सक्दैन र गरिएको निर्णयबाट प्रचलित ऐनको व्यवस्था प्रभावहीन भएको अर्थ गर्न पनि नमिल्ने । (प्रकरण नं.४)

^{३५} स.अ. बुलेटिन,वर्ष १८,अंक १५,मंसिर २०६६,पूर्णाङ्क ४१७,पृष्ठ १९,फैसला मिति: २०६६।५।२३।

^{३६} स.अ. बुलेटिन,वर्ष १८,अंक १९,माघ २०६६,पूर्णाङ्क ४२१,पृष्ठ २९,फैसला मिति: २०६६।८।१६।

^{३७} स.अ. बुलेटिन,वर्ष १८,अंक १९,माघ २०६६,पूर्णाङ्क ४२१,पृष्ठ २९,फैसला मिति २०६६।५।१९।

^{३८} ने.का.प. २०६७, अंक ५, निर्णय नं. ८३८१ ।

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४५ ले कुनै राष्ट्रसेवक आफू पदमा बहाल रहेको अवस्थामा गरेको कसूरजन्य कार्यको सम्बन्धमा निजले आफ्नो पदबाट अवकाश प्राप्त गरेपछि पनि निजउपर उक्त ऐन अन्तर्गत मुद्दा चलाउन सकिने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेकाले सरकारी राजस्व हानि हुने गरी गरेको कसूरको अभियोगमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन अन्तर्गत अभियोग लगाई कारवाही गर्न सक्ने । (प्रकरण नं.१०)
- टिप्पणी उठाउने काम एक व्यक्तिबाट भएको र अर्का व्यक्तिले सो टिप्पणीमा सही भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्नुलाई मात्र भ्रष्टाचारको कसूर गरेको आधारको रूपमा मात्र नमिल्ने ।
- अपराधिक मिलेमतो भएको कुरा सबूद प्रमाणबाट नदेखिएको अवस्थामा एउटा कर्मचारी भएकै कारण आरोपित कसूर गरेको ठहराउन नमिल्ने । (प्रकरण नं.१५)

३.१० नेपाल सरकार वि. प्रत्येकरत्न ताम्राकार समेत^{३३}

- नेपाल सरकारको ढुकुटीमा आइनसकेको रुपैयाँलाई यति रकम राजस्वमा दाखिल हुन सक्थ्यो भनी अनुमान गरी सरकारी सम्पत्ति मात्र नमिल्ने ।
- कुनै व्यक्तिले राजस्व वापत यति रकम तिर्नुपर्दछ भनी पहिले नै अनुमान गरी सो व्यक्तिको निजी सम्पत्तिको निश्चित भागलाई सरकारी सम्पत्तिभित्र पर्दछ भनी सम्झन नमिल्ने । (प्रकरण नं.२)
- सरकारी सम्पत्ति हिनामिना गरेको भनी अभियोग लगाउने पक्षले सबैभन्दा पहिले हिनामिना भएको सम्पत्ति सरकारी सम्पत्ति हो भन्ने कुरा स्थापित गर्न सक्नुपर्ने ।
- दाखिला भइसकेको राजस्व नेपाल सरकारको सम्पत्ति भएको मानिन्छ भने दाखिला हुन बाँकी रहेको सम्पत्तिलाई नेपाल सरकारको सम्पत्ति मानिहाल्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.३)

३.११ ए.के. सप्लायर्सको प्रोप्राइटर राजेश अधिकारी समेत वि. नेपाल सरकार^{३४}

- सामान खरिद गर्दा नगरपालिकाको बोर्डको निर्णय वा नगर प्रमुखको आदेश बिना खरिद हुन सक्ने कानूनी अख्तियारी नै देखिन्न र त्यसरी खरिद भएको भन्ने पनि छैन । नगरपालिकाद्वारा खरिद गरिएको सामानमा भ्रष्टाचार भएको भए सामान खरिद गर्न आदेश दिने वा अनुमोदनको निर्णय गर्ने मुख्य निर्णयकर्ता पदाधिकारीले नै पहिलो जिम्मेवारी लिनुपर्ने ।
- निर्णयकर्तालाई निर्णयका सम्बन्धमा कुनै जिम्मेवार नगराई निर्णय कार्यान्वयन गर्नेलाई मात्र जिम्मेवार बनाउनु न्यायसंगत देखिन्न । निर्णयकर्तालाई आफूले गरेको कार्यको

^{३३} ने.का.प. २०६८, अंक २, निर्णय नं. ८५६१ ।

^{३४} ने.का.प. २०६८, अंक ६, निर्णय नं. ८६३६ ।

दायित्वबाट उन्मुक्ति वा छुट दिई मातहतका कर्मचारीहरूलाई मात्रै जिम्मेवार बनाउँदा पूरा तवरले इन्साफ हुन नसक्ने। (प्रकरण नं.९)

- एउटै विवादमा फरक-फरक रूपमा संलग्न रहेका व्यक्तिहरूमध्ये निर्णय गर्नेलाई पूर्ण उन्मुक्ति दिई निर्णयको कार्यान्वयन गर्नेलाई मात्र वद्वनियतपूर्ण काम गरेको ठान्न सरासर अन्याय हुन जान्छ। निर्णय गर्नु र गरेको निर्णयको कार्यान्वयन गर्नु फरक कुरा हो। त्यसमा पनि निर्णयकर्ताले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने दायित्व बोकेका पदाधिकारीले प्रक्रियागत रूपमा कार्यान्वयनको तहगत प्रक्रिया पूरा गर्ने कार्यसम्म गरेको र भुक्तानी हुनबाट मौकामा नै रोकेकोबाट यस्तो अधुरो रूपमा निर्णय कार्यान्वयन गर्नेलाई सजाय गरी निर्णयकर्ताको हकमा विचार हुन नसक्ने स्थिति सिर्जना गर्न कानून र न्यायसंगत नहुने। (प्रकरण नं.१०)

३.१२ नेपाल सरकार वि. दिलीपकुमार मल्ल ठकुरी^४

- विद्यालयको सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नु सबैको जिम्मेवारी हो भन्दैमा कसैको जिम्मेवारीमा नपर्ने गरी अर्थ गर्नु युक्तिसङ्गत हुँदैन। दायित्व सबैको आ-आफ्नो हुन्छ। आरोप को कसलाई लगाउने हो भन्ने विषय आरोपपत्र प्रस्तुतकर्ताको हुन्छ तर निर्णयको रोहमा अरूको पनि सम्पत्तिको रेखदेख गर्ने जिम्मेवारी छ भन्दैमा आरोपित व्यक्तिउपर लागेको कसूरको गाम्भीर्यमा कमीचाहिँ आउँदैन। प्रधानाध्यापक विद्यालयको प्रशासकीय प्रमुख भई निजको जिम्मेवारीमा छोडिएको विषयमा आफ्नो जिम्माको होइन भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. ५)
- बैंकको कर्मचारीले गर्नुपर्ने पासबुक भर्ने काम समेत प्रतिवादी आफैले गरेको कुरा स्वीकार गरेकै देखिन्छ। विद्यालयको रकमको बैंकमा जम्मा गर्ने र आम्दानी बाँध्ने काम नगर्ने तर बैंकमा जम्मा नगरिएको रकम पासबुकमा रकम उल्लेख गर्ने कार्यलाई प्रतिवादीको लापरवाही वा वद्वनियतपूर्ण कार्य होइन भन्न नसकिने। (प्रकरण नं. ६)
- विद्यालयको रकम विद्यालयकै प्रयोजनको निमित्त बाँडेको भन्ने देखिएको र वद्वनियत वा लापरवाहीपूर्वक हिनामिना गरेको भन्ने देखिन नआएको अवस्थामा कानूनबमोजिम फरफारक नगरेको कारणले मात्र भ्रष्टाचार नै गरेको भन्न मिल्ने हुँदैन। रकम बेरूजु हुनु र भ्रष्टाचारको कसूर अलग-अलग विषय भएको हुँदा यस सम्बन्धमा वादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने। (प्रकरण नं. ९)
- जफतको माग दाबी लिइएको जग्गा प्रतिवादीको नाममा कसरी आएको हो, जग्गा निजको नाममा आउँदाको समयसम्म निजले विद्यालयको कति रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको हो र सो रकमले जग्गाको मोल बिगो खाम्न सक्दछ सक्दैन भन्नेतर्फ आरोपपत्र

४॥ ने.का.प. २०७२, अंक ५, निर्णय नं. ९४०३ ।

स्पष्ट छैन। विद्यालयको रकमबाट नै उक्त जग्गा प्रतिवादीले किनेको भनी पुष्टि हुन नआएसम्म निजको नाममा भएको उक्त जग्गालाई जफत गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. ११)

४. घुस/रिसवतसम्बन्धी

४.१ विष्णुमाया लिम्बुनी वि. द्रोणाचार्य सिटौला समेत^४

- घुस मुद्दामा- घुस खाएको सबुद वादीले गुजार्न पर्ने।
- रीत नपुगी भएको मिलापत्रलाई अदालतले मान्यता दिन नमिल्ने।
- अपील पहिलाले गरेको इन्साफमा चित्त बुझेन भनी वादी विष्णुमायाले अपील दिएकी निजको वा बालध्वज गुरुडले ०१७।२।१० को तारेख तेस्रो पटक पारी गुजारेकोले वादीको अपील अ.बं. २२६ नं. ले डिसमिस हुने अपील डिसमिस भए पनि थप सजायलाई जाहेरी फैसला भएको र डिभिजन बेञ्चको राय बाझी भएकोले रायबाझी तर्फबाट इन्साफ हेर्नुपर्ने हुनआई हेर्दा घुस खाएको हो भन्ने सबुद गुजार्न वादीले नसकेकोले हाकिम उपर घुसमा उजुर गर्नेलाई थप सजायलाई अ.बं. २७९ ले जाहेर गरेको मनासिव मिलापत्र बदर गरी इन्साफ गर्ने भन्ने श्री मा.न्या. पशुपतिप्रसाद उपाध्यायको र मिलापत्र सदर गर्ने भन्ने श्री मा.न्या मिनबहादुर थापाको राय भएकोतर्फ हेरिएमा मञ्जुरी कागज र मिलापत्र गर्न पाउने भन्ने दरखास्त २ समेत ३ थान कागजको अक्षर मसी एकै लेखे सुब्बा धनपाल भन्नेको अक्षर देखिएको निज सुब्बा धनपाल झिकाउँदा हाजिर हुन नआएको निजले लेखेका ती ३ थान कागजमा २००६ साल पौष भनी साल महिना लेखी गते बार लेखिएको नदेखिएकोबाट रीत परिवन्द पुगी खुशी राजीबाट भए गरेको रहेछ भन्ने मनासिव नपरेकाले समेत मिलापत्र बदर गरी इन्साफ गर्ने भन्ने श्री मा.न्या. पशुपतिप्रसाद उपाध्यायको सिंगल बेञ्चको सदर गरेको राय मनासिव छ। (प्रकरण नं. १०)

४.२ द्वारिका चौलागाई वि. नेपाल सरकार^५

- प्रतिवादीका साथबाट नम्बर टिपिएका रुपैया बरामद हुनु, जाहेरवालाले अदालतमा गरेको वकपत्रमा समेत प्रतिवादी विरुद्ध घुस मागेकाले रकम दिएको भन्ने जाहेरी र प्रहरीमा भएको वयानलाई समर्थन हुने गरी गरेको वकपत्र समेतबाट अभियोग दावी बमोजिमको कसूर यि प्रतिवादीले गरेको भन्ने देखि रहेको अवस्थामा आफुलाई उजुरकर्ताले फसाउन दोष लगाएका मात्र हो भनी लिएको जिकीरलाई निजले कुनै सबुत प्रमाणद्वारा खण्डन गर्न

^४ ने.का.प. २०२१, निर्णय नं. २३६।

^५ स.अ. बुलेटिन, वर्ष १५, अंक २, वैशाख २०६३, पूर्णाङ्क ३३२, पृष्ठ २०, फैसला मिति २०६२।१०।६।

सकेको देखिएन । प्रतिवादीले आफुलाई उजुरकर्ताले फसाउने षडयन्त्र रचि झुठा आरोप लगाएको भन्ने खोजेको देखियो । यस्तो केवल दुई अवस्थामा मात्र हुनसक्छ । एउटा अवस्था प्रतिवादी र जाहेरवाला बीच कुनै रिसइवी जसले गर्दा एकले अर्कालाई मौका पायो कि फसाउने अर्को अवस्था वास्तविक साँचो अवस्था अर्थात प्रतिवादीले घुस मागेको कारण सत्य साँचो कदम चालेको, यी दुई अवस्था मध्ये पहिलो अवस्था प्रतिवादी र जाहेरवाला बीच आपसी व्यक्तिगत सम्पर्क भएको हुँदा त्यस्तोमा वादी प्रमाण पुर्याउने भन्ने प्रश्न आउँदैन । प्रतिवादीले त्यस्तो जिकीर लिएपछि सजायबाट छुट वा कम सजायको लागि जसले दावी लिन्छ त्यसका लागि आफूले प्रमाण पुर्याउनु पर्ने हुँदा पनि कुनै रिस इवीको कारण फसाउन झुठा उजुर दिएको हो भन्ने उजुरवालासंग प्रतिवादीको रिस इवी भएका कुराका तथ्यलाई कुनै कारण प्रमाण पेश गरी पुष्टि गर्नुपर्नेमा सो को प्रमाण पुर्याउन नसकेको हुँदा जाहेरवालाले प्रतिवादी विरुद्ध झुठा दरखास्त दिएको भन्ने जिकीरलाई विश्वास गर्न सकिएन । प्रमाण ऐन २०३१ को दफा २७ र २८ बमोजिम प्रतिवादीले आफ्नो जिकीर प्रमाणित गर्न नसकेको हुँदा प्रतिवादी निर्दोष रहेछन् भनी भन्न सकिएन । प्रतिवादीको खल्तीबाट दशी बरामद भएको कुरा उजुरवाला जाहेरवालाको बकपत्रबाट समर्थित भएकोले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ८ र १० बमोजिम त्यस्तो बकपत्र प्रमाणमा लिन हुने हुँदा वादीले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम अभियोग प्रमाणित गरेको हुँदा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर सम्म पुग्न सक्ने देखिएन । अभियोग दाबी बमोजिम सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुने ।

४.३ अर्जुनकुमार घिमिरे वि. नेपाल सरकार^{११}

- अपरिचित सेवाग्राहीले अपरिचित राष्ट्रसेवकलाई फसाउने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समक्ष अनुरोध गरी नम्बर टिपिएको नोट प्राप्त गरी उक्त नोटहरू प्रतिवादीहरूलाई बिना कारण दिए होलान् भनी भन्न मिल्दैन ।
- आफूबाट बरामद भएको रु.१०,०००।- लाई अन्यथा पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा प्रतिवादी अर्जुनकुमार घिमिरे निर्दोष रहेको भन्नसक्ने स्थिति नदेखिने । आयोगबाट बुझलिएको रकममध्ये रु.३,०००।- प्रतिवादी टुकनाथ ढकालबाटै बरामद भएको र अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा यी प्रतिवादीले कमल राईको राहदानी बनाउने ठेक्का आफूले लिएको भनी स्वीकार समेत गरेको देखिएबाट प्रतिवादी टुकनाथ ढकाल कसूरदार होइनन् भनी भन्न नसक्ने ।

^{११} स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक १८, पुस २०६६, पूर्णाङ्क ४२०, पृष्ठ १० ।

४.४ थलेश पूर्वे वि. नेपाल सरकार^६

- आफ्नो खातामा जम्मा भएको रकम झिकी श्री चन्द्र झालाई दिएको भन्ने प्रतिवादीको बयान जिकीर भएपनि डेभ्स कन्सल्टेन्टका श्री चन्द्र झाका नाउँमा उक्त बचत खाताबाट निजले भुक्तानी दिएको भन्ने सो खाताको बैंक स्टेटमेन्टबाट देखिँदैन। यस तथ्यबाट पनि आफूले डेभ्स कन्सल्टेन्ट नेपालको नाममा काटिएको एकाउन्ट पेयी चेकको रकम सो कन्सल्टेन्सीको सल्लयानमा बैंक खाता नभएकोले उसको सजिलोको लागि उक्त रकम भुक्तानी गर्न आफ्नो खातामा जम्मा सम्म गरेको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने।
- प्रतिवादीले डेभ्स कन्सल्टेन्टले पाउने सर्वेक्षण कार्यको रकम उक्त संस्थाको सल्लयान स्थित बैंकमा बैंक खाता नभएको कारणबाट रकम भुक्तानीको लागि सजिलोको लागि आफ्नो खातामा जम्मा गरी डेभ्स कन्सल्ट नेपाललाई Facilitate सम्म गरेको सो रकम श्री चन्द्र झाले पाइसकेको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर विश्वसनिय र तथ्ययुक्त नहुने।

४.५ थलेश पूर्वे वि. नेपाल सरकार^६

- रिसवत लिए खाएको कसूरलाई तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ अन्तर्गतको कसूर मानिएको र सोही दफाको निरन्तरताको रूपमा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(घ) रहेको र यसको दाबी अभियोगपत्रमा लिएको देखिएको कसूरको सम्बन्धमा तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ अनुसार सजाय गरेको विशेष अदालतको फैसला उपयुक्त नहुने।
- अभियोग समर्थित एवं प्रमाणित भएको देखिँदा निजलाई तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ३ अन्तर्गतको कसूर अपराधमा ऐ.ऐनको दफा ३ र २९ बमोजिम कमिशन लिएको रु.१,००,०००।- निजबाट भराई सो बिगो बमोजिम निजलाई जरिवाना समेत हुने।

४.६ शिवबहादुर स्वाँर वि. नेपाल सरकार^७

- पुनरावेदक प्रतिवादी शिवबहादुरले आफ्नो पर्सबाट बरामद भएको रकम लीलाप्रसादले घरामा छाडेको कुरामा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा उल्लेख गरेको, अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा बयान गर्दा राहदानी बनाउन कागज रकम बरामद भएको कुरा स्वीकार गरेको स्थितिमा घटनाका श्रृंखलाहरू क्रमबद्धरूपमा मिल्न आएको कारण एवं रकम पर्समा राखेको समेतबाट राहदानी बनाउने कार्यमा रकम लिन

^६ संवत् २०६१ सालको फौ.पु.नं. ३३६९, फैसला मिति २०६६।६।२०।

^६ स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २१, फागुन २०६६, पूर्णाङ्क ४२३, पृष्ठ १३, फैसला मिति २०६६।६।२०।

^७ स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २१, फागुन २०६६, पूर्णाङ्क ४२३, पृष्ठ ३१, फैसला मिति २०६६।५।१४।

पुनरावेदक प्रतिवादी सहमत रहेछन् भन्ने देखिइरहेकोले पुनरावेदकले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(क) बमोजिम रिसवत लिन मञ्जुर गरेको देखिन आउने ।

४.७ प्रदिप अधिकारी वि. नेपाल सरकार उद्योग विभाग समेत^१

- अभियोग लागेको व्यक्तिले सो अभियोगबाट उन्मुक्ति पाउन वा सजायमा कमी वा छुट पाउने जिकीर लिएमा सो कुराको प्रमाण पुर्याउने भार पनि निजउपर नै हुन्छ । खल्तीबाट घुसको रकम बरामद भएको अवस्थामा घुस/रिसवत लिएको होइन भनी जिकीरसम्म लिएको तर त्यसलाई कुनै वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गरी प्रमाणित गर्न नसकेकोले बरामद भएका नोटहरू प्रतिवादीको जानकारी र सहमति बेगर निजको अज्ञानतामा नै निजको खल्तीमा राखिएको वा जबर्जस्ती राखिएको भनी अनुमान गर्न नमिल्ने । घुसको रकम, रङ्गे हात पक्राउ परेको, स्कूल दर्ता गर्ने क्रममा घुस/रिसवत मागी लिएको अवस्थामा त्यस्तो रिसवत लिने राष्ट्रसेवक कर्मचारी कानूनबमोजिम सजायको भागी हुने । (प्रकरण नं.५)
- गर्नुपर्ने काम यथासमयमा नगरी घुसको माग गरेकाले अधिकार प्राप्त निकायबाट नोटहरू लिएर घुस वापत प्रतिवादीलाई दिएका क्रियाहरू आरोपित कसूरका लागि गरिने अनुसन्धान प्रक्रियाका अङ्ग हुन् र कानूनअनुकूल नै सम्पन्न भएकाले अभियोजन पक्षको नियत र अनुसन्धान कारवाहीमा दुषित मनसाय र कानूनी त्रुटि समेत देखिन नआएकोले त्यसको आधारमा एकत्रित प्रमाणहरू आरोपित कसूर प्रमाणित गर्नका लागि प्रमाणको रूपमा ग्रहणयोग्य देखिन्छन् । घुसको रकम, रङ्गे हात पक्राउ परेको, स्कूल दर्ता गर्ने क्रममा घुस, रिसवत मागी लिएको अवस्थामा त्यस्तो रिसवत लिने राष्ट्रसेवक कर्मचारी कानूनबमोजिम सजायको भागी हुने । (प्रकरण नं.६)

४.८ वीरेन्द्रकुमार कर्ण वि. नेपाल सरकार^२

- जिल्ला न्यायाधीशले खराब आचरण मानिने कुनै कार्य गरेको अवस्थामा जाँचबुझ गर्ने प्रक्रिया, संयन्त्र र कारवाहीको विधि संविधान र न्याय परिषद् ऐन, २०४७ समेतमा समावेश भएको अवस्थामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको निर्देशनमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको अनुसन्धान तहकीकात क्षेत्राधिकारविहीन भई प्रारम्भतः शून्यप्रभावी (Ab-initio-void) देखिने । (प्रकरण नं.११)
- प्रमाण संकलनको स्रोत, अधिकारक्षेत्र र प्रक्रिया नै दूषित छ भने त्यसको परिणामस्वरूप प्राप्त प्रमाण ग्रहणयोग्य हुन नसक्ने ।

^१ ने.का.प. २०६७, अंक ४, निर्णय नं. ८३४० ।

^२ ने.का.प. २०६९, अंक १०, निर्णय नं. ८८९७ ।

- असंवैधानिक ठहर भएको निकायले संविधान र कानूनविपरीत एउटा प्रशासकीय कर्मचारीलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी जिल्ला न्यायाधीशलाई आफ्नो कार्यक्षमता नै खानतलासी लिई रकम बरामद भएको भनी उठान गरेको कारवाही स्वतः प्रभावशून्य हुने र त्यस्तो कारवाहीबाट प्राप्त गरेको प्रमाण ग्रहणयोग्य नहुने हुँदा त्यस्तो गैरकानूनी कारवाही र प्रमाण संकलनलाई मान्यता दिई प्रतिवादीउपरको कारवाही र छानविनलाई निरन्तरता दिएको न्याय परिषद्को कामकारवाही वृष वृक्षको फलसम्बन्धी सिद्धान्त (Fruit of Poisonous Tree Doctrine) विपरीत देखिने । (प्रकरण नं.१३)
- गैरकानूनी स्रोत र प्रक्रियाबाट उठान भएको कारवाही र त्यसको निरन्तरता अन्तिम अवस्थासम्म पनि गैरकानूनी नै हुने । (प्रकरण नं.१५)
- क्षेत्राधिकारविहीन र गैरकानूनी अनुसन्धान तहकीकातलाई आधार मानी न्याय परिषद्बाट भएको जाँचबुझलाई स्वतन्त्र जाँचबुझ मानी मुद्दाको विषयवस्तुभित्र प्रवेश गरी निरोपण गर्नुपर्ने अवस्था समेत नदेखिने । (प्रकरण नं.१६)

५. नक्कली प्रमाणपत्रसम्बन्धी

५.१ रमेशकुमार बस्नेत वि. नेपाल सरकार^{११}

- पुनरावेदन अदालत पाटनको २०४९।८।४ को फैसलाउपर वादी विशेष प्रहरी विभागबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको रहेछ । फौ.पु.ई.नं. १२ श्री ५ को सरकार विशेष प्रहरी विभाग वादी दिलबहादुर लामा समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा श्री ५ को सरकार वादी हुने मुद्दामा सरकारी वकीलले पुनरावेदन गर्नुपर्नेमा विशेष प्रहरी विभागबाट परेको पुनरावेदनबाट कार्यवाही गर्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत पुनरावेदन खारेज हुने भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट मिति २०५२।९।२० मा सिद्धान्त कायम भएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा श्री ५ को सरकार विशेष प्रहरी विभागको तर्फबाट पुनरावेदन परेको सरकारी वकीलतर्फबाट पुनरावेदन परेको नदेखिएबाट उक्त सिद्धान्त अनुसार विशेष प्रहरी विभागको तर्फको पुनरावेदन खारेज हुने । (प्र.नं. ३३)
- विशेष प्रहरी विभागमा भएको बयान कागजको आधारमा मात्र कसूरदार ठहराउन मिल्ने नदेखिने ।
- आरोपित कसूर प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा अनुमानको आधारमा मात्र कसूर ठहराउन नमिल्ने ।

^{११} ने.का.प. २०५४,अंक ३,निर्णय नं. ६३३८ ।

५.२ सुदर्शन थापा वि. नेपाल सरकार^१

- हुँदै नभएको योग्यता प्राप्त भएको छ भनी सोको प्रमाणपत्र पेश गरेर निज पुनरावेदकले आफू कृषि विकास बैंकमा नोकरी गर्ने भएबाट आफ्नो नोकरीलाई बल पुग्ने उद्देश्य लिएको भन्ने सम्झनुपर्ने देखिन्छ। नत्र कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने रेकर्ड राख्नुपर्ने प्रयोजन केही देखिँदैन। सो प्रमाणपत्र पेश गर्नुको आशय पदमा बहाल रहिरहने र मौका प्राप्त हुँदा त्यसबाट लाभ लिने देखिन आएबाट झुठ्ठा विवरण पेश गरिसकेको कुरामा त्यसबाट लाभ लिएको छैन भन्ने पुनरावेदकले गरेको जिकीर मान्य हुने देखिएन।
- कसको के उद्देश्य वा मनसाय छ वा थियो भन्ने कुरा स्थापित गर्न केही खास अवस्थामा बाहेक प्रत्यक्ष प्रमाण नहुने अवस्था रहन्छ किनकि मानसिक तत्व (*mens rea*) मनको कुरा हो अर्थात् भित्री कुरा हो जो बाहिर देखिँदैन थाहा लाग्दैन। मनोगत कुरा धेरै हदसम्म परिस्थितिजन्य तथ्य वा गरिएको कार्यबाट मात्र बोध हुनसक्ने।
- भ्रष्ट आचरण मानिसको चेतना (*conscience*) बाट निर्धारण हुने नैतिकतासँग जोडिएको कुरा भएको र अनैतिक कुरा मानिसको लागि सदैव त्याज्य एवं अमान्य हुने हुँदा भ्रष्टाचारको कसूर सदैव अपराध हो। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले पुरानो भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ द्वारा भ्रष्टाचारको अपराधलाई अझ स्पष्टसम्म पारेको देखिन्छ, कुनै नयाँ कसूर वा अपराध स्थापित गरेको होइन। तसर्थ पुनरावेदकले जिकीर गरे जस्तो भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ अनुसार कसूर स्थापित नभएको भन्न ठहराउन नसकिने।
- कसूर प्रमाणित गर्ने भार बारे पुनरावेदकले उठाएको प्रश्नतर्फ हेरिएमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले अभियोग प्रमाणित गर्ने भार वादीउपर हुने कुरा उल्लेख छ। सो व्यवस्था सामान्य फौजदारी न्याय सिद्धान्तअन्तर्गत कसैमाथि कसूर ठहराउन कसूर गरेको भन्ने शंकारहित तवरले देखिनुपर्ने।
- सामान्य अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त गरिएको भनाइ अदालतसमक्ष व्यक्त गरिएको नहुँदा आफूभन्दा अन्यत्र व्यक्त गरिएको भनाइलाई अदालतले विश्वास गर्न निश्चित आधार र कारण चाहिन्छ। अर्थात् त्यो वास्तविक र विश्वसनीय हो होइन वा अभियुक्तले त्यो कुरा साँच्चिकै व्यक्त गरेको हो त? भन्ने कुरामा अदालत यकीन हुन चाहन्छ। अन्यत्र व्यक्त गरिएको कुरा परोक्ष कुरा भएकोले त्यसमा अनुसन्धान गर्नेले आफ्नो पक्ष बलियो बनाउन अनुचित दबाव वा अन्य उपाय गर्न सक्ने सम्भावना समेत हुनसक्छ भने अनुसन्धानकर्ता स्वयं मुद्दाको पक्ष हुने हुँदा आफ्नो पक्ष बलियो बनाउन वा आफ्नो कुरा ठीक हो भन्ने पार्न आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने कानूनी कर्तव्य छोडेर अभियुक्त माथि अनुचित दबाव, प्रभाव वा डर त्रास समेत सिर्जना गर्ने सम्भावना हुनसक्ने कारण अदालतले अनुसन्धान गर्ने

^१ ने.का.प. २०६४, अंक ३, निर्णय नं. ७८२५।

अधिकारीले गराएको बयान पक्ष वा अभियुक्तको स्वेच्छिक अभिव्यक्ति हो होइन ? भन्ने कुराको यकीन गर्नु आवश्यक हुने ।

५.३ तारा राजभण्डारी कार्की वि. नेपाल सरकार^{३२}

- अपराध हुनलाई आपराधिक कार्य (*Actus Reus*) र अपराधी मन (*Mens Rea*) दुवै आवश्यक हुने । (प्रकरण नं.४)
- पेश भएको सर्टिफिकेट ओहदा पाउन, ओहदामा बहाल हुन वा कुनै लाभ सुविधा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले पेश नगरेको भन्ने भएकोमा पेश गर्न आवश्यकै नभएको सर्टिफिकेट नक्कली बनाई पेश गर्ने कार्य पछाडि ओहदासम्बन्धी सम्भावित लाभ प्राप्त गर्ने आपराधिक अभिप्राय वा उद्देश्य (*Mens Rea*) रहेको स्पष्ट देखिन आउँदा नक्कली प्रमाणपत्र पेश गर्ने कार्यमा आपराधिक कार्य (*Actus Reus*) र आपराधिक मन वा उद्देश्य (*Mens Rea*) समेतका दुवै तत्व समावेश भएको देखिने । (प्रकरण नं.५)
- पेश भएको प्रमाणपत्रबाट लाभ लिएको वा नलिएको भन्ने कुराको विचार भई माथिल्लो पदमा बढुवा प्राप्त गर्नको लागि समेत विवादको प्रमाणपत्रको कुनै प्रयोजन हुने नदेखिएको स्थितिमा प्रतिवादीलाई अभियोग बमोजिम कसूरदार ठहर गर्न उपयुक्त र न्यायोचित नदेखिने भनी सफाई दिने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासबाट भएको रुलिडसँग यो इजलास सहमत हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.६)

५.४ गणेशप्रसाद भुसाल वि. नेपाल सरकार^{३३}

- प्रतिवादीले मुद्रण विभागमा सिनियर कम्पोजिटर पदमा नियुक्ति हुनको लागि पेश गरेको प्रमाणपत्र दिने संस्थाले नै नक्कली हो भनी उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमीमार्फत् लेखी पठाएको देखिँदा त्यसरी आफ्नो शैक्षिक योग्यता ढाँटी इन्टरमिडियट परीक्षा उत्तीर्ण गरेको भनी नक्कली प्रमाणपत्र पेश गरी सो प्रमाणपत्रको आधारमा नियुक्ति समेत भई पदमा बहाल रहेको देखिएकोले सो कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) बमोजिम कसूरजन्य रहेको देखिने ।

५.५ नेपाल सरकार वि. फूलराज शर्मा^{३४}

- प्रतिवादीले स्वास्थ्यसम्बन्धी विशेष शैक्षिक योग्यता हासिल गर्ने उद्देश्यले त्यसको लागि चाहिने न्यूनतम योग्यताको रूपमा आफूले पढ्दै नपढेको र उत्तीर्ण नभएको B.A. को

^{३२} ने.का.प. २०६५, अंक ६, निर्णय नं. ७९७४, पूर्ण इजलासा ।

^{३३} स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २०, माघ २०६६, पूर्णाङ्क ४२२, पृष्ठ २३, फैसला मिति २०६६।९।९।

^{३४} स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २०, माघ २०६६, पूर्णाङ्क ४२२, पृष्ठ २८, फैसला मिति २०६६।७।८।

नक्कली प्रमाणपत्र पेश गरी उक्त शैक्षिक योग्यता (तालीम) PGDHE मा पढ्न जान पाएको देखिन्छ । यसबाट निजले पेश गरेको नक्कली शैक्षिक प्रमाणपत्रबाट तत्कालै पनि भौतिकरूपले फाइदा उठाइसकेको समेत देखिन्छ । जबकि त्यसबाट त्यस्तो कुनै खास फाइदा नउठाए पनि नक्कली प्रमाणपत्र पेश गर्नु स्वयंमा नै भ्रष्टाचारजन्य आपराधिक कार्य हो । यस्तो अवस्थामा निजले आरोपित कसूर गरेकै देखिन आएकोले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ अनुसार रु.५,०००।- (पाँच हजार) जरिवाना हुने ।

५.६ नेपाल सरकार वि. हरिहरमान श्रेष्ठ^४

- प्रतिवादी लेखा प्रमुख जस्तो व्यक्तिले आफ्नो कर्तव्य र दायित्वबमोजिम लेखा दुरुस्त राख्ने, विवरण तयार गर्ने जस्ता कार्यहरू नगरी बिना बिल भरपाई उचित आदेश बिना र सेस्तामा नजनाई लाखौं लाख रुपैयाँ अरुलाई दिएको वा अरुले गलत कार्य गरेको थाहा पाएको खण्डमा सम्बन्धित अधिकारीसमक्ष समयमै सो व्यहोराको पेश गरी कारवाही गर्नुपर्नेमा सो भए गरेको देखिएन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १३ अनुसार कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो जिम्मा वा नियन्त्रणमा रहेको राष्ट्रको वा सरकारी मान्यता प्राप्त कुनै संस्थाको चल अचल सम्पत्ति हिनामिना हानि-नोक्सानी गर्न नहुने भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । यी प्रतिवादी नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको द टिम्बर कर्पोरेशन अफ नेपाल लि. को कर्मचारी भएको र निज जिम्माको लेखाको रकम हिनामिना गरेको देखिँदा निजले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १३ बमोजिम कसूर गरेको देखिने ।

५.७ प्रमिला राई श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार^५

- सामान्यतः रुलिङ्ग बाझिएर आएको मुद्दामा दुईवटा इजलासबाट गरिएको व्याख्यामध्ये कुन व्याख्या आधिकारिक वा कानूनसम्मत हो भन्ने कुरा निरूपण गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । तर यसको तात्पर्य पूर्ण इजलासको अधिकारक्षेत्र सोही विषयवस्तु वा बुँदासम्म सीमित रहेको हुन्छ भन्ने पनि होइन । संयुक्त इजलासले पूर्ण इजलासमा पठाउने निर्णय गरेबाटै त्यस मुद्दामा यस अदालतबाट अन्तिम निर्णय भई नसकेको स्पष्ट हुन्छ । यस अदालतको जुनसुकै इजलासमा विचाराधीन रहे पनि विचाराधीन रहँदासम्म यस अदालतको अन्तिम निर्णय भइनसकेको भन्ने सम्झनुपर्ने ।

^४ स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक २०, माघ २०६६, पूर्णाङ्क ४२२, पृष्ठ २८, फैसला मिति २०६६।७।८ ।

^५ ने.का.प. २०६८, अंक १०, निर्णय नं. ८६९७ ।

- कुनै विषयवस्तुमा यस अदालतबाट भएको अन्तिम निर्णय कार्यान्वयनयोग्य (Enforceable) हुन्छ र त्यसको पालन गर्नुपर्ने संविधानको धारा ११६(१) अनुसार सबैको कर्तव्य हुन्छ। तर एक संयुक्त इजलासले कुनै मुद्दाको तथ्यगत विवादमा आफ्नो निर्णय दिए पनि कानूनी प्रश्नमा पहिलाको व्याख्यासँग असहमत भई पूर्ण इजलासमा पठाउने निर्णय हुनुलाई त्यस मुद्दाको यस अदालतबाट अन्तिम निर्णय नै नभएको मान्नुपर्ने।
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क मा उल्लेख भएको अनुसन्धान शुरु भएको मिति कुन हुने हो भन्ने सम्बन्धमा उक्त ऐनमा प्रष्ट व्यवस्था भएको देखिँदैन। यस स्थितिमा अनुसन्धान शुरु भएको मितिको तर्कसंगत र ऐनको उद्देश्यअनुरूपको व्याख्या गर्नुपर्ने हुँदा उक्त ऐनमा रहेका अनुसन्धान तहकीकातसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरूको समग्रतामा नै सो वाक्यांशको अर्थ वा व्याख्या पनि गरिनु वाञ्छनीय हुने।
- तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ खारेज भई मिति २०५९।३।५ मा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू भइसकेपछि पनि सोभन्दा अगावैको घटनाको सम्बन्धमा अनुसन्धान, अभियोजन र न्याय निरोपण समेत सोही समयमा प्रचलित कानून समेतको अधीनमा रही गर्नुपर्ने।
- भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दा त्यसमा पनि नक्कली शैक्षिक प्रमाणपत्रसँग सम्बन्धित मुद्दामा वारदात मितिको निर्धारण गर्नु अत्यन्त महत्वपूर्ण पक्ष हो। यसमा अभियुक्तले पहिलोपटक त्यस्तो नक्कली प्रमाणपत्र पेश गरेको मितिलाई मात्र वारदात मिति मानेर सो मितिले सीमित हदम्यादको व्यवस्था लागू गर्न नमिल्ने।
- नक्कली प्रमाणपत्र पेश गरी त्यसबाट फाइदा वा सुविधा लिने व्यक्तिले सो फाइदा वा सुविधा लिइरहेसम्म र त्यस्तो फाइदा वा सुविधा नलिए पनि पेश गरेको सो नक्कली प्रमाणपत्रको अस्तित्व रहेसम्म नक्कली शैक्षिक प्रमाणपत्रसँग सम्बन्धित कसूर वारदातको निरन्तरता रहिरहन्छ। त्यसकारण पनि यस्तोमा सीमित हदम्यादको कानूनी व्यवस्था प्रभावकारी हुन नसक्ने हुँदा वर्तमान भ्रष्टाचार निवारण कानूनमा हदम्यादको सीमित व्यवस्था नगरी खुला हदम्याद राखिएको छ। तर, पहिलाको वारदातको सम्बन्धमा साविक ऐनअनुसार कारवाही गर्दा पनि अभियुक्तलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने गरी वा ऐनको उद्देश्य नै पराजित हुने गरी कानूनी प्रावधानको व्याख्या अदालतले नगर्ने। (प्रकरण नं.२०)

५.८ कल्पना भण्डारी (घिमिरे) वि. नेपाल सरकार^७

- पुनरावेदकले पेश गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रको आधारमा नियुक्ति नलिएको भनी जिकीर लिए तापनि सो प्रमाणपत्रको आधारमा अ.न.मि. तालिमसम्म लिएको छु भनी स्वीकार गरी बयान गरेको अवस्था समेत हुँदा निज पुनरावेदकले आफूले सो नक्कली प्रमाणपत्रको आधारमा फाइदा समेत लिइसकेको देखिन्छ । यसमा कसूर हुँदाका बखत प्रचलनमा रहेको कानूनबमोजिम सजाय हुने हुँदा प्रतिवादिले सन् २००१ मा हाइस्कूल परीक्षा पास गरेको प्रमाणपत्र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लागू हुनुपूर्व नै पेश गरेको देखिएकोले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ नै प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने देखिन आएकोले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ मा कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहदा पाउने वा सो ओहदामा बहाल रहने उद्देश्यले शिक्षासम्बन्धी कुनै योग्यता, नाम, तीनपुस्ते, उमेर, जात, थर, वतन, नागरिकता वा योग्यता ढाँटेमा निजलाई कसूरको मात्रा अनुसार २ वर्षदिखि ६ वर्षसम्म कैद वा जरिवाना वा दुवै सजाय हुने उल्लेख भएको र सो कसूरमा हुनसक्ने जरिवाना तोक्दा सोही ऐनको दफा २९(२) मा अधिकतम रु. ५०००।- (पाँचहजार) सम्म तोक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादी कल्पना भण्डारी घिमिरेले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ को कसूर गरेको देखिँदा ऐनको दफा १२ र २९(२) बमोजिम सजाय हुने नै देखिन आएकोले निजको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन । अतः उल्लिखित आधार एवं कारणहरुमध्येबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादी कल्पना भण्डारी घिमिरेले नक्कली प्रमाणपत्र पेश गरी तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ को कसूरमा सोही ऐनको दफा १२ र २९(२) नं. बमोजिम रु. ५००।- (पाँचसय) जरिवाना हुने ठहर्याएको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०७०।७।२१ गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । यी पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने ।

५.९ नेपाल सरकार वि. धर्मदेव फुलारा^८

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४क. को कानूनी व्यवस्था बमोजिम नक्कली शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र निजको व्यक्तिगत विवरण फाइलमा संलग्न रहेसम्म हदम्याद कायम रहने देखियो । यस विषयमा ऐनको मनसायलाई पराजित गर्ने गरी सीमित हदम्याद कायम गरी अदालतबाट व्याख्या गरिनुहुँदैन । यसरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई खारेज गर्दै आएको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ प्रारम्भ भइसकेपछि

^७ स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक ३, पूर्णाङ्क ५७३, पृष्ठ २८, फैसला मिति- २०७२।८।१३।

^८ स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक ३, पूर्णाङ्क ५७३, फैसला मिति- २०७२।६।१८।

अनुसन्धान लगायतका कारवाही प्रारम्भ भई मुद्दा दायर भएको र हाल प्रचलनमा रहेको ऐनमा मुद्दा दायर गर्ने हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था नरहेकोले प्रस्तुत अभियोगपत्र हदम्याद नाघी दायर भएको भन्ने देखिन नआउने ।

- प्रत्यर्थी प्रतिवादी धर्मदेव फुलाराले पेश गरेको नक्कली शैक्षिक प्रमाणपत्रको सम्बन्धमा छानविनका लागि उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद्को च.नं. १३३५ मिति २०६३।०१।१५ को पत्रसाथ प्रमाणीकरण भई आएपछि सो विवरणको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धानको कार्य पूरा गरी मिति २०६६।११।२० मा विशेष अदालत, काठमाडौंमा आरोपपत्र पेश गरेको देखियो । उक्त आरोपपत्र माथि उल्लिखित यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा प्रतिवादीउपर दायर भएको आरोपपत्र हदम्याद नाघेको रहेछ भनी मात्र मिलेन । अतः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा दायर गरेको आरोपपत्र हदम्यादभित्रकै देखिन आएकोले हदम्यादको आधारमा खारेज गरेको सुरु विशेष अदालतको मिति २०६७।०३।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर हुने ।

५.१० गणेशबहादुर रावल वि. नेपाल सरकार^{४९}

- पुनरावेदक प्रतिवादीबाट नक्कली शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र पेश गर्ने कार्य अर्थात् आपराधिक कार्य भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । पेश भएको सर्टिफिकेट ओहदा पाउन, ओहदामा बहाल हुन वा कुनै लाभ सुविधा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले पेश गरेको होइन भन्ने भएकोमा पेश गर्न आवश्यकै नभएको सर्टिफिकेट नक्कली बनाई पेश गर्ने कार्यपछाडि ओहदासम्बन्धी सम्भावित लाभ प्राप्त गर्ने आपराधिक अभिप्राय वा उद्देश्य रहेको स्पष्ट देखिन आउँदा नक्कली प्रमाणपत्र पेश गर्ने कार्यमा आपराधिक कार्य र आपराधिक मन समेतका दुवै तत्व समावेश भएको देखिन आउने ।
- प्रतिवादी गणेशबहादुर रावलले हाइस्कूल तहको परीक्षा पास गरेको भनी झुठा सर्टिफिकेट पेश गरेको देखिन आएकोले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ को कसूर गरेकोले निजलाई सोही ऐनको दफा १२ र दफा २९(२) ले रु. ५००।- जरिवाना हुने ठहर्याएको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०७०।१२।५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

^{४९} स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक १८, पूर्णाङ्क ५८८, पृष्ठ १०, फैसला मिति- २०७२।८।२९ ।

५.११ रामनारायण सरदार थारु वि. नेपाल सरकार^१

- प्रतिवादीले मौका र अदालतमा गरेको बयानमा विवादित शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरु प्राइभेटरूपमा अध्ययन गरी प्राप्त गरेको हुँ । पेश भएका प्रमाणपत्रहरु नक्कली नभई सक्कली नै हुन् भनी उल्लेख गर्दै पुनः प्रमाणीकरणको माग गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीको अनुरोधबमोजिम निजले अध्ययन गरेको शैक्षिक संस्था विहार विद्यालय परीक्षा समिति पटनामा पुनः परीक्षणको लागि पठाइएकोमा "रोल कोड ३८०२, क्रमाङ्क १७०, परीक्षा वर्ष १९८७ समिति अभिलेख मे व्यवहार नही किया गया है" भनी लेखिआएको मिसिलबाट देखिन्छ । प्रतिवादीको माग बमोजिम निजले पेश गरेका शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरु पुनः प्रमाणीकरणको लागि पठाउँदा पनि पुनरावेदकले अध्ययन गरेको भनिएको शैक्षिक संस्थाबाट नै पुनरावेदकको अध्ययन गरेको सम्बन्धमा कुनै अभिलेख छैन भनी लेखिआएको पाइन्छ । पुनरावेदकले प्राइभेटरूपमा अध्ययन गरी परीक्षामा सामेल भई उत्तीर्णसमेत गरेको भनी दाबी लिए तापनि सो विद्यालयमा पुनरावेदकसंग सम्बन्धित अभिलेख नै नभएको अवस्थामा पुनरावेदकले पेश गरेका शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरु सक्कली रहेको भन्न सकिने आधार देखिएन । यसप्रकार पुनरावेदकले नक्कली शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरु पेश गरी शिक्षक पदमा नियुक्ति लिएको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि भएकोले विशेष अदालत, काठमाडौंको फैसला मिलेकै देखिन आउने ।

५.१२ रामाशिष बैठा वि. नेपाल सरकार^२

- पुनरावेदक प्रतिवादीले आफूप्रति लगाएको आरोप शङ्कारहित तवरले पुष्टि हुन सकेको छैन भनी पुनरावेदन जिकीर लिएको पाइन्छ । पुनरावेदकले आफूले लिएको अध्यापन अनुमतिपत्रका आधारमा शिक्षक पदमा अस्थायी नियुक्ति लिएको र उक्त अध्यापन अनुमतिपत्रमा तत्कालीन जि.शि.अ. बलबहादुर परियारले दस्तखत गरेको हुन् भनी बयानमा उल्लेख गरेका छन् । जि.शि.अ. बलबहादुर परियारले प्रतिवादीले पेश गरेको अध्यापन अनुमतिपत्रमा र सरकारी कार्यालयमा अभिलेख रहेको प्रतिवादीको फोटोमा पर्ने गरी गरिएको दस्तखत आफ्ने नभएको भनी कागज गरेको मिसिलबाट देखिन्छ । कार्यालयको अभिलेखमा रहेको पुनरावेदकको फोटोमा पर्ने गरी गरिएको दस्तखत र विवादित अध्यापन अनुमतिपत्रमा लगाएको दस्तखतसंग पूर्णरूपमा भिन्न देखिन्छ भनी विधिवज्ञान प्रयोगशालाबाट लेखिआएको पाइन्छ । अध्यापन अनुमतिपत्रमा सही गर्ने

^१ स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक १८, पूर्णाङ्क ५८८, फैसला मिति- २०७२।८।२९।

^२ स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक १८, पूर्णाङ्क ५८८, पृष्ठ १२, फैसला मिति- २०७२।८।२९।

अधिकारीबाट विवादित प्रमाणपत्रमा भएको दस्तखत आफ्नो होइन भनी गरेको कागज विधिविज्ञान प्रयोगशालाबाट समेत शङ्करहित तवरबाट पुष्टि भएको अवस्थामा विवादित अध्यापन अनुमतिपत्र सक्ली र यथार्थ हो भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने । अतः प्रतिवादीले झुठ्ठा नक्ली अध्यापन अनुमतिपत्र पेश गरी ज्ञानसागर दलित प्रा.वि.को शिक्षक पदमा अस्थायी नियुक्ति लिई अध्यापन गराएको तथ्य पुष्टि भएकोले प्रतिवादी रामाशिष बैठालाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) बमोजिम ६ महिना कैद र रु. १०,०००।- (दशहजार) जरिवाना हुने ठहर्याएको विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०७१।१।२१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ।

५.१३ उजुरबहादुर बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार^४

- जिल्ला प्रहरी कार्यालय, खोटाङबाट प्राप्त प्रहरी कर्मचारीको तीनपुस्ते अभिलेखको शैक्षिक योग्यता महलमा "SLC पास (नेपाल)" भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । अनुसन्धानका क्रममा प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट प्राप्त निजले पेश गरेको एस.एल.सी. पासको लब्धाङ्कपत्र हेर्दा नाम लेखिएको ठाउँमा पहिलो रङ्गको टिपेक्समाथि The Mark Secured by UJIR BAHADUR BUDHATHOKI नाम लेखिएको देखिन्छ । उक्त प्रमाणपत्र प्रतिवादीको हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धानका क्रममा परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, सानोठिमी भक्तपुरमा प्रमाणीकरण गर्न पठाउँदा सो प्रमाणपत्र २०५६ सालमा सिम्बोल नं. ००४५१९७"आई"मा नाम उजीरबहादुर बुढाथोकी नभई हरिप्रसाद बुढाथोकी रहेको भनी प्रमाणीकरण भई आउँदा नमिलेको देखिने ।
- प्रतिवादीले एस.एल.सी. पास नगरेको भनी जिकीर लिए पनि व्यक्तिगत विवरणअनुरूप पेश गरेको शैक्षिक योग्यताको लब्धाङ्कपत्रमा नाम निजको नरही अर्कै व्यक्ति हरिप्रसादको रहेकोमा नाम सच्याई आफ्नो नाम उल्लेख गरेको मिसिल संलग्न तथ्यले प्रमाणित गरेको अवस्था छ । आफूले हासिल नगरेको एस.एल.सी. पास गरेको प्रमाणपत्रका आधारमा बहुवा भएको होइन भनी जिकीर लिए पनि मिसिल संलग्न प्रहरी प्रधान कार्यालयको च.नं. १०९६ मिति २०६७।१।२९ को पत्रमा "प्र.ह. उजीरबहादुर बुढाथोकी स.प्र.से. खोटाङमा कार्यरत रहेको अवस्थामा निजको तीनपुस्ते अभिलेखमा शैक्षिक योग्यताको महलमा एस.एल.सी. पास लेखी सोही अभिलेख" का आधारमा एक तह बहुवा भएको र खोटाङमा कार्यरत रहँदा आफ्नो तीनपुस्ते विवरणको शैक्षिक योग्यता महलमा आफैं एस.एल.सी. जनाएको भनी किटानी उल्लेख भएको पाइन्छ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय, खोटाङको तीनपुस्ते अभिलेख विषयको पत्रमा हातैले लेखिएका सबै अक्षर र नमुना अक्षर राष्ट्रिय विधिविज्ञान प्रयोगशालामा परीक्षण गर्न पठाउँदा समकालिन हस्ताक्षर नमुनाको

^४ स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक १८, पूर्णाङ्क ५८८, फैसला मिति- २०७२।१०।१०।

अभावमा एकिन गर्न नसकिए पनि हस्ताक्षर तुलना गर्दा अक्षरको बनावट जु, र, ढ, त्रि, स, ल, ०५९, १, ३, ४ आदि अक्षरमा समानता रहेको पाइन्छ भनी विशेषज्ञको रायमा उल्लेख भएको देखिने । विशेषज्ञले दिएको रायसमेतबाट प्रतिवादीको कार्यक्षेत्र खोटाङमा रहँदा निजले प्रहरी हवलदारको पदमा बढुवा पाउने उद्देश्यले हासिल नगरेको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको छु भनी झुठा शैक्षिक योग्यताको लब्धाङ्कपत्र राखे, व्यक्तिगत विवरण सच्याउनेसमेतका कार्य गरी साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) बमोजिमको भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेको पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादी उजुरबहादुर बुढाथोकीलाई नक्कली प्रमाणपत्र भ्रष्टाचारको कसूरमा तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २९(२) अनुसार सजाय गरी विशेष अदालत, काठमाडौँमा मिति २०६८।३।१२ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ।

५.१४ सत्यओम दुवाल श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार^४

- पुनरावेदकले विशेष अदालतसमक्ष त्रि.वि. मार्फत प्रमाणीकरण भएको क्रमाङ्क नं. २७१५ को प्रमाणीकरण भुलवश Not Found लेखिएको भनी "Found in T.R. as per university record" लेखिएको २८/७/११ को अर्को प्रमाणीकरणको फोटोकपी पेश गरी पुनः प्रमाणीकरणको लागि निवेदन दिएको देखिन्छ । पुनरावेदकको मागअनुरूप पुनः त्रि.वि. मार्फत सम्बन्धित भारतको विश्वविद्यालयमा पत्राचार हुँदा Roll No.2715, Registration No.13532 प्रतिवादीको नामको सद्दे होइन कीर्ते हो भनी VER/22/2/11 को मिति 12/11/011 मा उल्लेख भई आएको मिसिल संलग्न सक्कलै पत्रमा उल्लेख भएको देखिएको छ । उक्त VER/22/2/11 को प्रमाणीकरणमा उल्लिखित Roll No. 2715 Registration No.13532 मिसिल संलग्न प्रतिवादीको व्यक्तिगत विवरणमा उल्लिखित लब्धाङ्कपत्रसँग मिल्न भिड्न आउँछ । यसप्रकार पटकपटक प्रमाणीकरण भई प्राप्त भएका लब्धाङ्कपत्र र सोको जवाफबाट प्रतिवादीले प्रहरी निरीक्षक पदको परीक्षाका लागि पेश गरेको भारतस्थित ललितनारायण मिथिला विश्वविद्यालयको क्रमाङ्क २७१५ को लब्धाङ्कपत्र सक्कली नभई झुठा रहेको भन्ने विषय पुष्टि भएको पाइन्छ । एउटै विश्वविद्यालयबाट फरकफरक मितिमा फरक व्यहोरा आएको कारण एकिन भएन भन्ने प्रतिवादीले पुनरावेदनमा जिकीर लिए पनि विशेष अदालतबाट संस्थागतरूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयमार्फत पत्राचार गर्दा प्रमाणीकरण नभडेको देखिन्छ । तर, प्रतिवादी आफैँले व्यक्तिगत तवरबाट बयानका क्रममा र निवेदनसाथ दाखिल गरेका प्रमाणीकरणका प्रतिमा भिडेको भनी लेखिएको भए पनि आधिकारिक निकायबाट संस्थागतरूपमा प्रमाणीकरण

^४ स.अ. बुलेटिन २०७३, वर्ष २५, अंक १८, पूर्णाङ्क ५८८, फैसला मिति- २०७२।१०।१०।

भएर आएको तथ्यलाई व्यक्तिगतरूपमा दाखिल गरेका प्रमाणले खण्डन गर्छ भनी अदालतले अनुमान गर्न न्यायोचित नहुने ।

- विशेष अदालतबाट प्रहरी निरीक्षक पदका लागि पेश गरेको शैक्षिक योग्यता सम्बन्धमा प्रतिवादीले पटकपटक लिएका जिकीरहरूलाई आधिकारिक निकायबाट सद्दे हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित विश्वविद्यालयमा बुझी अभिलेखबाट समर्थित हुन नगएको भनी झुट्टा ठहर गरी तत्काल प्रचलनमा रहेको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ र २९(२) अनुरूप सजाय गरेको फैसला कानूनसम्मत रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीको जिकीरअनुरूप सम्बन्धित निकायबाट प्रमाणीकरण गरी फैसला भएको अवस्थामा एकिन नबुझी भ्रष्टाचारको कसूरमा सजाय गरेको मिलेन भन्ने पुनरावेदन जिकीर एवं विद्वान वरिष्ठ अधिवक्तासमेतले बहसका क्रममा लिनुभएको जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने । तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादी सत्यओम दुवाल श्रेष्ठलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ अनुरूपको कसूरदार ठहर गरी ऐ. ऐनको दफा २९(२) बमोजिम रु.५००।- जरिवाना हुने ठहर्याई विशेष अदालत, काठमाडौँबाट मिति २०६९।२।१० मा भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ।

५.१५ नेपाल सरकार वि. खगेन्द्रबहादुर हमाल^४

- कुनै शैक्षिक संस्थानले कुनै निकायबाट मान्यता नपाउनु र त्यस संस्थानले प्रदान गरेको प्रमाणपत्र झुट्टा हुनु भनेका फरकफरक कुरा हुन् । लोक सेवा आयोगबाट मान्यता नदिने निर्णय गर्नुपूर्व नै हिन्दी विश्वविद्यालयबाट २०४१ सालमा मध्यमा उत्तीर्ण गरी पेश गरेको प्रमाणपत्रमा झुट्टा व्यहोरा उल्लेख गरेको भन्न नमिल्ने ।
- त्रिभुवन विश्वविद्यालय र लोक सेवा आयोगसँग भएका पत्राचारबाट प्रतिवादीले पेश गरेको मध्यमा स्तरको प्रमाणपत्र झुट्टा र नक्कली रहेको प्रमाणित हुन आएन । प्रतिवादीले हासिल गर्दाका अवस्थामा सरकारी सेवाको दरखास्त प्रयोजनका लागि लोक सेवा आयोगद्वारा मान्यता पाएको प्रमाणपत्रलाई हाल नेपालको त्रिभुवन विश्वविद्यालय समेतले मान्यता प्रदान नगरेको भन्ने आधारमा मात्र झुट्टा प्रमाणपत्र रहेको ठानी भ्रष्टाचारको कसूर कायम गर्न न्यायको रोहमा उचित नहुने ।

५.१६ चन्द्रबहादुर वली वि. नेपाल सरकार^५

- राष्ट्रसेवक कर्मचारीको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रसँग सम्बन्धित भएकोले सोका लागि सरकारी वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको संस्थाको सम्पत्ति

^४ स.अ. ०६९-CR-०८४३, संयुक्त इजलास, फैसला मिति- २०७२।१०।१० ।

^५ स.अ. ०७२-CR-०३५१, संयुक्त इजलास, फैसला मिति- २०७३।११।२४ ।

हिनामिना बाहेकको अरु भ्रष्टाचारको कसूरसँग सम्बन्धित विषयभित्रको भई सोमा तोकिएको २ वर्षको हदम्याद नै लागू हुने भन्ने देखियो । पुनरावेदक प्रतिवादीको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रसँग सम्बन्धित विवादित विषय छ सो सम्बन्धमा निज अवकाश हुनुपूर्व नै उजुरी निवेदन परी छानविन भइरहेको अवस्थामा अनिवार्य अवकाश भएको र प्रारम्भिक अनुसन्धानबाट निजले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रको विवरण राख्ने आधिकारिक निकायबाट नक्कली वा झुट्टा भएको कुरा लेखिएपछि आवश्यक कारवाहीका लागि कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६९।११।२१ मा अनुसन्धान अधिकृत तोक्यो मिति २०७०।११।४ मा आयोगका तर्फबाट विशेष अदालत, काठमाडौंमा आरोपपत्र दायर हुन आएको देखिँदा हदम्याद विहीन प्रस्तुत मुद्दा दायर हुन आएको भनी लिएको जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने ।

- भ्रष्टाचारको कसूर निरन्तरको अपराध हो । नक्कली प्रमाणपत्र पेश गरी कोही व्यक्ति नोकरीमा रहन्छ भने सो कसूर सधैं नै कसूर हुन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी चन्द्रबहादुर वलीले आफूले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको कुरालाई स्वीकार गरेको उक्त शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र नै नक्कली भएपछि सो सेवाबाट अवकाश प्राप्त गरिसकेको हुँदा कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन भन्ने व्यहोरा मनासिव पनि नदेखिने ।
- प्रतिवादीले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र नक्कली वा झुट्टा देखिएपछि निजले अनुसन्धानकै क्रममा अवकाश प्राप्त गरिसकेको हुँदा गरेको कसूरबाट छुट पाउनुपर्छ भन्नु कानूनतः मिल्ने नदेखिने ।

६. गैरकानूनी निर्णयसम्बन्धी

६.१ श्री ५ को सरकार वि. हेमबहादुर मल्ल ठकुरी^{६६}

- अभियोगपत्रमा नै दाबी नभएको आरोपमा पुनरावेदनपत्र तथा बहस जिकीरमा उठाइएको कुराबाट अभियोग कायम गर्न नमिल्ने ।
- मन्त्रीको अधिकार मन्त्रपरिषद्कै निर्णयबाट मात्र सीमित हुनसक्छ ।
- श्री ५ को सरकार मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय नभएको कुरामा मुख्य सचिवबाट निर्देशानुसार भनी लेखिएको पत्रले विभागीय मन्त्रीलाई नियन्त्रण गर्न नसक्ने ।
- समान स्थितिका व्यक्तिहरुले कानूनको समान संरक्षण पाउनुपर्ने कुरालाई नकार्न नमिल्ने ।
- व्यवस्थापनको लागि भएको निर्णयले मन्त्रीलाई प्रभावित गर्न नसक्ने ।

^{६६} ने.का.प. २०५०ख,अंक ७,निर्णय नं. ४७६७ ।

- उद्योगको क्षमता नै निर्धारण नभई कति लकडी उपलब्ध हुँदा बढी परिमाण भयो भन्ने निश्चित गर्न नसकिने।
- सम्झौताको उद्देश्य अनुरूप कुनै व्यक्ति वा पक्षबाट सो कार्यको उल्लंघन हुन्छ भने त्यसको जिम्मेवार उ स्वयं हुन्छ। कच्चा पदार्थ उपलब्ध गराउने पक्षलाई दोषी करार गर्न नमिल्ने।
- कानून बमोजिम जसले जे गर्नुपर्ने हो सो कार्य कसैले गर्दैन भने त्यस्तो कार्यको लागि अन्य कुनै व्यक्तिलाई सजायभागी बनाउन न्यायको सामान्य सिद्धान्त प्रतिकूल हुने।
- दर्तावाला उद्योगले कच्चा पदार्थ उपलब्ध गर्दा नियम बमोजिमको दस्तुर तिरी लिएकोमा राष्ट्रिय सम्पत्तिको दुरुपयोग हानि नोक्सानी भएको भन्न नमिल्ने।
- रोयल्टी बढाएर उद्योगवालालाई बिक्री गर्ने क्रियाले राजस्वमा प्रतिकूल असर नपरेको।
- वादी पक्षले आरोप नै नलगाएको कसूरमा अदालत अग्रसर भई सजाय गर्नु न्यायोचित नहुने।
- आफ्नो कार्यकालमा लकडी रोयल्टी बढाएर राजस्व वृद्धि गराई श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृत कोटाभित्रको मात्र लकडी इजाजत प्राप्त उद्योगवालालाई मात्र दिन आदेश दिएकोबाट राष्ट्रिय सम्पत्तिलाई हानि पुऱ्याउने वद्वनियत थियो वा सो कार्य लापरवाहीपूर्ण कार्य हो भन्न सकिने अवस्था छैन।
- वद्वनियत र लापरवाही फरक-फरक कार्य हुन्।
- आरोपपत्रमा यो यो कार्य वद्वनियतपूर्ण र अमूक कार्य यस कारण लापरवाहीपूर्ण छ अथवा भएको भनी तथ्यपूर्ण किटानी दाबी नभएको, वद्वनियत र लापरवाही प्रमाणित हुन नसकेको र क्षमता भन्दा बढी परिमाणमा उपलब्ध गराइएको भन्ने कुरा पुष्टि हुन नसकेकोले सो वद्वनियत र लापरवाहीको आरोप तथ्ययुक्त देखिएन। तथ्ययुक्त आधारको आरोप बेगर अदालतले कसूर कायम गर्नु न्यायसंगत नहुने।
- विभागीय मन्त्रीले यति परिमाण मात्र लकडी उपलब्ध गराउने भन्ने व्यवस्था नभएको र मन्त्रीले बढी परिमाणमा लकडी उपलब्ध गराएको भन्ने अभियोग नै कायम रहन नसक्ने भएपछि मन्त्रीको तोक आदेश बमोजिम लकडी उपलब्ध गराएको विषयमा मात्र यी प्रतिवादीलाई कसूरदार मात्र नमिल्ने। (प्र.नं. २३४)

६.२ नेपाल सरकार वि. नरेन्द्रबहादुर चन्द^७

- संविधानको धारा ९८ बमोजिम भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको भन्ने कसूरको छानविन गर्ने अधिकार क्षेत्र भएको भनी सो संविधानको धारा ११० को उपधारा (२) तथा उपधारा (५) अन्तर्गत महान्यायाधिवक्ता लगायतका सरकारी वकीलहरुले आफ्नो

^७ ने.का.प. २०५९, अंक ३/४, निर्णय नं. ७०८२ ।

अधिकार क्षेत्रभित्र रही सम्पादन गरेको अभियोजन प्रतिरक्षा तथा कानूनी परामर्श सम्बन्धी कुनै निर्णय तथा कारवाही नै कानूनी वा गैरकानूनी सही वा गलत भएको भनी पुनरावेदन हेरे सरह वा पुनरावलोकन गरे सरह जाँचबुझ गर्न र सोही कुरालाई आधार मानी अनुचित कार्य गरी वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको भनी कसूर ठहर गर्ने अधिकार उक्त आयोगलाई प्राप्त हुने भनी मान्न नसकिने । (प्रकरण नं. ३१)

- सुम्पिएको अधिकार रद्द वा प्रतिधारण नगरी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूचीभित्रको भ्रष्टाचार मुद्दामा आफैँ अधिकृत खटाई अनुसन्धान तहकिकात गरी आयोगका तर्फबाट भनी सोही अधिकृतद्वारा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दा कानून बमोजिम दायर भएको भन्न सकिने अवस्था समेत नदेखिने ।
- जिल्ला न्यायाधिवक्ताको पदीय हैसियतमा संविधानको धारा ११०(२) र (५) बमोजिम महान्यायाधिवक्ताद्वारा प्रत्यायोजित अभियोजन र प्रतिरक्षा सम्बन्धी काम, कर्तव्य र अधिकार अनुरूप सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा १७(२) र १८ बमोजिम व्यावसायिक उन्मुक्तिको अधिकार अन्तर्गत गरेको निर्णयउपर अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन हुने जस्तो गरी त्यस्तो सरकारवादी मुद्दा चल्ने वा नचल्ने तथा कुन ऐनको कुन दफा लगाउनुपर्ने भन्ने संविधानको धारा ११०(२) को महान्यायाधिवक्ताले अन्तिम निर्णय गर्न पाउने अधिकारको विषयमा प्रवेश गरी हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.२९ देखि ३४)

६.३ राजकुमार लाल कर्ण समेत वि. नेपाल सरकार^{११}

- मरिसकेको व्यक्तिको नाउँमा रहेको जग्गा निजका कानूनी र वास्तविक हकदार छोरा समेतको सहमति बेगर अर्को उनाउ व्यक्तिलाई जग्गाधनी खडा गराई गैरकानूनी रूपमा मिलेमतो गरी सरकारी कर्मचारी समेतको प्रत्यक्ष संलग्नतामा वास्तविक जग्गाधनी र निजको हकदारको हक मेट्ने एवं गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने र गैरकानूनी रूपमा लाभ पुऱ्याउने उद्देश्यबाट लिखत पारित गर्ने गरी भएको क्रियाहरू तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) तथा दफा ८ समेतको परिधिभित्रै पर्ने । त्यस्तो कसूरजन्य कार्यलाई व्यक्तिगत सम्पत्ति लिनुदिनु गरेको विषयभित्र सीमित गरी व्यक्तिगत रूपमा मुद्दा गरी निरूपण गर्नुपर्ने भनी अर्थ गर्दा भ्रष्टाचारजन्य क्रियाहरूको संकुचित परिभाषा हुनगई गैरकानूनी, अनाधिकृत एवं भ्रष्टाचारजन्य क्रियाहरूले नै प्रश्रय प्राप्त गर्ने । (प्रकरण नं. १०)

^{११} ने.का.प. २०६६, अंक ८, निर्णय नं. ८२०५ ।

६.४ नेपाल सरकार वि. सुगतरत्न कंसाकार^{११}

- सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले निगमले भुक्तानी दिनुपूर्व ऐनसँग बाझिने विनियमको व्यवस्थाको ध्यानाकर्षण गरेको नभई भुक्तानी दिएको महिना दिनपछि पठाएको निर्देशनले भइसकेको भुक्तानीलाई सहयोग गर्न नसक्ने । (प्रकरण नं.७)
- विमान खरिद गर्ने अभिप्रायले नै रकम पठाएकोमा सार्वजनिक लेखा समितिले खरिद प्रक्रिया रद्द गरेको भन्ने कारणले र प्रक्रिया अघि बढ्न नपाएको भन्ने अभियोग भएपछि जहाज खरिद गर्न ल्याउन वा पठाएको रकम फिर्ता प्राप्त गर्ने कुरामा समेत नियन्त्रण गर्न नसक्ने ।
- प्रतिवादीको कारणले खरिद प्रक्रिया रद्द भएको अवस्थामा बाहेक अन्य कारणले भएको अवरोधको सम्बन्धमा जहाज खरिदसम्बन्धी व्यवस्थापनमा संलग्न व्यक्तिलाई कुनै रूपमा जिम्मेवार बनाउनु युक्तिसंगत देखिन नआउने ।
- नेपाल वायुसेवा निगम कानूनबमोजिम गठन भएको स्वायत्त संस्था भएकोले उसले आफ्नो व्यावसायिक कारोवार सञ्चालन गर्दा कानूनबमोजिम गर्न सक्ने र त्यस्तो व्यावसायिक कारोवारलाई रोक्न नमिल्ने ।
- स्वायत्त संस्थाले कानूनबमोजिम करार गर्दछ भने त्यस्तो करारको शर्तहरू निर्धारण गर्न, सो परिपालना गर्न र कुनै पक्षले सो करारको परिपालना नगरेमा सोउपर आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्नु त्यस्तो कानूनबमोजिम संस्थापित संस्थाको स्वाभाविक कानूनी अधिकार हुन्छ । त्यस्तो संस्थाले अन्य कुनै व्यापारिक प्रतिष्ठानसँग व्यापारिक कारोवार गर्दछ भने वा कुनै करारीय अनुबन्धमा सामेल हुन्छ भने त्यो उसको अधिकारको विषय बन्ने ।
- कस्तो करार गर्ने वा करारको शर्तहरू कस्तो हुनुपर्छ भनी बाह्य जगतले वा करारको पक्ष नै नरहेको बेसरोकारवाला अन्य संस्थाले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।
- जहाज खरिद गर्ने भनिसकेपछि करारका हरेक शर्तका सम्बन्धमा वार्ता गर्न र स्वीकृत शर्तबमोजिम सञ्चालक समितिको निर्णय गराउनुपर्छ भन्न नमिल्ने ।
- व्यापारिक प्रकृतिको काममा लगाउने तर सरकारी नोकरशाही प्रकृतिको निर्णय प्रक्रिया अवलम्बन गर्न लगाउने हो भने व्यापारिक निपूणता आउनै नसक्ने ।
- निगम सार्वजनिक चरित्र भएको संस्था भए पनि त्यसको प्रयोजन व्यापारिक प्रकृतिको सेवा प्रदान गर्ने भएको र तदानुरूप व्यापार प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुनाले निगमको लागि एकजना सार्वजनिक उद्यमको व्यवस्थापकलाई जो चाहिने अख्तियार र लचकतासहितको निर्णय गर्ने प्रावधानको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्तो जिम्मेवारी तोकिएको पदाधिकारीले लिएको निर्णयहरूको परिणाम आउन नदिई अग्रिम रूपमा अन्य संस्था वा निकायबाट अवरोध गर्ने

^{११} ने.का.प. २०६९, अंक ७, निर्णय नं. ८८५९ ।

हो भने सम्बन्धित निगमको काममा गरिने सिधा हस्तक्षेप अनुचित मात्रै होइन कि आपत्तिजनक समेत हुने ।

- किटानी संवैधानिक वा कानूनी व्यवस्था भएमा बाहेक व्यवस्थापिकाको संगठनभित्र तोकिएका समितिहरूले आफ्नो कार्यदिशबमोजिम कार्य गर्दा कार्यपालिका तहका अङ्गहरूमा सिधा हस्तक्षेप हुने गरी आदेश निर्णय गर्ने नभई व्यवस्थापिका अङ्गमार्फत् नै कुनै कुराको निर्देश पठाउनुपर्ने ।
- कसैको निजी प्राथमिकता वा अभिरुचिको निर्णयहरूबाट गरिने हस्तक्षेपमा प्रतिबिम्बित भयो भने अरुको जवाफदेहिताको पालनाको सुनिश्चितता खोज्ने सार्वजनिक लेखा समिति जस्तो गरिमामय संस्थाको लागि सुहाउँदो हुन नसक्ने ।
- करारको कार्यान्वयनको सिलसिलामा सिर्जना हुने हरेक कामको लागि फौजदारी दायित्व बहन गर्ने गरी व्यक्तिगत उत्तरदायित्व बहन हुने विषय बनाउन हुँदैन र त्यसो गर्दा व्यवस्थापन गर्ने हरेक व्यवस्थापकको व्यवस्थापनको निर्णय गर्ने क्षमता नै प्रभावित हुन जाने ।
- खराब नियत, वद्वनियतले अभिप्रेरित भई आफूलाई लाभ र सरकारी निकाय वा सरकारलाई नोक्सानी हुने गरी भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको हुन वस्तुतथ्यले प्रमाणित हुनुपर्दछ । अन्यथा देखिन आएमा बाहेक पक्षहरूका बीचमा हुने कारोवारको विषयलाई लिएर भएको सम्झौता र सो सम्झौताको पालना गर्दा अपनाउनुपर्ने विधि र प्रक्रियाअन्तर्गतको करारीय शर्त पालनाको विषयवस्तु भ्रष्टाचारको विषयवस्तु बन्न नसक्ने ।
- खराब नियत र भ्रष्टाचारमा संलग्न भएको भन्नलाई वस्तुतथ्यले अन्यथा देखिन आएमा बाहेक हरेक करारीय शर्तमा भ्रष्टाचारको आरोप लगाउन नहुने । (प्रकरण नं.२७)
- तर्कसंगत समाधान सम्बन्धित निकायले मौकामा दिन सक्नुपर्दछ । अन्यथा एउटा स्थापित परम्परा वा व्यवसायको सीमाभित्र लिइएको कुनै निर्णयको सम्बन्धमा पर्याप्त र भरपर्दो आधार बेगर गलत नियतकै आरोप लगाउने हो भने त्यस्तो पदाधिकारीको निर्णय क्षमता तथा जोखिम लिने क्षमता घट्न जान्छ जसबाट अन्ततः संगठन र समाजले नै नकारात्मक परिणाम भोग्नुपर्ने ।
- अधिकारप्राप्त अधिकारी वा निकायहरूले हमेसा कानूनसंगत र व्यावसायिक हिसाबले सही निर्णय गर्नुपर्ने आमअपेक्षा भए पनि कोही कसैको कुनै निर्णयमा कुनै प्रशासनिक वा होशियारीसम्बन्धी कुनै त्रुटि औँल्याउने बित्तिकै त्यसलाई आपराधीकरण गर्नु वा त्यस्तो गर्ने सोचले बढावा पायो भने अन्ततः सही नेतृत्व लिने व्यक्तिको पलायन हुने खतरा बढेर जाने । (प्रकरण नं.२८)

६.५ महेश चापागाई वि. नेपाल सरकार^{७१}

- दोहोरो खतराको सिद्धान्तले मूलतः उही व्यक्तिका विरुद्धमा उही कसूरमा पहिले नै कारवाही भई सजाय पाइसकेको वा सफाई पाइसकेको अवस्थालाई ईङ्गित गर्दछ । यस आधारमा यो सिद्धान्त पूर्व निर्णयसँग सम्बन्धित देखिन्छ । यो सिद्धान्त आकर्षित हुनका लागि मुख्यरूपमा सक्षम निकायबाट निर्णय भएको हुनुपर्ने, निर्णय अन्तिम भएको हुनुपर्ने र त्यस्तो निर्णय स्वच्छ समेत हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.७)
- अमुक कानूनी सिद्धान्तलाई आड बनाएर आपराधिक क्रिया गर्ने वा त्यस्तो क्रियामा संलग्न व्यक्तिलाई उन्मुक्ति दिने सोच आफैमा कपटपूर्ण हुने ।
- आफू संलग्न आपराधिक क्रियाको यथार्थबोध नगरी केवल अमुक कानूनी सिद्धान्तको आड लिएर आफ्नो दूषित मनसाय अनुसारको क्रिया गर्ने प्रवृत्ति फौजदारी न्याय व्यवस्थाका लागि चुनौतीका रूपमा रहेको हुन्छ । त्यसैले त्यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नु पनि फौजदारी कानूनको उद्देश्य रहने ।
- दुबै मुद्दामा पीडित पक्ष फरक-फरक रहेका छन् भने भ्रष्टाचार र ठगी मुद्दामा अपराधको प्रकृति र गम्भीरता, त्यसमा हुने सजाय र बिगो, पीडित पक्षलाई प्रदान गरिने उपचारमा पनि फरक-फरक अवस्थाको विद्यमानता रहेको छ । दुबै मुद्दा सरकारवादी भई चलने भए पनि भ्रष्टाचार मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन्छ भने ठगी मुद्दा, मुलुकी ऐन, ठगीको महलअन्तर्गत पर्ने ।
- दुई छुट्टाछुट्टै कानूनद्वारा परिभाषित अपराधअन्तर्गत पर्ने कसूरका हकमा ती छुट्टाछुट्टै कानूनद्वारा तोकिएबमोजिम मुद्दा परिचालित हुने अवस्था भएमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त लागू नहुने ।
- एउटै तथ्यबाट एकभन्दा बढी कसूर हुन सक्दछन् । यसरी समग्र तथ्य र सम्बद्ध कानूनी व्यवस्था र त्यसले प्रदान गर्ने उपचारको व्यवस्था समेतका आधारमा फरक-फरक अवस्थालाई प्रतिनिधित्व गरेबाट भ्रष्टाचार मुद्दा र ठगी मुद्दालाई एउटै विषय मात्र नमिल्ने ।
- कसैले कानूनद्वारा निषिद्ध आपराधिक कार्य गरेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई अलग-अलग कानूनले अलग-अलग अपराध मान्दछ भने त्यसलाई एउटै कसूर मानेर एउटा मात्र कानूनअन्तर्गत कारवाही गर्नुपर्ने भनी सीमित तुल्याउन नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार मुद्दा र ठगी मुद्दामा उनै व्यक्तिहरू संलग्न रहेको र प्रतिवादी कायम गरिएको भए पनि उनीहरूले फरक-फरक हैसियतबाट आपराधिक कार्य गरेको देखिएको अवस्थामा बिगोको हकमा भने ठगीको घटनाबाट पीडित भएका व्यक्तिलाई पुगेको हानि र भ्रष्टाचार

^{७१} ने.का.प. २०६९, अंक ८, निर्णय नं. ८८७४ ।

मुद्दामा भ्रष्टाचारजन्य क्रिया गरिएको भनिएको अङ्क एउटै भएकाले त्यसलाई दुबै मुद्दामा बिगोको रूपमा कायम गर्न मनासिव नहुने ।

- भ्रष्टाचारको कसूरमा बिगो समेतको दाबी लिई अभियोग दायर भएको अवस्थामा जरिवानाको सजायसम्म हुने ठहराई बिगोको हकमा ठगी मुद्दाको फैसलाबमोजिम हुने भनी भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१४)
- मौकामा र अदालतमा समेत उपस्थित भई एउटा व्यहोराको बयान दिने, सो बयान व्यहोरालाई कानूनी प्रक्रियाबाटै अन्यथा हो भनी पुष्टि नगरी सामान्य निवेदन प्रेषित गरेर आफ्नो पूर्व बयान व्यहोरालाई अन्यथा भनी उल्लेख गर्दैमा त्यस्तो पछिल्लो अभिव्यक्तिले प्रामाणिक महत्व ग्रहण गर्न नसकिने । (प्रकरण नं.२४)

६.६ ओमविक्रम राणा समेत वि. नेपाल सरकार^१

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अधिकार र काम कर्तव्यमध्ये कुनै अधिकार र काम, कर्तव्य आफ्नो कुनै पदाधिकारी वा नेपाल सरकारको कुनै कर्मचारीलाई प्रत्यायोजन गर्न पाउने संवैधानिक व्यवस्था र सो आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकारको प्रकृतिबाट हेरिनु आवश्यक देखिन्छ । संविधानले नै आयोगको अधिकार र काम, कर्तव्य प्रत्यायोजन हुन सक्ने भनी किटान गरेको व्यवस्थालाई अन्यथा अर्थ गरी आयोगको सचिवलाई अधिकार प्रत्यायोजन गर्न नमिल्ने भन्न नहुने । (प्रकरण नं.४)
- संविधानमा संवैधानिक निकायको रूपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था रहनुको पनि खास उद्देश्य हुन्छ । त्यस्तो महत्वपूर्ण निकायमा कुनै कालखण्डमा कुनै कारणवश समयमा नै पदाधिकारी नियुक्त हुन नसकेमा वा नियुक्त भएका सबै पदाधिकारीको कार्यकाल समाप्त भई नयाँ पदाधिकारी कसैको पनि नियुक्ति हुन नसकेमा संविधान प्रदत्त दायित्वको अवलम्बन गरी भ्रष्टाचारको छानबिन अनुसन्धान तथा मुद्दा दायरसमेतका सबै कामकारवाहीहरू अवरूद्ध अवस्थामा राख्नु पर्ने वा शून्यको स्थितिमा राख्नुपर्ने भन्ने तर्क जायज हुन नसक्ने ।
- संविधान र कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्दा जहिले पनि समस्याको समाधान निस्कने गरी र रिक्तताको परिपूर्ति हुने गरी गरिनु आवश्यक हुने ।
- आयोगको कामकारवाही निरन्तर रूपमा सञ्चालन गर्ने अभिप्रायबाट तत्काल पदमा बहाल रहेका पदाधिकारीहरूले आफू बहाल छन्दै आयोगको कामकारवाहीलाई शून्यतामा पुग्न नदिने गरी गरेको अधिकार प्रत्यायोजनसम्बन्धी निर्णयलाई संवैधानिक व्यवस्था र त्यसको बृहत् उद्देश्यको रोहबाट हेर्दा समेत अन्यथा भन्न मिल्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.६)

^१ ने.का.प. २०७४, अंक ११, निर्णय नं. ९८९८ ।

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भ्रष्टाचारसम्बन्धी गम्भीर अपराधको छानविन गर्ने एउटा जिम्मेवार निकाय भएको र आयोगका सदस्यहरूको रिक्तताको अवस्थामा आयोगको कार्यलाई निरन्तरता प्रदान गर्न सचिवलाई प्राप्त प्रत्यायोजित अधिकारअनुरूप अनुसन्धान तथा अभियोजन भएको कार्य कानूनसम्मत हुने । (प्रकरण नं.८)
- प्रहरी कल्याण कोषको सञ्चालन नेपाल प्रहरीका बहालवाला जिम्मेवार पदाधिकारीहरूको सञ्चालक समितिबाट हुँदै आएको र त्यसको कार्यकारी समितिमा समेत बहालवाला प्रहरीका विभिन्न तहका पदाधिकारीहरू संलग्न रहेको, सो कोषको नगदी कोषमा नेपाल सरकारबाट तलब सुविधा प्राप्त गर्ने विभिन्न तहका प्रहरी कर्मचारीको तलब र सुविधा रकम समेतबाट कट्टा भएको रकम जम्मा हुने गरेको र सम्पूर्ण प्रहरी कर्मचारीको हितको लागि सो रकम खर्च हुने गरेको भन्ने उक्त कोषको विधान समेतबाट देखिन्छ । यसबाट सो कोष व्यक्तिगत हैसियतमा नभई नेपाल प्रहरीका बहालवाला पदाधिकारीहरूको पदीय हैसियतमा सञ्चालन भएको भन्ने देखिने । (प्रकरण नं.११)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०५९ को दफा २(ड), भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २(ग) र सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २(ख) ले सार्वजनिक संस्था र निकायको परिभाषा गरेअनुसार नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व, नियन्त्रण र पूर्ण अनुदान नभए तापनि नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारबाट अनुदान पाएका संस्था वा सो संस्थाको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व भएको वा नियन्त्रण रहेको वा त्यस्तो संस्थाबाट अनुदान प्राप्त संस्थालाई पनि सार्वजनिक संस्थाको परिभाषा अन्तर्गत राखेको देखिँदा प्रहरी कल्याण कोष पनि नेपाल सरकारअन्तर्गतको प्रहरी प्रधान कार्यालयको सिधै नियन्त्रणमा रहने, प्रहरी महानिरीक्षक लगायत सबै उच्च प्रहरी अधिकारी त्यसको सञ्चालक र नियामकको रूपमा संलग्न रहने र नेपाल सरकारसँगको MOU अनुसार संयुक्त राष्ट्र संघबाट प्राप्त हुने APC बापतको सोधभर्ना रकम यो कोषमा जम्मा हुने भएकाले संस्था दर्ता ऐनअन्तर्गत दर्ता भए तापनि यो संस्थाको संरचना, प्रकृति र कार्य प्रकृतिका साथै उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको रोहबाट समेत यो कोषलाई सार्वजनिक संस्था नै मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं.१६)
- प्रहरी कल्याण कोष सार्वजनिक प्रकृतिको संस्था भएको र उक्त संस्थाको रकम हिनामिनाका सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐनअनुरूप भ्रष्टाचारमा मुद्दा दायर गर्न सक्ने नै देखिन आउने । (प्रकरण नं.१७)
- सुरक्षा र हातहतियारको खरिद र आपूर्तिसँग सम्बन्धित विषय कुनै व्यक्ति विशेषका बीच हुने विशुद्ध करार नभई नेपाल सरकारको स्वार्थ र हित गाँसिएको विषय हो । यस्तो राज्यको हकहितसँग सम्बन्धित करारलाई करार कानूनको दायराभन्दा बाहिर ल्याउन नमिल्ने भनी व्याख्या गर्ने हो भने राज्यको हित पराजित हुन गई अन्ततः नेपाल

सरकारलाई अपूरणीय क्षति हुने देखिन्छ । त्यसैले यस्तो नेपाल राज्यको हक हितसँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई करार ऐनअन्तर्गत मात्र उपचार खोज्नुपर्छ भन्नु सर्वथा उचित नदेखिने । (प्रकरण नं.१९)

- प्रहरी कल्याण कोषको रकम लगानी गरी नेपाल सरकार अन्तर्गतको प्रहरी प्रधान कार्यालयले गलत र अनुचित तवरबाट गरेको खरिद सम्झौताको आधारमा नेपाल सरकार, प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई हानि नोक्सानी हुने र ठेकेदारलाई फाइदा हुने स्थिति भयो भने सो कार्यमा संलग्न राष्ट्रसेवक वा व्यक्तिउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५९ को देहाय (ड) मा भएको विशेष व्यवस्थाअनुसार कारवाही चलाउन बाधा पर्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.२०)

७. कार्यविधिसम्बन्धी

७.१ लोकमान सिंह कार्की वि. नेपाल सरकार^{११}

- अ.बं. को १९३ नं. बमोजिम साधारण सिद्धान्त भए पनि त्यस सम्बन्धमा खास-खास ऐनमा यदि व्यवस्था छ भने सो व्यवस्था झन प्रभावकारी हुनआउने कानूनी सिद्धान्त हो । त्यस सम्बन्धमा हेर्दा अ.दु.अ.आ. ले चलाएको भ्रष्टाचार मुद्दा श्री ५ को सरकार वादी हुनेछ भन्ने अ.दु.अ.आ. ऐन, २०४८ को दफा ३४(२) मा व्यवस्था भएको छ । स.मु.सं. ऐन, २०४९ को दफा २४(१) मा कुनै ऐनमा श्री ५ को सरकार वादी हुने भन्ने मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने अधिकारीमा सरकारी वकील भन्ने पाइन्छ । यसरी श्री ५ को सरकार वादी हुने मुद्दाको खास ऐनमा सरकारी वकील मार्फत पुनरावेदन आउनुपर्नेमा सो बमोजिम आएको देखिएन । अ.दु.अ.आ. ऐन भन्दा पछि आएको ऐनको व्यवस्थालाई असर गर्ने गरी व्याख्या गर्न पनि मनासिव हुन आउँदैन ।
- उपरोक्त कुराको साथै मिति २०५२।२०।५ मा पूर्ण इजलासबाट स.मु.सं. ऐन, २०४९ को दफा २४(१) ले पुनरावेदन दिने काम कर्तव्य सरकारी वकीलको रहने भएको देखिन्छ भन्दै स.मु.सं. ऐन, २०४९ को दफा २४(१) मा अनुसूची १ वा २ मा लेखिएको मुद्दा र कुनै ऐनमा श्री ५ को सरकार वादी हुने भनी लेखिएको मुद्दामा पुनरावेदन वा पुनरावलोकन वा तत्सम्बन्धी कुनै निवेदन दिनुपर्दा सम्बन्धित सरकारी वकीलले दिनेछ भन्ने भनेको र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २४ बमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा सरकारी वकीलले पुनरावेदन गर्नुपर्नेमा विशेष प्रहरी विभागबाट परेको पुनरावेदनबाट कारवाही गर्न नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन खारेज हुने भन्ने श्री ५ को सरकार (वि.प्र.वि.) विरुद्ध दिलबहादुर लामा समेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दा ने.का.प. २०५२, भाग

^{११} सं. २०५४ सालको फौ.पु.नं. १५३८, १६४८, १६४९, फै.मि. २०५६।२।१२।

३७, अंक ९, पृ. ७५९ मा सिद्धान्त प्रतिपादित भइरहेको अवस्था हुँदा सो पूर्ण इजलासको नजिर यस संयुक्त इजलासले मान्नु बाहेक अन्य सोच गर्न पनि नहुने । तसर्थ अ.दु.अ.आ. को पुनरावेदनतर्फ विचार गरी रहन पर्ने अवस्था नहुँदा त्यस्ता पुनरावेदन खारेज हुने ।

७.२ रामअवतार यादव वि. नेपाल सरकार⁷³

- मूल कसूरदार उपरको आरोप प्रमाणित नभएको स्थितिमा मतियारलाई सजाय गर्न भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६(क) ले नमिल्ने । (प्रकरण नं. २३)

७.३ नरबहादुर बुढाथोकी वि. नेपाल सरकार⁷⁴

- अर्कालाई दोषारोपण गर्दैमा प्रतिवादीले सफाई पाउने नदेखिने ।
- पुरानो रकम प्रतिवादीको नाउँमा बेरुजु रहेको र उक्त बेरुजु निजको तलबबाट कट्टा गरेको समेत देखिँदा त्यस्तो बेरुजु आफूले स्वीकार गरिसकेपछि चौकीदारले हिनामिना गरेको भन्न नमिल्ने ।
- पुरानो भनिएको रकम आफ्नो तलबबाट बुझाइसकेको कुरा स्वीकार गरेको समेतबाट प्रतिवादीले हिनामिना गरेको होइन भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १७)

७.४ दिलबहादुर लामा वि. नेपाल सरकार⁷⁵

- स.मु.स. ऐन, २०४९ को अनुसूची १ र २ मा लेखिएका मुद्दा कुनै ऐनमा श्री ५ को सरकार वादी हुने भनी लेखिएको मुद्दामा पुनरावेदन, पुनरावलोकन वा तत्सम्बन्धी निवेदन दिनुपर्दा सरकारी वकीलले दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै विशेष प्रहरी विभागले दिएको पुनरावेदन खारेज हुने । (प्रकरण नं. ६१)

७.५ त्रिलोचन गौतम वि. संसद सचिवालय⁷⁶

- निवेदकले संवैधानिकताको प्रश्न उठाएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा ऐनको दफा २९(१) मा प्रचलित कानून बमोजिम श्री ५ को सरकार वादी भई हेरिने वा श्री ५ को सरकारतर्फबाट चलाइएको वा श्री ५ को सरकार उपर परेको मुद्दा मामिला श्री ५ को सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अरू पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतको मञ्जुरीले त्यस्तो मुद्दामध्ये श्री ५ को सरकारवादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन हुने र सोहीको खण्ड (ख) मा मुद्दा फिर्ता लिइएकोमा फौजदारी अभियोग

⁷³ ने.का.प. २०४६, अंक ११, निर्णय नं. ३९९१ ।

⁷⁴ ने.का.प. २०४७, अंक ८, निर्णय नं. ४१९७ ।

⁷⁵ ने.का.प. २०५२, अंक ९, निर्णय नं. ६०६४ ।

⁷⁶ ने.का.प. २०५३, अंक ८, निर्णय नं. ६२४५ ।

वा सरकारी दाबी समाप्त भई प्रतिवादिले फुर्सद पाउँछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। ऐनको उपरोक्त व्यवस्थाबाट श्री ५ को सरकारवादी भएको फौजदारी मुद्दा श्री ५ को सरकारले फिर्ता लिन सक्ने भए तापनि यसरी फिर्ता लिन अदालतको मञ्जुरी लिनुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। पुनरावेदक वादी श्री ५ को सरकार विरुद्ध दिलबहादुर लामा समेत भएको फौ.पु.ई.नं. ३२ को भ्रष्टाचार मुद्दामा मुद्दा वापस लिने श्री ५ को सरकारको अधिकार पनि उचित कारणको लागि सदनियतले प्रयोग हुनुपर्ने बन्देज सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ मा निहित रहेकोले त्यसलाई निरपेक्ष भन्न मिल्दैन। अदालतले पनि त्यस्तो मुद्दा वापस लिन मञ्जुरी दिनुभन्दा अघि तत्सम्बन्धी कारण हेरी बुझी उचित देखिएमा मात्र मञ्जुरी दिनुपर्ने।

७.६ तेजनारायण यादव वि. नेपाल सरकार⁷⁷

- जाहेरवालाले रातको समयमा दिएको रूपैयाँ तत्काल खानतलासी नलिई सूर्योदयको समयसम्म पर्खदा अपराधसित सम्बन्धित दशी नै प्राप्त हुन नसक्ने प्रबल सम्भावना भएकोले सो दशी गायब हुन नदिन तत्काल खानतलासी लिन बाहेक अरु विकल्प नै छैन। तसर्थ ऐनको मनसायअनुरूप दशीलाई प्राथमिकता दिई बरामद गरिएकाले सो बरामदी मुचुल्काले कानूनी मान्यता नपाउने भन्न नमिल्ने।

७.७ किशोरभक्त माथेमा समेत वि. अ.दु.अ. आयोग समेत⁷⁸

- इट्टा तथा टायल उत्पादन गर्ने आफ्नो मूल उद्योग व्यवसायमा मन्दी आएको वा कम्पनी सुचारुरूपमा चलन नसकेको अवस्थामा आफ्नो हित अनुकूल कम्पनीले आफूलाई फाइदा हुने कुनै कारोवार नै गर्न नसक्ने भन्न नमिल्ने।
- निवेदकहरुले यो सम्पत्ति श्री ५ को सरकारबाट खरिद गरेको हुँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२(क) अनुसार श्री ५ को सरकारको भोगचलनमा रहेको जग्गामा हदबन्दी लाग्ने अवस्था देखिँदैन र दफा १२ को खण्ड (घ) अनुसार पनि उद्योग सञ्चालनको लागि निवेदकले सो जग्गा खरिद गरेको र ईट्टा तथा टायल कारखाना सञ्चालन गर्न छोडी सो कारखानासँग सम्बन्धित सम्पत्ति अन्यत्र लगाएको भन्ने पनि नदेखिएको हुँदा निवेदकको हकमा भूमिसम्बन्धी ऐनको उक्त दफा १२(घ) को अवस्था आकर्षित हुने रहेछ भन्न समेत नमिल्ने।
- ईट्टा तथा टायल उत्पादन गर्ने कार्यलाई सुचारु राखेर सम्झौताका बुँदाहरुमा रहेका सर्त वा बन्देजमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी श्री ५ को सरकारबाट निवेदकहरुले खरिद गरी लिएको सम्पत्तिमध्येको केही अंश कम्पनीकै उत्थान र प्रोत्साहनको लागि अन्य कार्यमा

⁷⁷ स.अ. बुलेटिन, २०५५, अंक ९, पृष्ठ ६, फैसला मिति २०५५।२।१९।

⁷⁸ ने.का.प. २०६१, अंक ५, निर्णय नं. ७३८१।

लगाउन सक्ने देखिएको अवस्थामा निवेदकहरूले पैसा तिरेर खरिद गरेको सो सम्पत्तिको प्रयोगमा अनुचित बन्देज लगाउने गरी सम्पत्ति रोक्का राख्ने गरेको कार्यबाट निवेदकहरूको साम्पत्तिक हकमा असर नपर्ने भन्न नमिल्ने ।

- श्री ५ को सरकारको स्वामित्वमा रहेको इट्टा तथा टायल कारखानाको कारोवार (Business) र सम्पत्ति (Assets) सहित निवेदकले सो कारखाना मिति ३० अक्टुबर १९९२ मा सम्झौता सम्पन्न गरी खरिद गरेको हुँदा श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालयको उल्लेखित ईट्टा तथा टायल कारखानाको सम्पत्ति रोक्का राख्ने भन्ने मिति २०५८।१।१४ को निर्णय र फुकुवा गर्न नमिल्ने भन्ने मिति २०५९।४।३ को निर्णय समेत विधिवत मिलेको नदेखिँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ।
- श्री ५ को सरकार बिक्रेता र निवेदकबीच भएको उल्लेखित मिति ३० अक्टुबर १९९२ सम्झौताको शर्तहरूको अधिनमा रही उक्त सम्पत्ति प्रयोग गर्न पाउने हुँदा रोक्का आदेश फुकुवा गरी दिनु भनी श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालय र ऐ.को निजीकरण इकाईको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने । (प्र.नं. १७ र १८)

७.८ नेपाल सरकार वि. केदारचन्द्र खनाल समेत^{७९}

- शंकारहित प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार कायम गर्नु फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त विपरीत हुन जाने ।
- मुद्दाको तथ्यगत अवस्थाबाटै आरोपित कसूर ठहर गर्न सो कार्यालय र पदाधिकारीलाई अलग्याएर कदापि नमिल्ने ।
- वादी पक्षले नै प्रतिवादी बनाउन नसकेको पदाधिकारी वा निकायलाई अदालत आफैँ वादी बनी कसूरदार ठहर गर्न नमिल्ने ।
- मुद्दाको सुनुवाईको क्रममा पछिबाट देखिएको कुनै नवीन तथ्यका सम्बन्धमा स्पष्ट हुन आवश्यक देखिएमा मात्र मुलुकी ऐन, अ.बं. १३९ नं. को प्रयोग हुने ।
- वादी पक्षले जानी जानी प्रतिवादी नबनाएको पक्षलाई अदालत आफैँ सक्रिय भई अ.बं. १३९ नं. को प्रयोग गरी झिकाइरहने हो भने अभियोजन पक्षको काम अदालत आफैँले लिएसह हुन जान्छ जुन Adversial कानूनी प्रणाली अवलम्बन गरिएको हाम्रो जस्तो न्यायिक परिपाटीको मूल्य र मान्यता समेतका विपरीत हुन जाने । (प्रकरण नं.१९)

७.९ रामप्रसाद सिटौला वि. टिम्बर कर्पोरेसन, बबरमहल^{८०}

- संगठनका कर्मचारीहरूलाई आचरण विपरीत गरेमा गरिने कारवाही भनेको Non Criminal र Disciplinary Action को कारवाही हो र राज्यको फौजदारी कानून तोडे वापत

^{७९} ने.का.प. २०६३, अंक ६, निर्णय नं. ७७१२ ।

^{८०} ने.का.प. २०६४, अंक २, निर्णय नं. ७८१६ ।

राज्यको तर्फबाट Public Prosecution भई अदालतबाट कानून बमोजिम कैद वा जरिवाना दुवै सजाय हुने कारवाही भनेको अदालती कारवाही हो । यी दुई कारवाही भिन्दाभिन्दै कारवाही हुन् । संगठनका कर्मचारीलाई आचरण विपरीत कारवाही गरी पुनः भ्रष्टाचारको फौजदारी अपराधमा कारवाही गरी अदालतबाट सजाय हुँदा पनि *Double Jeopardy* विरुद्धको हक हनन् नहुने ।

- निवेदकका विरुद्ध कुनैपनि फौजदारी अपराध र मुद्दा चलाइएको र सजाय गरिएको नभई आफू कार्यरत कार्यालय कर्पोरेशनको सेवा शर्तसम्बन्धी नियमावली बमोजिम छानविन समिति गठन गरी छानविन भएको देखिएको र यस्तो छानविन कार्य Criminal Prosecution नभई Departmental Enquiry भएको र यस्तो Departmental Enquiry एकपटक भन्दा बढी गर्न नहुने गरी संविधानले रोक लगाएको नदेखिएकाले विभागीय छानविनमा धारा १४(२) आकर्षित नहुने ।
- कुनै संगठन वा निकायले आफ्नो संगठनका कर्मचारीले आचरण विपरीत काम गरेको भन्ने आशंकामा कसैप्रति वदिनयत नराखी सत्यतथ्य पत्ता लगाउन आफ्नो अधिकार प्रयोग गरी छानविन समिति गठन गरी छानविन गराउने कार्य अदालती वा न्यायिक कारवाही नभएको हुँदा प्राङ्गन्यायको सिद्धान्त अर्थात् *Res Judicata* को सिद्धान्त विपरीत भएको भन्ने जिकीर कानूनसंगत नदेखिने ।

७.१० सुदर्शन थापा वि. नेपाल सरकार^{११}

- हुँदै नभएको योग्यता प्राप्त भएको छ भनी सोको प्रमाणपत्र पेश गरेर निज पुनरावेदकले आफू कृषि विकास बैंकमा नोकरी गर्ने भएबाट आफ्नो नोकरीलाई बल पुग्ने उद्देश्य लिएको भन्ने सम्झनुपर्ने देखिन्छ । नत्र कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने रेकर्ड राख्नुपर्ने प्रयोजन केही देखिँदैन । सो प्रमाणपत्र पेश गर्नुको आशय पदमा बहाल रहिरहने र मौका प्राप्त हुँदा त्यसबाट लाभ लिने देखिन आएबाट झुठ्ठा विवरण पेश गरिसकेको कुरामा त्यसबाट लाभ लिएको छैन भन्ने पुनरावेदकले गरेको जिकीर मान्य हुने देखिएन ।
- कसको के उद्देश्य वा मनसाय छ वा थियो भन्ने कुरा स्थापित गर्न केही खास अवस्थामा बाहेक प्रत्यक्ष प्रमाण नहुने अवस्था रहन्छ किनकि मानसिक तत्व (*mens rea*) मनको कुरा हो अर्थात् भित्री कुरा हो जो बाहिर देखिँदैन थाहा लाग्दैन । मनोगत कुरा धेरै हदसम्म परिस्थितिजन्य तथ्य वा गरिएको कार्यबाट मात्र बोध हुनसक्ने ।
- भ्रष्ट आचरण मानिसको चेतना (conscience) बाट निर्धारण हुने नैतिकतासँग जोडिएको कुरा भएको र अनैतिक कुरा मानिसको लागि सदैव त्याज्य एवं अमान्य हुने हुँदा भ्रष्टाचारको कसूर सदैव अपराध हो । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले पुरानो

^{११} ने.का.प. २०६४, अंक ३, निर्णय नं. ७८२५ ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ द्वारा भ्रष्टाचारको अपराधलाई अझ स्पष्टसम्म पारेको देखिन्छ, कुनै नयाँ कसूर वा अपराध स्थापित गरेको होइन । तसर्थ पुनरावेदकले जिकीर गरे जस्तो भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १२ अनुसार कसूर स्थापित नभएको भन्न ठहराउन नसकिने ।

- कसूर प्रमाणित गर्ने भार बारे पुनरावेदकले उठाएको प्रश्नतर्फ हेरिएमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले अभियोग प्रमाणित गर्ने भार वादी उपर हुने कुरा उल्लेख छ । सो व्यवस्था सामान्य फौजदारी न्याय सिद्धान्त अन्तर्गत कसैमाथि कसूर ठहराउन कसूर गरेको भन्ने शंकाहित तवरले देखिनुपर्ने ।
- सामान्य अनुसन्धानको क्रममा व्यक्त गरिएको भनाइ अदालत समक्ष व्यक्त गरिएको नहुँदा आफूभन्दा अन्यत्र व्यक्त गरिएको भनाइलाई अदालतले विश्वास गर्न निश्चित आधार र कारण चाहिन्छ । अर्थात् त्यो वास्तविक र विश्वसनीय हो होइन वा अभियुक्तले त्यो कुरा साँच्चिकै व्यक्त गरेको हो त ? भन्ने कुरामा अदालत यकीन हुन चाहन्छ । अन्यत्र व्यक्त गरिएको कुरा परोक्ष कुरा भएकोले त्यसमा अनुसन्धान गर्नेले आफ्नो पक्ष बलियो बनाउन अनुचित दबाव वा अन्य उपाय गर्न सक्ने सम्भावना समेत हुन सक्तछ भने अनुसन्धानकर्ता स्वयं मुद्दाको पक्ष हुने हुँदा आफ्नो पक्ष बलियो बनाउन वा आफ्नो कुरा ठीक हो भन्ने पार्न आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने कानूनी कर्तव्य छोडेर अभियुक्त माथि अनुचित दबाव, प्रभाव, वा डर त्रास समेत सिर्जना गर्ने सम्भावना हुन सक्ने कारण अदालतले अनुसन्धान गर्ने अधिकारीले गराएको बयान पक्ष वा अभियुक्तको स्वेच्छिक अभिव्यक्ति हो होइन ? भन्ने कुराको यकीन गर्नु आवश्यक हुने ।

७.११ अशोक शाह वि. विशेष प्रहरी विभाग^४

- कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहोदाको वा सो सम्बन्धी काम कुरा गर्दा राष्ट्रिय वा सार्वजनिक सम्पत्ति वा आफ्नो नियन्त्रण वा जिम्मामा रहेको सरकारको वा सरकारी मान्यता प्राप्त कुनै संस्थाको चल अचल सम्पत्ति घट्न गएको वा न्यून हुन पुगेको वा मासिएको भएपनि भ्रष्टाचार ठहर्नका लागि नेपाल कानून वा आफूले गरेको शपथ, शर्त वा कवुलियत सम्झौता जानी जानी पालना नगर्नु सुविधा वा अधिकार दुरूपयोग गर्नु लापरवाही वा वदिनयत वा जालसाजी तत्वहरूको अनिवार्यता भई त्यस्तो कार्य गरेको हुनु जरुरी देखिने । (प्रकरण नं.४५)
- आफ्नो बयान स्वहस्ताक्षरबाट लेखिँदैमा त्यस्ता लेखक प्रतिवादीहरूले आफ्नो लेखात्मक बयानमा स्वेच्छाले आफ्नो राजीखुशीपूर्वक नै लेखे होलान् भन्न सकिने स्थिति नभई

^४ ने.का.प. २०६४, अंक ५, निर्णय नं. ७८४८ ।

निजहरू उपर शारीरिक तथा मानसिक एवं त्यस्तै अन्य प्रकारले डर, धाक, धम्की एवं अनुचित दबाव पार्न सक्दैन भनी अनुमान गर्न सकिने अवस्था नहुने ।

- भ्रष्टाचारको कसूर गरेको भन्ने प्रमाणको भार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम अभियोजन पक्षले खम्बीर गराउन सकेको समेत नदेखिई सोको पुष्ट्याई गर्ने शंकारहित र द्विविधारहित ठोस, स्पष्ट, भरपर्दो र तथ्यपूर्ण प्रमाण समेत रहे भएको नदेखिँदा भ्रष्टाचार जस्तो व्यक्ति मात्रको नैतिकतासँग सम्बन्धित अभियोगमा कसूरदार ठहर्‍याउन न्यायोचित समेत नहुने। (प्रकरण नं.४७)

७.१२ नेपाल सरकार वि. लक्ष्मण श्रेष्ठ समेत^४

- मुलुकी ऐन अ.बं. १९३ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा सामान्यतया नालेस गर्नेले नै पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था भएपनि खास खास ऐनमा यदि त्यस्तो व्यवस्था छ भने सोही व्यवस्था नै प्रभावकारी हुने मुलुकी ऐन प्रारम्भिक कथनमा उल्लेख रहेको पनि पाइन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले चलाएको भ्रष्टाचार मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुनेछ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३४(२) मा उल्लेख भएको र सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २४(१) मा कुनै ऐनमा नेपाल सरकार वादी हुने भन्ने मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने अधिकार सम्बन्धित सरकारी वकीललाई हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको र भ्रष्टाचार मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने भएबाट प्रस्तुत मुद्दामा सरकारी वकील मार्फत पुनरावेदन आउनुपर्ने । (प्रकरण नं.३७)
- सम्बन्धित अधिकृत मातहत काम गर्ने कर्मचारीहरूका कामकारवाहीको प्रत्यक्ष नियन्त्रण गर्ने, संस्थाको हितमा निजहरूलाई परिचालन गर्ने र मातहतकालाई निर्देशित गरी अमूक काम अमूक ढंगबाट अमूक परिणाम आउने गरी सम्पादन गराउने । जिम्मेवारी भएको अधिकृत व्यक्ति आफू मातहतका मानिसका कामप्रति जिम्मेवारी रहन्छ । यदि त्यस्तो नहुने हो र हरेक व्यक्ति आफ्नो कार्यसम्पादनप्रति स्वतन्त्र रहन जाने हो भने संस्थाको एकीकृत नतिजा (Integrated Output) प्राप्त नभई समन्वयको अभावमा जथाभावी कार्यसम्पादन हुन जाने कारण संस्थाको हित प्रतिकूल भएर संस्था असफल नहोस् भन्नका लागि क्रमशः सानादेखि ठूलासम्मका कर्मचारीलाई पिरामीड ढंगबाट उपयुक्त समूह व्यवस्थित गरी उपल्लो तहको कर्मचारीलाई प्रमुख बनाई संस्थाको नीति नियमानुसार र निर्धारित जिम्मेवारी लिएका व्यक्तिले मातहतकाले गरेको कार्यको जिम्मेवारी बहन गर्न पर्ने होइन भन्न नमिल्ने ।
- मातहतका कर्मचारीले काम बिगारेका भए नियमानुसार उपयुक्त कारवाही चलाएर दोषीलाई दण्डित गर्ने वा सुधार गराउन जिम्मेवारी कार्यालय प्रमुखको हुनेमा सो केही

^४ ने.का.प. २०६४, अंक ५, निर्णय नं. ७८५१ ।

नगरी अरु माथि जिम्मेवारी थोपारेर आफू अलग हुने वा दायित्वबाट पन्छन सकिने भन्न नमिल्ने ।

- पुनरावेदकले कार्यालयका अन्य सहायक कर्मचारीहरूको प्रतिवेदनको आधारमा कर्जा प्रवाह गरिएको भन्ने जिकीर लिएको भए पनि कार्यालय प्रमुखको हैसियतले कर्जा वापतको पर्याप्त र उपयुक्त धितो एवं सुरक्षण छ वा छैन भनी हेरी जाँची कर्जा प्रवाह गर्ने अन्तिम जिम्मेवारी निजमा नै रहेको देखिन्छ । त्यसको दायित्व कार्यालयका अन्य सहायक कर्मचारीहरूलाई पन्छाएर निजले उन्मुक्ति पाउन नसक्ने । (प्रकरण नं. ४३)

७.१३ नेपाल सरकार विरूद्ध नेत्रबहादुर लिम्बू समेत^४

- दोहोरो खतराको सिद्धान्तले मूलतः एउटै व्यक्तिका विरूद्धमा उही कसूरमा पहिले नै कारवाही भई सजाय पाइसकेको वा सफाई पाइसकेको अवस्थामा उक्त कसूरमा दुईपटक मुद्दा चलाउन र सजाय गराउनलाई रोक्दछ । दोहोरो खतराको सिद्धान्त यस आधारमा पूर्वनिर्णयसँग सम्बन्धित देखिन्छ । दोहोरो खतराको सिद्धान्त आकर्षित हुनका लागि मुख्यरूपमा सक्षम निकायबाट निर्णय भएको हुनुपर्ने, निर्णय अन्तिम भएको हुनुपर्ने र त्यस्तो निर्णय स्वच्छ सुनुवाई गरी अन्तिम समेत भएको हुनुपर्ने ।
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (६) ले कुनै पनि व्यक्ति विरूद्ध अदालतमा एकै कसूरमा एकपटकभन्दा बढी मुद्दा चलाइने र सजाय दिइने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने वर्तमान नेपालको संविधानको धारा २० को उपधारा (६) ले त्यसलाई निरन्तरता दिएको पाइने । (प्रकरण नं.१२)
- राज्यको मूल कानून संविधानले नै दोहोरो खतराको सिद्धान्तलाई फौजदारी न्यायको हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको परिप्रेक्ष्यमा त्यसलाई आत्मसात् गरी न्याय निरूपण गरिनुपर्दछ यसलाई अन्यथा गर्न सकिँदैन । यद्यपी मुद्दाको तथ्यगत अवस्था एक खालको हुने र तथ्यगत अवस्थाको विश्लेषण नगरी सैद्धान्तिक र तथ्यगत अवस्थालाई एकैचोटी विश्लेषण नगरी कसूरदारलाई कसरी उन्मुक्ति मिल्दछ भनी निष्कर्षमा पुग्न खोज्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तकै खिलाफ हुन जाने ।
- न्यायको दुरुपयोग नहोस् र एउटै कसूरमा दुईपटक खतरामा रहनु नपरोस् भन्ने अभिप्रायले यस्तो संवैधानिक मान्यताको विकास भएको हो । मुद्दाका आ-आफ्नै विशिष्टता हुने गर्दछन् । दण्डहीनताले प्रश्रय नपाओस् अपराधी सजायको दायरामा आउन सकोस् र कुनैपनि व्यक्ति बिना कारण दुईपटक खतरामा नपरोस् भन्ने सम्बन्धमा न्यायकर्ता सदैव सचेत रहनुपर्ने । (प्रकरण नं.१३)

^४ ने.का.प. २०७३, अंक ७, निर्णय नं. ९६३० ।

- मुद्दाको समग्र तथ्यको विश्लेषण गर्दा कसैले कानूनद्वारा निषिद्ध आपराधिक कार्य गरेको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई अलग - अलग कानूनले अलग-अलग अपराध मान्दछ भने त्यसलाई एउटै कसूर मानेर एउटा मात्र कानूनअन्तर्गत कारवाही गर्नुपर्ने भनी आपराधिक क्रियालाई सीमित तुल्याउन नमिल्ने ।
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को कुनै पनि व्यक्ति विरूद्ध अदालतमा एकै कसूरमा एक पटकभन्दा बढी मुद्दा चलाइने र सजाय दिइने छैन भन्ने कुरा अर्थात् दोहोरो खतराको सिद्धान्त कुनै एक कसूरमा उही व्यक्तिउपर मुद्दा चलाई निर्णय भइसकेकोमा सोही कसूरको सम्बन्धमा पुनः कारवाही चलाउन रोक लगाउने सन्दर्भमा आकर्षित हुने हो । विवादको विषयमा एकै प्रतिवादीबाट भएको कार्यको लागि दुई छुट्टाछुट्टै ऐनअन्तर्गतको कसूरमा छुट्टाछुट्टै अनुसन्धान तहकिकात गरी मुद्दा चलाउन र अदालतबाट निर्णय गर्न यस सिद्धान्तले रोक लगाएको देखिँदैन । यसबाट एउटै क्रियाबाट अलग-अलग ऐनअन्तर्गतमा कसूर समेत भएमा अलग-अलग मुद्दा चलाउन र सजाय गर्ने बाधा हुने अवस्था नदेखिने । (प्रकरण नं.१४)

८. प्रमाणसम्बन्धी

८.१ भगवती नेपाली वि. नेपाल सरकार^{७६}

- सजायमा कमी वा छुट हुने वा सजायबाट रिहाई पाउने कुनै कुराको जिकीर प्रतिवादीले लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार निजको हुनेछ भन्ने व्यवस्था भएको र प्रस्तुत मुद्दामा पनि प्रतिवादीले आफ्नो प्रमाणपत्र सक्कली भएकोले सजायबाट रिहाई पाउँ भने पनि सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउन सकेको नदेखिएकोले केवल अदालतमा गरेको इन्कारिलाई नै मान्यता दिई निजको प्रमाणपत्र सक्कली भन्न सक्ने अवस्था नरहने ।

८.२ दुर्गादत्त सिग्देल समेत वि. नेपाल सरकार^{७७}

- कसैको नाममा दर्ता नभएको जग्गा सार्वजनिक पर्ति, ऐलानी जे जस्तो नाम दिएको भए पनि त्यस्तो जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गराउने कार्य रीतपूर्वकको मात्र नसकिने ।
- आफ्नो नाममा विधिवत् रुपमा आउन नसक्ने तथा अदालतले समेत हक स्थापित गराइदिन नसकेको जग्गालाई जबर्जस्ती आफ्नो नाममा ल्याउने प्रयास गर्ने कार्य असल नियतसाथ गरेको भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.४)

^{७६} स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक ३, जेष्ठ २०६६, पूर्णाङ्क ४०६, पृष्ठ १२, फैसला मिति: २०६५।११।३० ।

^{७७} ने.का.प. २०६८, अंक ३, निर्णय नं. ८५८३ ।

- एक जिम्मेवार अधिकारीले वस्तुस्थिति एवं प्रमाण बुझी कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने कार्य कसैले भन्यो भनेर प्रमाण बुझ्दै नबुझी गर्दछ भने त्यस्तो कार्यको जिम्मेवारी आफूले नै लिनुपर्ने ।
- कुनै ठोस आधार र कारण बिना नै आफूले गरेको कार्यको जिम्मेवारी अकैमा सार्ने र सो कार्यबाट त्यस्तो अधिकारीलाई उन्मुक्ति दिने हो भने प्रशासनिक उत्तरदायित्व एवं जवाफदेहितासम्बन्धी अवधारणामा नै नकरात्मक असर पर्न गई कर्मचारीहरूमा वेधिति एवं गैरजिम्मेवारपन नबढ्ला भन्न नसकिने । (प्रकरण नं.५)

८.३ वीरेन्द्रकुमार कर्ण वि. नेपाल सरकार^७

- जिल्ला न्यायाधीशले खराब आचरण मानिने कुनै कार्य गरेको अवस्थामा जाँचबुझ गर्ने प्रक्रिया, संयन्त्र र कारवाहीको विधि संविधान र न्याय परिषद् ऐन, २०४७ समेतमा समावेश भएको अवस्थामा भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको निर्देशनमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट भएको अनुसन्धान तहकीकात क्षेत्राधिकारविहीन भई प्रारम्भतः शून्यप्रभावी (Ab-initio-void) देखिने ।
- प्रमाण संकलनको स्रोत, अधिकारक्षेत्र र प्रक्रिया नै दूषित छ भने त्यसको परिणामस्वरूप प्राप्त प्रमाण ग्रहणयोग्य हुन नसक्ने ।
- असंवैधानिक ठहर भएको निकायले संविधान र कानूनविपरीत एउटा प्रशासकीय कर्मचारीलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरी जिल्ला न्यायाधीशलाई आफ्नो कार्यक्षमा नै खानतलासी लिई रकम बरामद भएको भनी उठान गरेको कारवाही स्वतः प्रभावशून्य हुने र त्यस्तो कारवाहीबाट प्राप्त गरेको प्रमाण ग्रहणयोग्य नहुने हुँदा त्यस्तो गैरकानूनी कारवाही र प्रमाण संकलनलाई मान्यता दिई प्रतिवादीउपरको कारवाही र छानविनलाई निरन्तरता दिएको न्याय परिषदको कामकारवाही वृषवृक्षको फलसम्बन्धी सिद्धान्त (Fruit of Poisonous Tree Doctrine) विपरीत देखिने ।
- गैरकानूनी स्रोत र प्रक्रियाबाट उठान भएको कारवाही र त्यसको निरन्तरता अन्तिम अवस्थासम्म पनि गैरकानूनी नै हुने ।
- क्षेत्राधिकारविहीन र गैरकानूनी अनुसन्धान तहकीकातलाई आधार मानी न्याय परिषद्बाट भएको जाँचबुझलाई स्वतन्त्र जाँचबुझ मानी मुद्दाको विषयवस्तुभिन्न प्रवेश गरी निरोपण गर्नुपर्ने अवस्था समेत नदेखिने ।

^७ ने.का.प. २०६९, अंक १०, निर्णय नं. ८८९७ ।

९. बैकिङ्गसम्बन्धी

९.१ नेपाल सरकार वि. विमलकुमार थापा समेत^{११}

- कानूनले दुई बाटो गरेको रहेछ भने मर्का पर्ने वा कार्यवाही गर्न अधिकार प्राप्त निकायले जुन ऐनको सजाय मागदाबी गर्न उपयुक्त ठान्दछ सोही अनुसार दाबी गर्न पाउने ।
- देवानी र फौजदारी प्रकृतिको छुट्टाछुट्टै नालेस लिनुपर्नेमा एउटै लिएको अवस्थामा एउटा दाबी रोज्न पाउने बाहेक अदालतलाई दाबी भन्दा बाहिर गएर अर्को ऐनको बाटोबाट आउनुपर्ने भनी निर्णय गर्दा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ७२ नं. को कानूनी व्यवस्थाको समेत त्रुटि हुने ।
- समाती आएको ऐन अनुरूप मुद्दा दर्ता वा लाग्न सक्ने अवस्था देखिएमा अरु कानूनको पनि दाबी हुन सक्ने भन्ने आधारमा पर्न आएको दाबीलाई पन्छाउन कुनै अवस्थामा पनि नमिल्ने । (प्रकरण नं.८,९)

९.२ कृषि विकास बैंक उपशाखा मुस्ताङ वि. दयानिधि पंकज^{१२}

- प्रतिवादीहरू बैंकका कर्मचारी भएका हुँदा ऋण प्रवाह सम्बन्धमा उक्त बैंकको ऐन नियम अनुसार कानूनी कार्यविधि पुऱ्याएर मात्र ऋण प्रवाह गर्नुपर्नेमा कानूनको रीत नै नपुऱ्याई काल्पनिक मानिस र काल्पनिक धितो खडा गरी कर्जा प्रवाह गर्ने प्रतिवादीहरूको कार्यमा Malafide Intention देखिने । (प्रकरण नं.२२)
- अपराधमा सरकार वादी भई मुद्दा चल्ने व्यवस्था गरेको हुँदा बैंक आफैले नालेस गरी बिगो असुल गर्न सक्ने भन्ने पुनरावेदन अदालतको तर्कसँग सहमत हुन नसकिने । (प्रकरण नं.२४)
- भ्रष्टाचारको अपराधमा बिगो असुल गर्ने मात्र कानूनको मनसाय होइन । समाजमा स्वच्छ प्रशासन कायम राखी उच्च नैतिकता कायम राख्न भ्रष्टाचारको कसूरमा अभियुक्तलाई कैद सजाय गरी deterrent effect सिर्जना गर्ने समेतको ऐनको लक्ष्य र उद्देश्य हुने ।
- प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरू उपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) र २९ को स्पष्ट अभियोग माग दाबी भएको देखिँदादेखिँदै उक्त भ्रष्टाचार निवारण ऐन अनुसार नै प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्नुपर्नेमा सो ऐनको कसूर अपराधबाट पूर्णतया सफाई दिने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उपरोक्त भ्रष्टाचारसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको त्रुटि हुनुका साथै प्रतिपादित सिद्धान्त समेत विपरित भएको देखिने । (प्रकरण नं.२५)

^{११} ने.का.प. २०६२, अंक ५, निर्णय नं. ७५३४ ।

^{१२} ने.का.प. २०६३, अंक ५, निर्णय नं. ७७०७ ।

९.३ सुरेन्द्रलाल राजभण्डारी वि. नेपाल सरकार^१

- आफ्नो क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिर गएर जमानत दिने व्यक्तिको सीमा स्वीकृति नगराई एउटै व्यक्तिको जमानीमा ठूलो रकमको प्रतीतपत्र खोल्दा बैंकलाई हानि नोक्सानी पुग्नसक्छ र प्रतीतपत्र खोल्ने व्यक्तिहरूले गैरकानूनी लाभ प्राप्त गर्नसक्ने सम्भावना रहन्छ भन्ने सामान्य अनुमान गर्न नसक्ने परिस्थिति थियो भन्ने नदेखिँदा प्रतीतपत्र खोल्ने सम्बन्धमा गरेका कामकारवाहीहरू असल नियतबाट भएको भन्न नमिल्ने ।
- कुनै व्यक्तिउपर कुनै कसूरमा दाबी लिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । आफ्नो दाबी प्रमाणित गर्न अन्तिम अवस्थासम्म प्रयासरत हुनु वादीको जिम्मेवारी हुन जाने ।
- आफूले लिएको दाबी प्रमाणित गर्न थप सबुद प्रमाण संकलन गर्न क्रियाशील हुनुको सट्टा दाबी नपुग्ने निर्णयउपर एक तह पुनरावेदन गर्नेसम्मको पनि तत्परता नदेखाई उदासिन रहने सम्बन्धित अधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गरेको अवस्था नहुँदा निजलाई ध्यानाकर्षण गराउनुपर्ने ।

९.४ नेपाल सरकार वि. राजेन्द्र डाँगी^२

- बैंकबाट ऋण लगानी गर्दा सो ऋण साँवा व्याजसहित उठ्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने सन्दर्भमा ऋणीको हैसियत, ख्याति हेरिनु उपयुक्त हुने भए पनि शतप्रतिशत मार्जिनमा खोलिने प्रतीतपत्रमा सो खोल्ने कम्पनी वा फर्मको हैसियत वा क्षमता हेरिनु आवश्यक देखिँदैन । बैंकमा पूरा रकम जम्मा गरेर प्रतीतपत्र खोलिने भएकाले बैंकलाई नोक्सान पर्नसक्ने सम्भावना नभएको अवस्थामा बैंकका कर्मचारीहरूले फर्मको क्षमता एवं हैसियत जाँच गरिरहन आवश्यक नपर्ने । (प्रकरण नं.२)
- एकपटक खोलिसकिएको प्रतीतपत्रलाई आवश्यकता अनुसार मनासिव माफिकको कारण एवं आधारमा संशोधन गर्न एवं रकम थपघट गर्न सकिने ।
- प्रतीतपत्र बमोजिमको कार्य नगरी विदेशी विनिमयको अपचलन गरेको अवस्थामा सो कसूरलाई सम्बोधन गरी त्यस्तो कार्य गर्ने अभियुक्तहरूलाई कानूनबमोजिम सजायको समेत व्यवस्था गरेको अवस्थामा प्रतीतपत्रको शर्तबमोजिमको काम नगरी विदेशी मुद्राको अपचलन गर्ने कार्यलाई विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐनअन्तर्गतकै कसूर मान्नुपर्ने ।
- पुनरावेदकले जिकीर लिएर जस्तो प्रतीतपत्र संशोधन गरी रकम भुक्तानी दिने कार्य गर्दा बैंकका कर्मचारीले भ्रष्टाचार गरे भनी भने तापनि प्रतीतपत्र संशोधन गर्न पाउने नै देखिएको र बैंकले जहिले पनि लिखत कागजहरू हेरी कागजकै आधारमा पक्षसँग सम्बन्ध कायम गर्ने देखिएको हुँदा प्रतीतपत्र बमोजिमको सामान आयो भन्ने जस्ता

^१ संवत् २०५९ सालको स.फौ.पु.नं. ३२१७, मुद्दा: भ्रष्टाचार, फैसला मिति २०६६।१०।११।

^२ ने.का.प. २०६७,अंक ९,निर्णय नं. ८४६५ ।

वस्तुगत कुराहरुमा बैंकले ध्यान दिएन भनी आरोपित गर्नु न्यायोचित नहुने । (प्रकरण नं.८)

९.५ चक्रबहादुर कार्की वि. नेपाल सरकार^{४२}

- प्रचलित कानून तथा बैंकले तयार गरेको निर्देशिका बमोजिम धितोस्वरूप पेश गरेको जग्गा सम्बन्धित व्यक्तिको नाउँमा दर्ता छ, छैन ? जुन उद्योगको नाममा ऋण माग गरेको हो सो उद्योग दर्ता छ, छैन ? बुझी जग्गा दर्ता र उद्योग दर्ता भएको देखिए धितो दिएको जग्गा रोक्का गर्न सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा पठाई मालपोत कार्यालयबाट रोक्का गराई जग्गाको स्थलगत मूल्याङ्कन समेत गरी जग्गाको प्रकृति समेत हेरी जाँची जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा, चारकिल्ला प्रमाणित, नक्सालगायतका ऋण माग गर्दा भर्नुपर्ने फाराम, पुन्याउनुपर्ने प्रक्रिया पूरा गरेपछि लगानी गरेको ऋण असुल हुने भएपछि मात्र ऋण लगानी गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.६)
- आफू बैंकको प्रबन्धक भएको अवस्थामा ऋण लगानी गर्दा बैंकको निर्देशन पालना नगरी, पेश भएको धितोको बारेमा छानविन नगरी, प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी, लापरवाही गरी नक्कली कागज र काल्पनिक ऋणीका नामबाट ऋण प्रवाह गरी आफूलाई फाइदा बैंकलाई नोक्सान पुऱ्याएको कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिमको कसूर देखिने । (प्रकरण नं.७)

९.६ प्रदिप के.सी. वि. नेपाल सरकार^{४३}

- आफूहरूलाई अधिकार नै नभएको, खातामा रकम नै नभएको, स्वीकृत कर्जा सीमा समेत नभएकोमा पनि पटकैपिच्छे रकम भुक्तानी दिने दिलाउने कार्य कानूनसम्मतको कार्य हो भन्न नमिल्ने ।
- पैसा नभएको खाताबाट ओभरड्रन कर्जाको नाममा पटक-पटक चेक भुक्तानी गरिएको देखिएको कार्यलाई असल नियतले गरेको कार्य हो भन्न नसकिने ।
- आफूलाई अधिकार नभएको स्थितिमा सीमाभन्दा बढी कर्जा लगानी गरी पछि कर्जा सीमा स्वीकृत भएर आउँछ भन्ने अनुमान गरेर तथा बैंकको महाप्रबन्धकको मौखिक भनाइको आधारमा लगानी गरेको हो भन्ने तर्कलाई कानूनसम्मत भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.४)
- कर्जा सीमा स्वीकृत नभएका व्यक्तिलाई मौखिक निर्देशन भनी ओभरड्रन हुने गरी भुक्तानी दिन र ड्राफ्ट बनाई दिन कानूनतः मिल्ने देखिँदैन । जिम्मेवार पदमा कार्यरत त्यस्ता कर्मचारीले माथिको दबावमा काम गर्नुपरेको थियो भनी त्यसलाई सफाईको आधार बनाउन नमिल्ने तथा मौखिक आदेश आफैँमा अनधिकृत र कानूनविपरीत छ भने त्यस्तो

^{४२} ने.का.प. २०६८, अंक ९, निर्णय नं. ८६८३ ।

^{४३} ने.का.प. २०६८, अंक ९, निर्णय नं. ८६८८ ।

आदेशलाई सफाईको आधार बनाउँदै प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गर्न प्रयासरत् रहनु पनि दुराशयपूर्ण कार्य हुने । (प्रकरण नं.९)

- बैकिङ्ग नीति तथा कार्यविधिअनुसार कर्जा सीमा स्वीकृत भइसकेपछि सुरक्षण वापत विधिवत् मूल्याङ्कन गराई राखिएको धितो विधिवत् सो धितो पास गराएपश्चात् मात्र ओभरड्रन कर्जा सुविधाअन्तर्गत रकम भुक्तानी दिन सकिने स्थितिमा सोको विपरीत कुनै पनि प्रक्रिया अवलम्बन नगरी सिधै ओभरड्रन कर्जा भनी रकम भुक्तानी लिनु दिनु गरेको कार्यबाट बैकलाई हानि र आफूहरूलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने नियतले गरिएको त्यस्तो कसूरजन्य कार्य गरिसकेपछि त्यस्तो रकम बुझाउँछु भनी जिकीर लिँदैमा स्थापित भइसकेको कसूरबाट छुटकारा पाउन सक्ने अवस्था नहुने । (प्रकरण नं.१३)

९.७ श्रीकृष्ण श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार^{११}

- शाखा प्रबन्धक जस्तो जिम्मेवार ओहदामा बसेको पदाधिकारीले ऋण प्रवाह गर्दा अनिवार्यरूपमा धितो लिई सुरक्षितरूपमा लगानी गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्य विपरीत बिना धितो एउटै पार्टीलाई पहिलेदेखिको ऋण असुल हुन बाँकी रहेकै अवस्थामा पटक-पटक एल.सी. खोल्दै थप ऋण प्रवाह गर्नुबाट निजले असल नियतसाथ सो विवादित प्रतीतपत्रहरू खोलेको नदेखिई ऋणी प्रतिवादीसँग मिलेमतो गरी बैकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने समेतको वदनियत राखी सो कार्य गरेको मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं.६)
- Advanced on Credit तर्फको Back to Back एल.सी. खोल्दा ऋणीको फर्मले निर्यात गरेको सामानको रकम आयातकर्ताबाट प्राप्त भएपछि एल.सी.को रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा आयातकर्ताले रकम भुक्तानी नगर्दै एल.सी.को रकम भुक्तानी गरेको अवस्थामा बैकको लिनुपर्ने रकम सुरक्षित गर्नेतर्फ चासो दिएको भन्न नसकिने । (प्रकरण नं.१०)
- पहिला नै प्रवाह भएको ऋण वापत राखिएको धितोलाई नै पछिबाट एल.सी. खोल्दा आधार बनाई एकपछि अर्को गर्दै थप एल.सी. खोली अनवरतरूपमा ऋण प्रवाह गर्ने तर त्यसरी ऋण प्रवाह गर्दा सो ऋण र बैकले ऋण असुल गर्नुपर्ने गरी तोकिएको म्यादसम्म हुन आउने ब्याज समेत खाँम्न सक्ने गरी छुट्टाछुट्टै धितो भने नलिनुबाटै प्रतिवादीको असल नियत रहेको मान्न नसकिने । (प्रकरण नं.१२)
- ऋणको कारोवारमा ऋण प्रवाह गर्ने पदाधिकारीको कामकारवाही प्रचलित कानूनको रीत पुऱ्याई असल नियतका साथ बैकको लगानी सुरक्षित गर्ने गरी भएको हो होइन भन्ने तथ्यबाट मात्रै त्यस्तो पदाधिकारीको असल वा वदनियत स्थापित हुने ।

^{११} ने.का.प. २०६९, अंक २, निर्णय नं. ८७६७ ।

- पछाडि ऋण असूल भएको भन्ने मात्र आधारबाट तत्कालको अवस्थामा प्रतिवादीले अनियमित तवरबाट गरेको ऋण प्रवाहको कार्यको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने । (प्रकरण नं. १३)

९.८ नेपाल सरकार वि. दिलीपकुमार मल्ल ठकुरी^{५५}

- विद्यालयको सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नु सबैको जिम्मेवारी हो भन्दैमा कसैको जिम्मेवारीमा नपर्ने गरी अर्थ गर्नु युक्तिसङ्गत हुँदैन । दायित्व सबैको आ-आफ्नो हुन्छ । आरोप को कसलाई लगाउने हो भन्ने विषय आरोपपत्र प्रस्तुतकर्ताको हुन्छ तर निर्णयको रोहमा अरूको पनि सम्पत्तिको रेखदेख गर्ने जिम्मेवारी छ भन्दैमा आरोपित व्यक्तिउपर लागेको कसूरको गाम्भीर्यतामा कमीचाहिँ आउँदैन । प्रधानाध्यापक विद्यालयको प्रशासकीय प्रमुख भई निजको जिम्मेवारीमा छोडिएको विषयमा आफ्नो जिम्माको होइन भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. ५)
- बैंकको कर्मचारीले गर्नुपर्ने पासबुक भने कामसमेत प्रतिवादी आफैले गरेको कुरा स्वीकार गरेकै देखिन्छ । विद्यालयको रकमको बैंकमा जम्मा गर्ने र आम्दानी बाँड्ने काम नगर्ने तर बैंकमा जम्मा नगरिएको रकम पासबुकमा रकम उल्लेख गर्ने कार्यलाई प्रतिवादीको लापरवाही वा वद्विनियतपूर्ण कार्य होइन भन्न नसकिने । (प्रकरण नं. ६)
- विद्यालयको रकम विद्यालयकै प्रयोजनको निमित्त बाँडेको भन्ने देखिएको र वद्विनियत वा लापरवाहीपूर्वक हिनामिना गरेको भन्ने देखिन नआएको अवस्थामा कानूनबमोजिम फरफारक नगरेको कारणले मात्र भ्रष्टाचार नै गरेको भन्न मिल्ने हुँदैन । रकम बेरूजु हुनु र भ्रष्टाचारको कसूर अलग-अलग विषय भएको हुँदा यस सम्बन्धमा वादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने । (प्रकरण नं. ९)
- जफतको मागदाबी लिइएको जग्गा प्रतिवादीको नाममा कसरी आएको हो, जग्गा निजको नाममा आउँदाको समयसम्म निजले विद्यालयको कति रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको हो र सो रकमले जग्गाको मोल बिगो खाम्न सक्दछ सक्दैन भन्नेतर्फ आरोपपत्र स्पष्ट छैन । विद्यालयको रकमबाट नै उक्त जग्गा प्रतिवादीले किनेको भनी पुष्टि हुन नआएसम्म निजको नाममा भएको उक्त जग्गालाई जफत गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. ११)

९.९ नेपाल सरकार वि. शेरबहादुर थापा समेत^{५६}

- जुन जुन कसूरमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अन्तर्गत मुद्दा चल्ने र सजाय हुने व्यवस्था रहेको थियो, भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मा पनि उक्त कसूर र

^{५५} ने.का.प. २०७२, अंक ५, निर्णय नं. ९४०३ ।

^{५६} ने.का.प. २०७४, अंक ४, निर्णय नं. ९७९८ ।

सजायसम्बन्धी व्यवस्थाहरूले निरन्तरता पाइरहेको देखिन्छ । यसरी दुईवटा ऐनले नै कसूर कायम गरेको विषयमा कसूर जुन समयमा घट्यो सोही ऐनको परिप्रेक्ष्यमा हेरिनुपर्ने हुन्छ । यदि दुईमध्ये नयाँ ऐनले कम सजाय गरेको स्थितिमा सम्म के कति सजाय गर्ने भन्ने सन्दर्भमा नयाँ ऐन आकर्षित हुने हुन्छ । यहाँ जुन कसूरको कुरा छ सो साविक ऐन बहाल रहेकै अवस्थाको कसूर हुँदा यस्तोमा साविक ऐनबमोजिम मुद्दा चलाउने निर्णय भई मुद्दा दायर भएको विषयलाई अब मुद्दा चलन नसक्ने भनी नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४(ड) को व्यवस्थाबाट भन्न मिल्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.३)

- वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा ४३ मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार सामान्यतः राष्ट्र बैंकले लिखित उजुरी गरेमा वा राष्ट्र बैंकले विशेष स्वीकृति दिएमा मात्र दफा ४१ बमोजिम कारवाही उठ्न सक्छ । त्यसैले यो एउटा नियन्त्रित व्यवस्थासम्म हो । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को परिच्छेद २ मा उल्लेख भए जस्तो भ्रष्टाचारजन्य कार्यको विस्तृत एवं कसैले पनि सोझै अनुसन्धान गर्ने निकायमा उजुर गर्ने वा अनुसन्धान गर्ने निकायले सोझै हेर्ने र सरकारवादी भई मुद्दा चलने स्वतन्त्र व्यवस्था यो होइन । तसर्थ वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा ४१ को व्यवस्थालाई देखाएर भ्रष्टाचारमा अनुसन्धान हुन र मुद्दा चलन सक्दैन भन्ने जिकीरलाई स्वीकार गर्न सकिने स्थिति देखिएन । सरकारी वा बैंकमा कार्यरत राष्ट्रसेवकले अन्य राष्ट्रसेवक वा राष्ट्रसेवकबाहेकको अन्य व्यक्तिसँग मिलेमतो गरी बैंकलाई हानि पुर्याउने वा आफू वा अन्य कुनै व्यक्तिलाई गैरकानूनी लाभ पुर्याउने बदनियतले कानून बर्खिलाप कुनै कार्य गरेमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७, ८, १५ वा १६क समेतको व्यवस्थाहरू आकर्षित हुने स्थिति बन्छ । त्यसैले वाणिज्य बैंक ऐनको व्यवस्था देखाएर भ्रष्टाचारमा मुद्दा चलन सक्दैन भन्न मिल्ने देखिँदैन । बैंकमा कार्यरत राष्ट्रसेवकहरूले जानीजानी बदनियतपूर्वक गरेका भ्रष्टाचारजन्य कार्यमा अनुसन्धान तहकिकात भई मुद्दा चलन सक्ने नै देखिने । (प्रकरण नं.६)
- नेपाल बैंक लि. नेपाल राष्ट्र बैंकको नियन्त्रणमा रहने संस्था हो भने राष्ट्र बैंक सरकारको पूर्ण नियन्त्रणमा रहेको संगठित संस्था हो । यसरी हेर्दा नेपाल बैंक लि. राष्ट्र बैंकको नियन्त्रणमा रहेको एवं सार्वजनिक उपयोग वा सेवाको उद्देश्यले कानूनबमोजिम गठन भएको संस्था हुँदा दफा २(ड) मा गरिएको संस्थाको परिभाषालाई समग्रमा नहेरी “श्री ५ को सरकारका पूर्ण वा अधिकांश स्वामित्व” भन्ने शब्दावली मात्र टपक्क टिपेर त्यसको असान्दर्भिक व्याख्या गरी नेपाल बैंकभित्र भएका भ्रष्टाचारजन्य कार्यमा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान र अभियोजन गर्न सक्दैन भनी अर्थ गर्न मिल्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.८)

- प्रस्तुत मुद्दामा भए गरिएका कुराहरूको गहिराईमा पुगेर विश्लेषण नगरी सतहीरूपमा सरसर्ति हेरी निर्णय निष्कर्षमा पुग्ने हो भने प्रतिवादीहरूको जिकीर अस्वीकार गर्नुपर्ने कारण नरहन सक्छ । तर मुद्दाको गहिराईमा पुगेर हेर्ने हो भने त्यो निष्कर्षमा पुगिहाल्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.९)
- वस्तुतः विशिष्ट ऐनमध्ये कुन आकर्षित हुने भन्ने कुरालाई ऐनको उद्देश्य र त्यसले समेटेको क्षेत्रको आधारमा हेरी निर्णय निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ । अर्थात् यदि दुईवटा ऐनहरू एउटै उद्देश्यबाट बनेका छन् वा तीनका व्यवस्था एउटै विषयसँग सम्बन्धित छन् भन्ने विधायिकाको पछिल्लो ईच्छालाई जसले समेट्छ, सो ऐन आकर्षित हुन्छ । तर यदि दुईवटा ऐनहरूले अलग-अलग उद्देश्यहरू राख्छन् र अलग-अलग कुराहरू समेट्छन् भने जुन ऐन उद्देश्य र व्यवस्थाको आधारमा नजिक छ वा विषयवस्तुसँग सोझो सम्बन्ध राख्छ, सो ऐन नै आकर्षित हुने । (प्रकरण नं.१३)
- जहाँ भ्रष्टाचार जस्ता फौजदारी कसूर भएको देखिन्छ त्यहाँ बिगोभन्दा पनि कसूर भएको छ वा छैन भनी हेरिनुपर्ने हुन्छ । कसूरको गम्भीरताको मापन र सजाय निर्धारणको लागि सम्म कर्जाको स्थिति र बिगो सान्दर्भिक हुन्छ । त्यसैले कर्जा असुलको निर्दोष प्रक्रिया सुरु गरिएको छैन भनेर भ्रष्टाचारमा मुद्दा नचल्ने भन्ने नहुने । (प्रकरण नं.१९)
- धितो लिन नमिल्ने जग्गा धितोमा लिने, बिना मूल्याङ्कन जग्गा धितो लिने, पक्षको अनुरोधमा सुरक्षण दिएको जग्गाको मूल्याङ्कन बढाउने वास्तविक मूल्याङ्कनभन्दा अत्यधिक मूल्याङ्कन गराउने, सुरक्षणवेगर धितो एयरमार्क गराउने आदि कार्य पनि कर्जा प्रवाह प्रकरणमा भए गरेको पाइँदा सो कार्यहरूमा निजको जिम्मेदारी रहँदैन भन्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.३४)
- बागमती एपरल्सलाई पूर्व निर्यात कर्जा दिने विषयमा यी प्रतिवादीले नकारात्मक टिप्पणी गर्दागर्दै कर्जा प्रवाह गरिएको भन्ने देखियो । त्यस्तै प्रतितपत्र खोल्ने विषयमा पनि मातहत कर्मचारीहरूले लिमिट नभएको तथा कोल्याटरल नभएको भनी लेखेको टिप्पणीमा निजले पनि सही गरेकोबाट मातहत कर्मचारीकै व्यहोरामा समर्थन जनाएको भन्नुपर्ने भएबाट प्रतितपत्र खोलेको विषयमा निजलाई दोष लगाउन मिल्ने देखिएन । अतः निजलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने ठहराएको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्नुपर्ने नदेखिने । (प्रकरण नं.६३)

९.१० चक्रबहादुर कार्की समेत वि. नेपाल सरकार^{११}

- प्रचलित कानून तथा बैकले तयार गरेको निर्देशिका बमोजिम धितोस्वरूप पेश गरेको जग्गा सम्बन्धित व्यक्तिको नाउँमा दर्ता छ, छैन ? जुन उद्योगको नाममा ऋण माग

^{११} ने.का.प. २०६८, अंक ९, निर्णय नं. ८६८३ ।

गरेको हो सो उद्योग दर्ता छ, छैन ? बुझी जग्गा दर्ता र उद्योग दर्ता भएको देखिए धितो दिएको जग्गा रोक्का गर्न सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा पठाई मालपोत कार्यालयबाट रोक्का गराई जग्गाको स्थलगत मूल्याङ्कन समेत गरी जग्गाको प्रकृति समेत हेरी जाँची जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा, चारकिल्ला प्रमाणित, नक्सालगायतका ऋण माग गर्दा भर्नुपर्ने फाराम, पुन्याउनुपर्ने प्रक्रिया पूरा गरेपछि लगानी गरेको ऋण असुल हुने भएपछि मात्र ऋण लगानी गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं.६)

- आफू बैंकको प्रबन्धक भएको अवस्थामा ऋण लगानी गर्दा बैंकको निर्देशन पालना नगरी, पेश भएको धितोको बारेमा छानविन नगरी, प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुने गरी लापरवाही गरी नक्कली कागज र काल्पनिक ऋणीका नामबाट ऋण प्रवाह गरी आफूलाई फाइदा बैंकलाई नोक्सान पुऱ्याएको कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिमको कसूर देखिने । (प्रकरण नं.७)

१०. रिटसम्बन्धी

१०.१ गोविन्दराज जोशी वि. अ.दु.अ. आयोग^{११}

- बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट व्यक्तिको अत्यन्त संवेदनशील एवं महत्व राख्ने वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकसँग सम्बन्धित छ र त्यस्तो स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्ने यो एक शक्तिशाली उपाय हो । त्यसैले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट यसको प्रभावकारिता र प्रकृतिले नै अन्य रिटहरू भन्दा फरक र बढी प्रभावकारी मानिने हुँदा उत्प्रेषणलगायतका अन्य रिट निवेदनहरू अघिदेखि नै अदालतमा विचाराधीन छन् भन्ने कारण वा आधारमा मात्र बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटको कारवाही स्थगित राख्न नमिल्ने ।
- थुनामा रहेको व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको रक्षाको लागि जोसुकैले पनि निवेदन दिन पाउने कुरालाई विचार गर्दा कारवाही अघि बढिसकेको प्रस्तुत रिटमा कार्यविधिगत औपचारिकताको प्रश्न गौण हुन पुगी वैयक्तिक स्वतन्त्रताको प्रश्नलाई गम्भीरताका साथ हेरिनुपर्ने भएको छ र उठेका अन्य प्रश्नहरूको निराकरणबाट नै प्रस्तुत रिट निवेदनको टुंगो लगाउनु न्यायिक र विवेकसम्मत हुन्छ भन्ने देखिन आउँछ । त्यसैले प्रस्तुत प्रश्नको आधारमा रिट निवेदन खारेजभागी छ, रिटको मूल विषयमा प्रवेश गर्न मिल्दैन भन्ने विपक्षी विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने ।
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को परिच्छेद ४ को चरण मूलतः प्रारम्भिक छानविनको हो, जो आयोग स्वयंबाट हुनुपर्दछ । त्यसैगरी परिच्छेद ५

^{११} ने.का.प. २०६१, अंक ५, निर्णय नं. ७३८४ ।

- अन्तर्गतको अनुसन्धान तथा तहकिकात दोस्रो चरणको कार्य हो। ऐनको कुनै पनि प्रावधानले प्रथम चरणको प्रारम्भिक अनुसन्धान पूरा नगरी दोस्रो चरणको अनुसन्धान र तहकीकात हुनसक्छ भन्ने गुन्जाइस नरहने। (प्रकरण नं. १२ देखि १४)
- सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई टेकेर वा भर गरेर अनुसन्धान र मुद्दा दायर गर्न मिल्दैन भन्ने सन्दर्भ प्रस्तुत विवादमा गौण हुन पुगेकोले त्यस सम्बन्धमा यस मुद्दाबाट विशेष विवेचना गरिरहन पर्ने अवस्था देखिन नआउने। (प्रकरण नं. १७)
 - अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को परिच्छेद ४ प्रारम्भिक छानविनसँग मात्र सम्बन्धित छ भनी मान्ने हो भने उक्त परिच्छेद अन्तर्गत ऐनको दफा १३(१) को भ्रष्टाचारको उजुरीसम्बन्धी व्यवस्था जसमा आयोगलाई प्राप्त जानकारीको आधारमा आयोगले यस ऐन बमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्न वा अन्य कारवाही चलाउन सक्नेछ भनिएको छ त्यसमा सामन्जस्यता नआउने।
 - ऐनको व्याख्या गर्दा समग्र ऐनको सार्थक उपादेयता र प्रयोजनीयता हुने गरी उद्देश्यमूलक ढंगले गर्नुपर्ने हुन्छ। आयोगले थुनामा राख्न सक्ने व्यवस्था यस बाहेक अन्यत्र कतै देखिँदैन। त्यसैले समग्रमा प्रयोग हुने उक्त दफालाई संकुचन गरी प्रारम्भिक छानविनमा मात्र प्रयोग हुने भनी सीमित गर्न मिल्ने नदेखिने।
 - अनुसन्धान अधिकृतले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १६ को प्रयोग गरी दिइएको थुनुवा पूर्जिलाई गैरकानूनी एवं अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटियुक्त भन्न सकिने स्थिति र कानून विपरीतको आदेशले निवेदक थुनामा रहेको देखिन नआउने। (प्रकरण नं. २१)
 - अनुसन्धान अधिकृतले आवश्यकता अनुसार कानून बमोजिम तारेख वा थुनामा राखी बयान लिन सक्ने व्यवस्था नियमले गरेको र नियम १५ बमोजिम थुनामा राख्दाको थुनुवा पूर्जिको ढाँचा अनुसूचीमा तोकिएको नपाइदा निवेदकलाई दिइएको थुनुवा पूर्जिलाई ढाँचागत र प्रक्रियागत हिसाबले बेरीतको मान्न नमिल्ने।
 - पेश भएको मिसिल कागजातबाट विपक्षीको बयान गराउने समेतका अनुसन्धान तहकिकातसम्बन्धी कार्य भइरहेको देखिएकोले विपक्षीलाई थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्न अनुमति प्रदान गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइयो। अधिकारप्राप्त न्यायिक निकायले पर्याप्त छलफल र सुनवाई गरी सम्बन्धित मिसिल कागजात हेरी बुझी मिसिलबाट देखिन आएको तथ्यगत अवस्थाबाट सन्तुष्ट भई थुनामा राख्न अनुमति प्रदान गरेको भन्ने देखिन आएको अवस्थामा छुट्टै थुनुवापूर्जिको आवश्यकता हुने भन्न नमिल्ने।
 - कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त अधिकारीले थुनुवापूर्जी दिई अधिकारप्राप्त अदालतबाट अनुमति लिई थुनामा राखेकोलाई गैरकानूनी थुना भन्न नमिल्ने हुँदा न्यायोचित विधि

प्रक्रिया पूरा नगरी निवेदकलाई थुनामा राखिएको छ भन्ने निवेदकतर्फको जिकीरसँग सहमत हुने अवस्था नदेखिने। (प्रकरण नं. २३)

- अनुसन्धान तहक्रिकातको विषय आवश्यकता अनुसार आयोगले विचार गरी अगाडि बढाउने विषय हुँदा कुन चरणको कार्य कहिले गरियो भन्ने विषय न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्दैन र यसलाई नै वदनीयतको आधार बनाउन नमिल्ने।
- विशेष अदालतबाट निवेदकको समेत जिकीर सुनी मिसिलको छानविन गरी हेरी बुझी कानून बमोजिम थुनामा राख्न अनुमति प्रदान गरिएको अवस्थामा त्यस्तो न्यायिक कार्यलाई त्यसै दुराशयपूर्ण हो भनी अनुमान गरी टुङ्गोमा पुग्न सकिँदैन। दुराशयपूर्ण र वदनीयतपूर्वकको कार्य भन्दैमा स्थापित नभई युक्तियुक्त आधार र कारणले प्रमाणित हुनुपर्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा सो अवस्था छ भन्न सकिने आधारसहितको निष्कर्षमा पुग्न सकिने अवस्था देखिन नआउँदा विपक्षीहरूको काम कारवाही दुराशययुक्त छ भन्ने निवेदकतर्फको जिकीरसँग सहमत हुन नसकिने। (प्रकरण नं. २५)
- सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन नै अपराध अनुसन्धानको आधार र निवेदकलाई थुनामा राखिने अस्त्रको रूपमा प्रयोग भएको नदेखिएको हुँदा बन्दी मुक्तिको एकमात्र निर्णयकारी प्रमाण देखिन नआएको विषय बारे प्रस्तुत मुद्दाबाट बोलिरहने अवस्था नदेखिने।
- प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा उठाइएका सबै प्रश्नहरूको निरोपण बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटबाटै हुनुपर्दछ भन्ने सिद्धान्त पनि होइन। बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट सार्वजनिक सरोकारको रिट होइन। जुन विषय बन्दी मुक्तिको आधार हुन सक्दैन, त्यस विषय बारे अदालतले बोलिरहनुपर्ने आवश्यकता रहँदैन र यस कुरालाई यस अदालतले मानी आएको पनि छ। त्यसैले पनि सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन बारे उठाइएका सन्दर्भहरूको विषयलाई निर्णयात्मक प्रश्न नबनाइएको र अब अरु अगाडि विवेचना गरिरहन आवश्यक नपर्ने।
- कानून बमोजिम विधि प्रक्रिया पूरा नगरी निवेदकलाई थुनामा राखिएको भन्न नमिल्नुको साथै दुराशययुक्त कारवाही भयो भन्न नमिल्ने देखिए समेतका कारणहरूबाट निवेदकको थुना गैरकानूनी एवं कानूनी आधार बिनाको थुना हो भन्ने देखिन नआउँदा निवेदन माग बमोजिमको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. २७ देखि २९)

१०.२ विष्णुप्रसाद सुवेदी वि. गृह मन्त्रालय^{११}

- नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्वमा वा नियन्त्रणमा रहेको वा त्यस्तो संस्थाको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व वा नियन्त्रण रहेको र विपक्षी संस्थालाई त्यस्तो सार्वजनिक

^{११} ने.का.प. २०६४, अंक ३, निर्णय नं. ७८२० ।

- संस्था भनी नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको संस्थाको रूपमा रहेको भन्ने समेत नदेखिने । (प्रकरण नं.१५)
- संस्थाको नीति नियम विनियम बमोजिम नै सपथ,सम्झौता कबुलियतको आधारमा निवेदकको पदीय हैसियत, जिम्मेवारी एवं जवाफदेहिता निर्धारित एवं सञ्चालित हुने हुँदा निवेदकलाई राष्ट्रसेवकको परिभाषामा राखी सार्वजनिक संस्थाको सार्वजनिक ओहोदाको पद धारण गरेको स्तरमा राख्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.१८)
 - नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व वा नियन्त्रणमा भएका कम्पनी, बैंक वा समिति वा प्रचलित कानून बमोजिम नेपाल सरकारद्वारा स्थापित आयोग, संस्थान, प्राधिकरण प्रतिष्ठान, बोर्ड केन्द्र परिषद् भनी उल्लेख भएको देखिँदा विपक्षी सहकारी संस्था यस्तै प्रकृतिका अन्य संगठित संस्थाहरूको दायराभित्र पर्नसक्ने भन्न नसकिने ।
 - राष्ट्रसेवक वा सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिको रूपमा रहेको मात्र नसकिने अवस्थामा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई निवेदक जस्तो प्रबन्धक पदमा रहेको व्यक्तिलाई भ्रष्टाचार मुद्दामा अनुसन्धान गर्ने र मुद्दा दायर गर्ने अधिकार अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रत्यायोजन गरेको मात्र नसकिने । (प्रकरण नं.१९)
 - सार्वजनिक संस्था र निवेदकलाई सार्वजनिक ओहोदाको पदमा रूपान्तरण गरी अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगले निवेदकलाई भ्रष्टाचार मुद्दामा कारवाही गर्न सक्ने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरेको मात्र न्यायोचित नहुने । (प्रकरण नं.२१)

१०.३ मानकुमार प्रधान वि. अ.दु.अ. आयोग^{१११}

- भूमिहीन, आयस्रोतहीन र वासस्थानहीन व्यक्तिहरूको लागि उपलब्ध गराउने Public Trust Doctrine ले Guide गर्ने सार्वजनिक सम्पत्ति जानाजान झुठ्ठा व्यहोरा र विवरण दिई आफ्नो नाममा पनि जग्गा दर्ता गराउने निवेदकको कार्य निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को पदअनुसारको आचरण विपरीतको कार्य मात्र नभई नेपाल कानून जानी-जानी पालना नगरी आफूलाई फाइदा र सरकारलाई हानि हुने भ्रष्टाचारजन्य कार्य समेत हुने ।

१०.४ गणेशप्रसाद सिग्देल वि. अर्थ मन्त्रालय समेत^{११२}

- भन्सार ऐनबमोजिम मूल्य निर्धारणको लागि महानिर्देशकले आधार तोक्न सक्ने नै देखिएको अवस्थामा महानिर्देशकले आफूले केवल आफ्नै विवेकमा मात्र तोक्नुपर्दछ, सो

^{१११} स.अ. बुलेटिन, वर्ष १८, अंक १३, कार्तिक २०६६, पूर्णाङ्क ४१५, पृष्ठ १५, फैसला मिति २०६६।१।३१।

^{११२} ने.का.प. २०६७, अंक ८, निर्णय नं. ८४४३ ।

सम्बन्धमा अर्थ मन्त्रालयको सल्लाह लिनै पाउँदैन भनी व्याख्या गर्नु न्यायोचित नहुने । (प्रकरण नं.२)

- आफूलाई अप्ठ्यारो परेको विषयमा समयमै निकासालिनको लागि आफूभन्दा माथिल्लो निकायसमक्ष निर्देशन माग्ने कार्य एउटा स्थापित प्रशासनिक प्रक्रियाको रूपमा विकास भएको समेत पाइन्छ र सो प्रक्रियालाई नेपालमा पनि बारम्बार उपयोग गरिआएकैले आफूलाई कानूनले अधिकार दिई प्रष्ट कर्तव्य तोकेको अवस्थामा त्यस्तो कर्तव्य पालनाप्रति प्रयास नै नगरी माथिल्लो स्तरबाटै निकासालिन माग्ने प्रवृत्तिलाई भने कदापि उचित मान्न नसकिने । (प्रकरण नं.३)
- कानूनबमोजिम निर्देशन दिन सक्ने निकायका पदाधिकारीसमक्ष कुनै कुराको निकासालिनको लागि पेश गर्दा त्यसबाट भइरहेको कानूनको सीमा, औचित्य र अधिकारक्षेत्रमा नै अतिक्रमण गर्ने अधिकार प्रदान गर्ने नभई विद्यमान कानूनको प्रयोगमा सरलता र सहजताको सहयोगको रूपमा लिनपर्ने हुन्छ । त्यसबाट भइरहेको कानून प्रयोग गर्ने अधिकार र अधिकारीकै विकल्प वा प्रतिस्थापनको रूपमा कुनै हालतमा पनि बुझ्न नसकिने । (प्रकरण नं.५)
- कुन विषयमा अनुसन्धान गर्ने, कुनमा नगर्ने तथा कुनमा अभियोजन गर्ने तथा कुनमा नगर्ने भन्ने जस्ता प्रश्नहरूका सम्बन्धमा संविधानले स्थापित गरेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगकै क्षेत्राधिकारभित्रका कुरा हुन् । यस्तो संवैधानिक आयोगको क्षेत्राधिकार उल्लंघन हुने गरी आदेश माग गर्न र जिम्मेवार निकायका पदाधिकारीहरू उपर बिना कुनै आधार भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर अपराधमा कारवाहीको लागि आदेश माग गरी सार्वजनिक सरोकारको विषय भनी यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र प्रवेश गर्ने कार्यले सार्वजनिक सरोकारको विवादको क्षेत्राधिकारको स्पष्ट दुरुपयोग भएको अवस्था देखिने ।
- जस्तोसुकै प्रकृतिको विवादलाई पनि सार्वजनिक सरोकारको विवादको आवरण ओढाएर अदालत प्रवेश गर्ने कार्यले अदालत, पक्षहरूको महत्वपूर्ण स्रोत, साधन, सीप एवं समयको वर्वादी मात्रै नभएर त्यस प्रकारको विवादले अर्थपूर्ण परिणाम समेत निकाल्न नसक्ने ।
- अधिकारप्राप्त अधिकारीले कानूनसम्मत गरेको कामलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद वा विषय भनी यस अदालतसमक्ष विवाद खडा गर्न दिइरहने र सो क्रियालाई समयमै नरोक्ने हो भने त्यस्तो विवादले सार्वजनिक सरोकारको विवादसम्बन्धी अवधारणा एवं सिद्धान्तमा नै प्रतिकूल असर नपर्ला भन्न नसकिने । (प्रकरण नं.६)
- कानूनबमोजिम नियमित रूपमा हुने कुराहरू कानूनमा यथावत् रहेको अवस्थामा सोबमोजिम भएको कामबाट चित्त नबुझ्ने पक्षले कानूनले स्थापित अंगहरूमा फर्त वैकल्पिक उपाय खोज्न सक्ने स्थिति रहेको र गैरकानूनी कार्य गरी अख्तियारको

दुरुपयोग गरेको अवस्थामा सोको लागि आवश्यक अनुसन्धान गरी कानूनको प्रक्रियामा ल्याउन सक्ने सम्पूर्ण स्थिति खुला रहँदाहुँदै अत्यन्त अनुमानित शंकाको आधारमा आफ्नो प्रत्यक्ष हक वा हितमा किञ्चित असर परेको स्थिति नै नदेखाई उत्प्रेषण लगायत परमादेशको आदेश जारी गर्न नमिल्ने । (प्रकरण नं.८)

१०.५ ओमप्रकाश अर्याल वि. लोकमान सिंह कार्की^{११३}

- संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त भएको व्यक्तिमा संविधानले तोकेबमोजिमको योग्यता छ वा छैन भनी न्यायिक निरूपणका लागि प्रस्तुत हुन आएको विवादको निरूपण न्यायपालिकाले नै गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं. १४)
- वस्तुतः सीमित राजनीतिक उद्देश्यले संस्थापित सल्लाहकार प्रकृतिको संस्थाको नामबाट “राष्ट्रिय मूल नीति” भनी कुनै सामान्य आलेख प्रकाशित भएकोसम्मको कारणबाट राजसभालाई लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानका क्षेत्रमा कार्यसम्पादन गर्ने निकायको रूपमा हेर्नु तर्कसङ्गत नदेखिने ।
- राजाको वंशीय परम्पराको निरन्तरता कायम राख्ने कुरालाई राजनीतिक वैधता प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि खडा गरिएको आधारभूतरूपमा राजनीतिक प्रकृतिको संस्था राजसभामा रही प्रशासनिक कार्य हेर्ने उपसचिव पदमा रही कार्य गरेकोलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धान” का क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेको भनी मान्न नमिल्ने । (प्रकरण नं. १९)
- अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिएअनुसारको क्षेत्रमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनु र राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवामा जोडिनु एउटै कुरा होइन । यसको तात्पर्य, अर्थ र प्रयोजन तात्त्विकरूपमा नै फरक छ र यो फरक सामान्य समझबाट नै छुट्याउन सकिन्छ । संविधानले “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा” काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने योग्यता तोकेको छ । यो वाक्यांश वा अभिव्यक्ति स्वयंमा प्रस्ट छ । जुनसुकै समूह, उपसमूहमा भएपनि निजामती सेवामा काम गरेको अवधि जोडेर २० वर्ष पुगेमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुग्छ भन्ने अर्थ लगाइयो भने संविधानको अपव्याख्या हुन पुग्ने ।
- संविधानले प्रस्टरूपमा गरेको व्यवस्था प्रतिकूल हुने गरी तर्क र औचित्यका आधारमा अन्य सम्भावनाहरूको खोजी गर्नु र त्यसलाई मान्यता दिनुपर्दछ भन्नु मनासिव नहुने । (प्रकरण नं. २०)

^{११३} ने.का.प. २०७३, अंक ११, निर्णय नं. ९७१० ।

- उच्च नैतिक चरित्रको विद्यमानता “ख्याति” का लागि आवश्यक हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्दा ख्याति प्राप्त गर्नका लागि अन्य कुराहरुका अतिरिक्त “उच्च नैतिक चरित्र” कायम राखिएको छ भन्ने पनि देखिनुपर्दछ । “ख्याति” वा “उच्च नैतिक चरित्र” पदेन आर्जन (Ex-Officio Achievement) हुँदैन । राज्य संयन्त्रको कुनै उच्च पदमा आसिन हुनु स्वयंमा “ख्याति” वा “उच्च नैतिक चरित्र” को अन्तिम निर्णायक मापन आधार हुन पनि सक्तैन । कुनै पदमा रहेर वा नरहेर पनि राष्ट्रिय जीवनमा ख्याति आर्जन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ राज्यको कुनै उच्च वा विशेष जिम्मेवारीको पदमा रहेको भएपनि कुनै व्यक्तिको सम्बन्धमा बदनामी र समाजको नजरमा विकृत छवी वा व्यक्तित्व कायम हुन पुगेको पनि हुन सक्तछ । तसर्थ ख्याति प्राप्त गरेको कुराको निर्धारण गरिएका सत्कर्मका आधारमा गरिनुपर्ने । (प्रकरण नं. २२)
- सामान्य अर्थमा भन्नुपर्दा सदाचार, निष्ठा, इमानदारिता तथा अनुशासनको पालना गरी राष्ट्रिय जीवनमा ख्याति आर्जन गरिएको अवस्थालाई “उच्च नैतिक चरित्र” भन्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिकरूपमा तथा व्यावसायिक कर्तव्य निर्वाहको कुरामा सामान्य समझको मानिस (Person of Common Prudence) को दृष्टिमा चरित्र निन्दनीय छैन भन्ने कुरालाई पनि “उच्च नैतिक चरित्र” निर्धारण गर्ने आधार मान्न सकिन्छ । तथापि, यो यति कुरा भयो भने उच्च नैतिक चरित्र प्रमाणित हुन्छ भनी सबै अवस्थाहरुलाई समेटि स्यूचीकृत गर्नु व्यावहारिक र सम्भव हुँदैन । विवादित (सान्दर्भिक) तथ्यहरुको सापेक्षतामा यो प्रश्नको निरूपण गरिनुपर्ने हुन्छ । कतिपय अवस्थामा यसलाई नकारात्मकरूपमा परिभाषित गरी (Negative definition) सन्दर्भअनुसार निक्कै गर्नुपर्ने अवस्था रहने ।
- वस्तुतः “उच्च नैतिक चरित्र” वा “ख्याति” कसैले प्रमाणपत्र दिएर पुष्टि हुने कुरा होइन, न त यसका लागि कुनै कानूनी कारवाही वा मुद्दा चली ठहर गरिएको अवस्था हुनु आवश्यक हुन्छ । चरित्रसम्बन्धी अभियोग लागेको, कारवाही चली फैसला भएको जस्ता कुरालाई नै “उच्च नैतिक चरित्र” परीक्षण गर्ने एक मात्र निर्णायक आधार ठानिनु तर्कसङ्गत हुँदैन । कसैलाई “चरित्रहीन” वा “नैतिक पतन भएको” ठान्नका लागि सो कुरा कानूनीरूपमा निरूपण भएको हुन पर्ने स्थिति रहन सक्तछ । तर “उच्च नैतिक चरित्र” कायम हुन तत्सम्बन्धमा कानूनी कारवाही वा फैसला भएको अवस्था नै हुनुपर्छ भनी ठान्नु वस्तुवादी दृष्टिकोण हुँदैन । नैतिक चरित्र एक गतिशील सामाजिक अवधारणाको विषय भएकाले यसलाई विविध सामाजिक सन्दर्भमा मूल्याङ्कन गरिनु आवश्यक हुने । (प्रकरण नं. २३)
- निशन्देह: कुनै व्यक्तिउपर लगाइएको अभियोग प्रमाणित नभएसम्म निजलाई दोषी मान्न मिल्दैन । यो फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त र संविधानद्वारा प्रदत्त न्यायसम्बन्धी हकको विषय पनि हो । न्यायिक प्रक्रियाबाट प्रमाणित नभएसम्म कसैलाई पनि दोषी वा कसूरदार मान्न हुँदैन । यस हदमा उल्लिखित तर्कसंग विमति राख्नुपर्ने कुनै कारण छैन ।

तर प्रस्तुत विवादको प्रसङ्ग दोषी ठहर भएको अवस्था छ वा छैन भन्ने होइन । कसूर ठहर हुनु र उच्च नैतिक चरित्र कायम हुनु एउटै वा उस्तै कुरा होइनन् । कसूर ठहर हुनका लागि अभियोजन लगाइएको र न्यायिक प्रक्रियाबाट कसूरको निरूपण भएको हुनु आवश्यक हुन्छ । उच्च नैतिक चरित्रसम्बन्धी प्रश्न अभियोजन र न्यायिक प्रक्रियाबाट मात्र निरूपण हुने विषय देखिँदैन । केही अवस्थामा “नैतिक पतन देखिने अवस्थाको” निर्धारण न्यायिक प्रक्रियाबाट हुन सक्दछ । तर सामान्यतया: फौजदारी न्याय प्रक्रियाबाट “उच्च नैतिक चरित्र” भएको भनी ठहर गरिरहनुपर्ने स्थिति वा अवस्था नै रहँदैन । कसैको नैतिक चरित्र “उच्च” छैन भन्नु र कुनै कसूरको “दोषी” भन्नु फरक-फरक कुरा हुन् । कुनै व्यक्तिमा उच्च नैतिक चरित्रको अभाव कायम रहन सक्दछ, तर निज “कसूरदार” नहुन पनि सक्ने । (प्रकरण नं. २९)

- वस्तुतः फौजदारी विवादमा अमुक कसूर ठहर हुन्छ वा हुँदैन भनी निरूपण गरिन्छ, व्यक्तिको नैतिक-स्तरको निर्धारण गर्ने अवस्था रहँदैन । विषय र प्रसङ्गअनुसार सापेक्षिकरूपमा सामाजिक सन्दर्भमा नैतिक चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको निर्धारण गर्नुपर्ने अवस्था रहने । (प्रकरण नं. ३०)
- वस्तुतः नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले प्रयोग गर्ने बुद्धिमत्ता वा स्वविवेकका कतिपय पक्ष न्यायिक परीक्षणयोग्य विषय नबन्न पनि सक्दछन् । सिफारिसकर्ता निकायको स्वविवेकका केही वाञ्छित वा स्वीकृत क्षेत्रहरू (Margin of Appreciation) रहन्छ । स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोग भएको स्थितिमा निर्णयमा उल्लेख भएका आधार र कारणको पर्याप्तता वा अपर्याप्तताको न्यायिक परीक्षण गर्ने क्षेत्र केही सीमित र सङ्कुचित हुन सक्दछन् । तर गरिएको निर्णयमा आधार र कारण खुलाइएको छ वा छैन र यसरी खुलाइएको कुराबाट सम्बन्धित व्यक्तिको योग्यता वा अयोग्यतालाई वस्तुगतरूपमा प्रतिविम्बित गर्दछ वा गर्दैन भन्ने कुरा स्वभावतः न्यायिक परीक्षणको विषय बन्ने ।
- सिफारिस गर्ने निकायले आफ्नो बुद्धिमत्ता र सद्विवेक वस्तुगतरूपमा प्रयोग गरेको छ भन्ने कुरा गरिएको निर्णय व्यहोरा र निर्णय प्रक्रियाबाट पनि देखिनुपर्दछ । अन्यथा बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको भन्ने कुराको आडमा स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउने खतरा रहन्छ । स्वेच्छाचारितालाई अदालतले मान्यता दिन हुँदैन, त्यसमा नियन्त्रण कायम गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । (प्रकरण नं. ३३)
- लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता, कानूनको शासन, संविधानवाद आदिका दृष्टिले हेर्दा राज्यका सबै काम कारवाही र क्रियाकलापको मापन आधार भनेको संविधान नै हो । राजनीतिक गतिविधि, क्रियाकलापसमेत संविधानको दायराभित्र अर्थात् संविधान अन्तर्गत रहेर नै सञ्चालित हुनुपर्दछ । संविधानले निर्धारण गरेको सीमा-रेखाभन्दा बाहिरका राजनीतिक सहमतिले वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैनन् । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था र

संविधानवादको मान्यताअनुसार संविधानअनुसार राजनीति निर्देशित र सञ्चालित हुनुपर्दछ; संविधानभन्दा बाहिर गएर राजनीति सञ्चालित हुन नसक्ने। (प्रकरण नं. ३४)

- पदीय जिम्मेवारीअनुसारको योग्यता र क्षमता वस्तुगत आधारमा यकिन गरेर मात्र योग्यतम् व्यक्तिलाई संवैधानिक अंगको पदाधिकारीको पदमा नियुक्त गरिनु वाञ्छनीय देखिन्छ। योग्यता नै नपुगेका व्यक्तिलाई संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा स्वेच्छाचारी तवरबाट नियुक्त गरिएमा संविधानको उल्लङ्घन हुन पुग्ने। (प्रकरण नं. ३७)

१०.६ कनकमणि दीक्षित वि. नेपाल सरकार^{१०६}

- अख्तियारको दुरुपयोगको आरोप लागेको व्यक्तिका सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकात गर्न सो सम्बन्धमा बनेका समग्र कानूनी व्यवस्थाको परिधिभित्र रही गरिएको कार्यले पूर्णता पाउने हुन्छ र कानूनको एउटा दफाको सम्बन्ध अर्को दफासँग निश्चितरूपमा रहने हुन्छ। एउटा दफाको प्रयोग गर्दा अन्य दफाहरुको सम्बन्धलाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १९(१) को प्रयोग गर्दा १९(२) र १९(४) समेतलाई सँगसँगै हेरिनुपर्ने। (प्रकरण नं १०)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १९(४) र १६(१) ले भ्रष्टाचारको अनुसन्धान र तहकिकात गर्दा अनिवार्यरूपमा थुनामा राखेर अनुसन्धान गर्नुपर्ने बाध्यतात्मक व्यवस्था गरेको देखिँदैन। थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने क्रिटानी व्यवस्था बाहेक कुनै पनि व्यक्तिलाई थुनामा राख्न नमिल्ने। (प्रकरण नं.११)
- कुनै पनि निकायले अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ गर्न पाउने सो निकायको अन्तर्निहित अधिकार कदापि होइन। आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्दा कानूनको प्रक्रियाअनुरूप गर्नुपर्ने देखिन्छ। कानूनप्रदत्त स्वविवेकको अधिकार प्रयोग गर्दा समेत वस्तुनिष्ठ र मनासिव आधार र कारण खुलेको देखिनुपर्दछ। प्रयास र मनासिव आधार र कारण नखुलाई प्रयोग भएको स्वविवेकीय कार्यले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने।
- अनुसन्धान अधिकृतलाई आयोगलाई भएसहको अधिकार हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्थाको अर्थ प्रारम्भिकरूपमा नै मनासिव आधार बिना थुनामा राखेर अनुसन्धान गर्न पाउने भन्ने होइन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १६(१) र दफा १९(४) को अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थितिमा मात्र कुनै पनि व्यक्तिलाई अन्तिम विकल्पको रूपमा थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्न सकिने देखिन्छ। थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्दाको अवस्थामा समेत कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रिया नपुर्याई थुनामा राख्न नमिल्ने।

^{१०६} ने.का.प. २०७४, भाग ५९, अंक १, निर्णय नं. ९७४४।

- थुनामा राखी अनुसन्धान तहकिकात गर्नुपर्ने अधिकार निःसर्त र निरपेक्ष रहेको नभई ससर्त र सापेक्षिक रहेको हुन्छ। ऐनको दफा १६(१) र १९(४) को पूर्वावस्था नदेखिएसम्म वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा आँच आउने गरी थुनामा राख्न पाउने भन्न मिल्दैन। सो व्यवस्था अनुसार कुनै व्यक्तिलाई पक्राउ गरी थुनामा नराखिएमा के कसरी प्रमाण लोप हुने वा अनुसन्धान तहकिकातमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार र कारण दिई थुनामा राख्नुपर्ने। (प्रकरण नं. १२)
- थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने कुनै सन्तोषजनक आधार नभएको वा थुनामा नै राखी अनुसन्धान गर्ने आधार र कारण भएको प्रथमदृष्टिमा नदेखिएको अवस्थामा अनुमति माग गर्नु र यस्तो अवस्थामा अदालतले पनि थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नुपर्ने पर्याप्त आधार बिना म्याद थपको अनुमति माग गरेकै कारणले आदेशमा तथ्यगत आधार र कारण नखुलाई थुनामा राख्ने अनुमति दिनु मनासिव एवं कानूनसङ्गत नहुने। (प्रकरण नं. १४)

१०.७ नेपाल सरकार वि. आनन्दप्रसाद खनाल समेत^{३३}

- साविक ऐनले पनि कसूरको संज्ञा दिई त्यसका लागि सजाय समेत निश्चित गरेको क्रियालाई हालको ऐनमा समेत निरन्तरता दिँदै साविक ऐनले निश्चित गरेको सजायभन्दा हालको ऐनले कम सजाय तोकेको स्थितिमा एउटै क्रियालाई साविक र हालको ऐनले फरक-फरक नामाकरण गरेको भन्ने मात्र आधारमा Ex Post Facto Laws को प्रसँग उठाउनु सान्दर्भिक नहुने।
- बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गर्न सामान्यतया बकसपत्र पाउनेले दातालाई निजको व्यवहारमा कुनै तरहले सहयोग पुर्याएको वा सेवा गरी रिझाएको हुनु पर्ने स्थिति र अवस्थाको विद्यमानता अपरिहार्य हुने। देवानी मुद्दामा सम्पत्ति हस्तान्तरणको क्रियाबाट कसैको हक गए नगएको कुरालाई मुख्य रूपमा हेर्ने गरिन्छ। साथै सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरामा प्राप्तकर्ताको निजी ज्ञान, सीप वा प्रयासले सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो, होइन र अन्य कसैलाई बण्डा गर्नुपर्ने नपर्ने विषयमा सम्म निर्णय निरोपण हुने गर्दछ। तर बकसपत्र प्राप्त गर्ने कार्य कानूनविपरीत हुँदैन भन्ने कुराको आडमा गैरकानूनी आर्जनलाई लुकाउने माध्यमको रूपमा यस्तो व्यवहारलाई सदैव मान्यता दिइनु पर्दछ भन्ने तर्क न्यायोचित हुन नसक्ने।

^{३३} <http://www.supremecourt.gov.np/web/supimpdecisions>.

१०.८ नेपाल आयल निगम कर्मचारी संघ बबरमहल काठमाडौंका अख्तियार प्राप्त ऐ.का उपाध्यक्ष चन्द्रप्रसाद निरौलासमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत^{१५}

- आयल निगमको घाटा तथा नाफाको अवस्था सिर्जना हुनुमा पेट्रोलियम पदार्थमा अन्तर्राष्ट्रिय मूल्यमा हुने परिवर्तन तथा सोअनुरूप राष्ट्रिय मूल्यमा हुने समायोजन नै कारक तत्त्वको रूपमा रहेको हुन्छ । यसका साथै यस्तो संस्थामा वित्तीय अनुशासन कायम हुन नसकेमा तथा व्यवस्थापकीय कमजोरीको कारण पनि समग्र आर्थिक स्थितिमा उतारचढाव आउन सक्दछ । पेट्रोलियम पदार्थमा हुने मूल्य समायोजनको प्रत्यक्ष प्रभाव आम उपभोक्तालाई नै हुन जान्छ । त्यसैले पनि निगमको हरेक आर्थिक गतिविधिमा आम सरोकारवालाको चासो हुनु स्वाभाविक नै हुने ।
- कुनै पनि संस्था मुनाफामा गएको तब मानिन्छ जब उक्त संस्थाले तिर्नु बुझाउनुपर्ने दायित्व बाँकी रहेको हुँदैन । सामान्य बुझाइमा पनि संस्थाले तिर्नु बुझाउनु पर्ने दायित्व बाँकी रहेको अवस्थामा कुनै आर्थिक वर्षमा नाफामा गएको भनी अर्थ गर्नु न्यायोचित हुँदैन । संस्था घाटामा गएको स्थितिलाई कुनै जवाफदेहिता बहन गर्नु नपर्ने र नाफामा गएको भनी सञ्चित नोक्सानीलाई नजरअन्दाज गरी बोनसको लागि लालायित हुनु नैतिक दृष्टिकोणबाट समेत शोभनीय नदेखिने ।
- जब संस्थाले सञ्चित नोक्सानी पूर्ति गरी तिर्नु बुझाउनु पर्ने दायित्वबाट मुक्त रही मुनाफा गर्छ भने त्यस्तो मुनाफामा बोनस ऐनबमोजिमको प्रावधान स्वाभाविकरूपमा स्वतः लागू हुने हो । ऐन कानूनको भावना र मर्मविपरीत बोनस वितरण गर्नु कानूनी शासनको मूल्य मान्यताविपरीत हुन जान्छ । बोनस वितरण सम्बन्धमा तत्सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरूको समग्र पक्षलाई विचार नगरी विधायिकी मनसायलाई असङ्गत तवरबाट गरिने व्याख्या कानूनसम्मत हुन नसक्ने । (प्रकरण नं.७)

१०.९ गोविन्दराज जोशी वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद सचिवालय^{१६}

- कानून बमोजिम मुद्दाको कार्वाही र किनारा गर्न सक्ने अधिकार प्राप्त अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दामा समावेश भएका कानूनी प्रश्नमा सोही अदालतबाट न्यायिक निरोपण हुन सक्ने भएकोले त्यस्तो मुद्दामा अनुकूल वा प्रतिकूल असर पर्ने गरी यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएको रिट निवेदनबाट निर्णय गर्न नमिल्ने ।

^{१५} ने.का.प. २०१५, भाग ६०, अंक ३, निर्णय नं. ९९७५ ।

^{१६} ने.का.प. २०६९, अंक १०, निर्णय नं. ७४४६ ।

१०.१० अधिवक्ता रामकृष्ण निराला वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग^{११७}

- संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतबाट विशेषाधिकार सम्पन्न आदेश जारी गरी पाउँ भनी पर्न आएको रिट निवेदनमा निवेदन माग दावीअनुसारको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था रहेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत उपचार प्राप्त हुन सक्ने वैकल्पिक उपचारको मार्ग भए नभएको सम्बन्धमा प्रारम्भिक रूपमा निरोपण गरिने ।
- वैकल्पिक उपचारको मार्ग उपलब्ध भएको विषयमा सो मार्ग अवलम्बन नगरी सिधै यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत रिट निवेदन लाग्न सक्ने नदेखिने ।
- वैकल्पिक उपचारको मार्गको विद्यमानता रहेको देखिई प्रारम्भिकरूपमा नै रिट निवेदन लाग्न नसक्ने देखिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनमा संयुक्त इजलासबाट उठाइएको कानूनी प्रश्नको निराकरण गरिरहनुपर्ने आवश्यकता देखिन नआउने ।

१०.११ दक्षबहादुर क्षेत्री वि. राष्ट्रपतिको कार्यालय समेत^{११८}

- विपक्षी आयुक्तहरु मिति २०७३।१२।१९ मा नियुक्त भई लगभग १ वर्ष ९ महिना आयुक्तका रूपमा कार्य गरिसकेपश्चात प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ । निजहरुको नियुक्तिको विषय नियुक्ति हुनुपूर्व संवैधानिक परिषद्ले सिफारिस गरी संसदीय सुनुवाई समितिबाट अनुमोदित भएपश्चात मात्र सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट नियुक्ति भएको, नियुक्ति पूर्वका सम्पूर्ण कुरा सञ्चारमाध्यममा सार्वजनिक समेत भइरहेको भए तापनि निवेदक ओमप्रकाश अर्याल विपक्षी लोकमान सिंह कार्की समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दा यस अदालतबाट मिति २०७३।५।३१ मा पुनरावलोकन गर्न अनुमति प्रदान भएपश्चात मात्र परिस्थिति र परिणाम आँकलन गर्दै रिट निवेदकले विपक्षीहरु नियुक्ति भएको लगभग १ वर्ष ९ महिनापश्चात प्रस्तुत रिट निवेदन लिई अदालत प्रवेश गर्नुलाई सफा हात लिई अदालत प्रवेश गरेको भनी मात्र मिलने अवस्था नदेखिने ।
- आफ्नो अधिकारप्रति सजक रहने व्यक्तिलाई नै अदालतले मद्दत गर्ने र आफ्नो अधिकारको बेवास्ता गर्ने व्यक्तिलाई मद्दत गर्न अदालतलाई पनि कर लाग्दैन भन्ने तर्कमा विलम्बको सिद्धान्त आधारित छ । अनुचित विलम्ब गरी अदालत प्रवेश गर्नेलाई अदालतले समेत मद्दत गर्न नसक्ने भनी ने.का.प. २०३१, अंक १, नि.नं. ८७३ मा प्रकाशित निवेदक परमानन्दप्रसाद सिंह विरुद्ध गृह मन्त्रालय समेत भएको उत्प्रेषण रिट निवेदनमा यस अदालतको फुलवेञ्चबाट कानूनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको छ । रिट क्षेत्रमार्फत उपचार प्रदान गर्नु अदालतको दायित्व भएको कुरा यस अदालतले

^{११७} ने.का.प. २०६१, अंक ७, निर्णय नं. ७४०४ ।

^{११८} स.अ. ०७३-WO-०४०३, संयुक्त इजलास, फैसला मिति- २०७५।४।१ ।

आत्मसात गरेको छ तर रिट क्षेत्राधिकार मार्फत कानूनी उपचार माग गर्ने व्यक्तिले सफा हात लिई अदालत प्रवेश गर्नुपर्ने हुन्छ । लामो समयसम्म चासो नदेखाई जुनबेला मन लाग्यो सोही बखत रिट क्षेत्र गुहादेँ अदालतमा प्रवेश गर्नु अनुत्तरदायी हुनुका साथै न्यायिक संयमता र मर्यादा अनुकूल रहेको मात्र नसकिने ।

- नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को अधिकार प्रयोग गरी संवैधानिक परिषद्ले गरेको सिफारिसमा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७१।१२।१९ मा ६ वर्षको लागि नियुक्त भई कामकाज गरिरहेको अवस्थामा धेरै विलम्ब गरी मिति २०७३।८।१ मा मात्र विपक्षीहरूको योग्यताको विषयमा प्रश्न उठाई प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता हुन आएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन विलम्बको आधारमा खारेज हुने ।

११. सुझावसम्बन्धी

११.१ विजयकुमार झा समेत वि. अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल, काठमाडौँ समेत^{१११}

- अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा २८ बमोजिम दिइएको सुझाव आफैँमा निर्णय होइन, सुझावको उपयुक्तताको विषयमा सम्बन्धित कार्यालय वा संस्थाका पदाधिकारीले मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त देखिएको सुझाव अनुसार गर्नसक्ने नै हुन्छ । तर आयोगबाट लेखी आएको भन्ने मात्र आधार ग्रहण गरी निर्णय गरिएमा भने त्यसको वैधतामा प्रश्न उठ्नसक्छ । किनभने कुनै पनि निर्णय आधार र कारणसहितको हुनुपर्दछ । आधार कारण बिनाको निर्णयले वैधानिकता पाउन नसक्ने । (प्रकरण नं.५)
- कुनै पनि संस्थासँग आफ्नो संस्थाको उद्देश्य पूर्तिका लागि के कस्तो जनशक्ति आवश्यक पर्दछ भन्ने कुराको निक्कै गर्नसक्ने अधिकार निहित रहेको हुन्छ । यस्तो अधिकार अन्तर्गत संस्थाको आवश्यकताअनुरूपका जनशक्ति आपूर्तिका लागि त्यस्ता जनशक्तिको योग्यता निर्धारण गर्ने, जनशक्ति आपूर्तिको लागि आवश्यक पाठ्यक्रम निर्धारण गर्ने र परीक्षण प्रणाली निर्धारण गर्ने समेतको अधिकार अन्तर्निहित हुने ।
- एउटा विशिष्ट सेवा प्रदान गर्ने स्वायत्त एवं संगठित संस्थाले आफ्नो आवश्यकताको पहिचान आफैँ गर्न पाउनुपर्दछ । संस्थाको सांगठनिक स्वरूप, कार्य प्रकृति, जिम्मेवारी समेतका आधारमा जनशक्तिको आकार र त्यस्ता जनशक्तिको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता, तालिम, अनुभव समेतका विषयमा निर्णय गर्ने अधिकारबाट कुनै पनि संस्थालाई वञ्चित गरिन नहुने । (प्रकरण नं.८)
- अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐनको दफा १२क, १२ख र २८ समेतले आयोगलाई कानूनको वैधता परीक्षणको अधिकार प्रदान गरेको नपाइने ।

^{१११} ने.का.प. २०७१ अंक २, निर्णय नं. ९११७, पूर्ण इजलास ।

- संविधानको धारा १२० ले आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकेको भए पनि त्यसमा कहीं पनि कानून बदर गर्न सक्ने समेतको अधिकार प्रदान गरेको भने नपाइने । (प्रकरण नं.१०)
- ऐनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्दा त्यसले निश्चित गरेको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । कुनै अधिकारी वा निकायले गरेको कार्यका सम्बन्धमा प्रश्न उठेको अवस्थामा प्रथमतः सो कार्य उचित वा अनुचित के हो भन्ने निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ, त्यसपछि मात्र सो कार्यबाट उत्पन्न भएको दुष्परिणाम सच्याउने कुरा आउँछ । यदि कार्य कानूनानुरूप नै देखिएमा त्यसको परिणामलाई मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार आयोगलाई नरहने । (प्रकरण नं.११)
- ऐनको दफा २८ ले प्रदान गरेको अधिकार सुझावसम्ममा सीमित रहेको छ, त्यसलाई न्यायिक पुनरावलोकनको अधिकारक्षेत्र सरह मानेर आयोगले जिकीर लिन नमिल्ने ।
- संवैधानिक निकायले आफ्नो संविधानप्रदत्त काम, कर्तव्य र अधिकारको ख्याल नगरी अन्य निकायको क्षेत्राधिकारभित्रका विषयमा प्रवेश गर्ने हो भने संविधानवाद र कानूनको शासनका स्थापित मान्यताहरू खल्बलिन पुग्ने र स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउने । (प्रकरण नं.१२)
- आयोगले ऐनको दफा २८ बमोजिम भनी परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमका प्रावधानहरूलाई खारेज गर्न र हटाउन भनी निर्देशन दिँदा आफ्नो संवैधानिक एवं कानूनी सीमा बुझ्न सकेको नपाइने । (प्रकरण नं.१३)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नेपाल स्वास्थ्य अनुसन्धान परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०६७ को विनियम २.५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा रहेको करारमा कार्यरत कर्मचारीले स्थायी पदमा आवेदन गर्दा उमेरको हदबन्दी नलाग्ने सम्बन्धी व्यवस्था खारेज गर्न र ऐ. विनियमको विनियम २.६ अन्तर्गतको अनुसूची २ को सि.नं. ४, ५, ६, ७, १०, ११, १२ मा रहेको खुला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति गरिने पदको आवश्यक न्यूनतम योग्यता महलमा उल्लेखित केही वर्षको कार्य अनुभवसम्बन्धी व्यवस्था हटाउने गरी निर्देशन दिन पाउने अधिकार रहेको भन्ने देखिन नआउने । (प्रकरण नं.१६)

१२. बन्दीप्रत्यक्षीकरण, थुनछेक (धरौटी, जमानत, हिरासत) सम्बन्धी

१२.१ उम्मेदसिंह चौरडिया वि. चिन्तबहादुर बस्नेत समेत[॥]

[॥] ने.का.प. २०३३, अंक १, निर्णय नं. ९९४, फुलबेञ्च ।

- राजस्व चुहावटको कसूर भ्रष्टाचार निवारण ऐनभित्र पर्छ, पढेन, बढी बिगो कायम गरी कारवाही गरेको हो होइन इत्यादि प्रश्न अदालत समक्ष मुद्दा पेश भएको अवस्थामा नै निरोपण गरिने कुरा हो । (प्र.नं. ११)
- अभियुक्तलाई तारेखमा राखे वा धरौट वा जमानीले छाड्ने र धरौट वा जमानी दिन नसकेमा थुन्ने बारे अदालतलाई भएसरहको अधिकार (आवश्यकतानुसार) विशेष प्रहरी अधिकृतले प्रयोग गर्न पाउने र मुद्दा हेर्ने तोकिएको वा गठित भएको अदालतको न्यायाधीशको अनुमति लिई थप ३ महिनासम्म हिरासतमा राख्न सक्ने देखिएको, धरौट वा जमानत दिन नसकेमा विशेष प्रहरी अधिकृतले नै थुन्न सक्ने, अन्य अवस्थामा अदालतको न्यायाधीशको अनुमति लिनुपर्ने, अदालतमा मुद्दा दायर नहुन्जेल विशेष प्रहरी अधिकृतले तहकिकात गर्दा धरौट वा जमानी दिन नसकी हिरासतमा राख्न परे ३ महिनासम्म कुनै व्यक्तिलाई हिरासतमा राख्न सक्ने भ्र.नि. ऐन, २०१७ ले व्यवस्था गरेको देखिने । (प्र.नं. १३)

१२.२ झलकलाल श्रेष्ठको हकमा श्रीमती सविना श्रेष्ठ वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टङ्गाल समेत[॥]

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले स्थानीय निकायलाई समेत सार्वजनिक संस्थाको परिभाषाभित्र समावेश गरेको, आफूलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने बढ्दैनतले सार्वजनिक संस्था समक्ष गरेको सम्झौताको शर्त पालना नगरेको विषयलाई पनि भ्रष्टाचारको कसूर अन्तर्गत समेटिएको र त्यस्तो कसूरमा संलग्न भनी आरोप लागेको कुनै पनि व्यक्तिलाई उपस्थित गराई अनुसन्धान तहकिकातका सिलसिलामा सोधपुछ गर्नसक्ने समेतको अधिकार अनुसन्धान अधिकारीलाई प्रदान गरेको पाइँदा निवेदक संलग्न रहेको श्री कम्प्लेक्स प्रा.लि.ले पोखरा उपमहानगरपालिकासँगको सम्झौता बमोजिमको शर्त पालना नगरी रकम हिनामिना गरेको भन्ने विषय पनि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को क्षेत्रभित्र पर्ने कुरामा विवाद गर्ने अवस्था नदेखिने ।
- भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा कसैको उजुरी वा कुनै स्रोतबाट आयोगलाई प्राप्त भएको जानकारीको आधारमा आयोगले ऐन बमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्न वा अन्य कारवाई चलाउन सक्नेछ, भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १३(१) ले आयोगको अधिकार किटान गरेको सन्दर्भमा यी निवेदकका हकमा अनुसन्धान तहकिकात गर्न नसक्ने भनी भन्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा निजी कम्पनीसँगको संलग्नता भन्ने आधारमा मात्र निवेदक र निजको कम्पनीले त्यसबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था नरहने । (प्रकरण नं. १३)

[॥] ने.का.प. २०६५, अंक १, निर्णय नं. ७९१२ ।

- भ्रष्टाचारसम्बन्धी कसूरको अनुसन्धानको क्रममा त्यस्तो आरोपमा कारवाई चलाएको व्यक्ति फरार भई बेपत्ता हुन सक्दछ भन्ने मनासिव कारण भएमा वा बिगो हानि नोक्सानी भएको देखिएमा त्यस्तो व्यक्तिसँग धरौट वा जमानत माग्न सकिने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १९(४) को प्रावधानको आशय सम्बन्धित व्यक्तिलाई थुनामा नै राख्ने नभई यथासम्भव थुनामा नराख्ने भन्ने देखिँदा त्यस्तो सुविधायुक्त प्रावधान मुद्दाको अनुसन्धान, अभियोजन वा सुनुवाईमध्ये कुनै पनि चरणमा र अनुसन्धान अधिकारी, अभियोक्ता वा न्यायिक अधिकारीमध्ये जोसुकैलाई पनि प्रयोग गर्न दिँदा त्यसले कसैलाई व्यक्तिगत हानि नोक्सानी पुऱ्याउने नदेखिने।
- कसूरको प्रकृति, त्यसको गम्भीरता र त्यसको विभिन्न चरणमा अवलम्बन गरिने कार्यविधि समेतलाई दृष्टिगत गरी कानून निर्माताले त्यस्तो अधिकार कसलाई सुम्पन उपयुक्त देख्दछ, त्यसै आधारमा अधिकार प्रदान गरिने हुँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने। (प्रकरण नं. १८)
- धरौटी वा जमानत माग्ने जस्तो सुविधाको विषयलाई समेत प्रचलित कानूनको अधिनमा राखिएको अवस्थामा धरौट वा जमानत नदिएको कारणबाट थुनामा राख्नुपर्दा प्रचलित कानूनको पालना गर्नु नपर्ने गरी निरपेक्षरूपमा त्यसको अर्थ लगाउनु न्यायोचित हुँदैन। त्यसमाथि पनि ऐनको दफा १६ ले अभियुक्तलाई थुनामा राख्ने गरी आयोगलाई प्रदान गरेको अधिकारको प्रयोगलाई समेत न्यायिक अनुमतिको विषय बनाएको स्थितिमा यथासम्भव व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता नखोसियोस् भनी धरौटी वा जमानत माग्ने वैकल्पिक उपायको अवलम्बनका क्रममा उत्पन्न भएको थुनाको अवस्थालाई झनै कडा र निरपेक्षरूपमा रहेको भनी मान्न र सम्झन मिल्दैन। त्यस्तो थुनाको विषय स्वतः न्यायिक परीक्षणको विषय बन्ने। (प्रकरण नं. २०)
- व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरणको विषयलाई न्यायिक परीक्षण बिना प्रयोगमा ल्याउन नहुने कुरालाई अन्यथा सोच्नु र अन्यथा व्याख्या गर्नु हाम्रो संवैधानिक व्यवस्था गर्दै आएको अभ्यास, व्यक्त गरेको अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता र कानूनी राज्यको अवधारणा र त्यसको मूल्य मान्यता समेतको प्रतिकूल हुनजाने हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १९(४) को प्रावधान अन्तर्गत धरौटी वा जमानत दिन नसकेको वा नदिएको कारणबाट थुनामा राख्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(३) ले तोकेको समयवाधि (बाटोको म्याद बाहेक चौबीस घण्टा) भित्र सम्बन्धित मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष पेश गर्नुपर्ने र त्यस्तो अधिकारीको आदेश बमोजिम गर्नुपर्ने हुन्छ। यदि त्यसो नगर्ने हो भने त्यस्तो थुनाका सम्बन्धमा कहिल्यै पनि न्यायिक परीक्षण नहुने र अनन्तकालसम्म थुनामा नै रहनुपर्ने अवस्थाको सिर्जना हुनजान्छ, जुन विधिकर्ताको मनसाय हुनै सक्दैन र त्यस्तो स्वेच्छाचारितालाई

संविधानले प्रश्रय दिएको पनि छैन । यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १९(४) को प्रावधानलाई निरपेक्षरूपमा नभई संविधान, उक्त ऐनका अन्य प्रावधान र प्रचलित नेपाल कानून समेतको सापेक्षतामा हेर्नुपर्ने र सो प्रावधान अन्तर्गत धरौटी वा जमानत नदिएको कारणबाट थुनामा राख्नुपर्दा संविधानको धारा २४(३) को प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने । (प्रकरण नं. २३)

१२.३ रामदेव यादव वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय^{१२}

- साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकार समानान्तर क्षेत्राधिकार पनि होइनन् र असाधारण क्षेत्राधिकारले साधारण क्षेत्राधिकारलाई अनादर गर्ने, सीमित तुल्याउने, नियन्त्रण गर्ने, प्रतिस्थापन गर्ने वा कुनै किसिमबाट निस्तेज तुल्याउने समेत असाधारण क्षेत्राधिकारको मकसद हुन नसक्ने । (प्रकरण नं. २०)
- नियमित वा सामान्य क्षेत्राधिकारको विकल्प असाधारण क्षेत्राधिकार होइन । असाधारण क्षेत्राधिकार सामान्य क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार पनि होइन । यसरी असाधारण क्षेत्राधिकारलाई साधारण क्षेत्राधिकारको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको रूपमा लिने हो भने साधारण क्षेत्राधिकार र असाधारण क्षेत्राधिकारबीचको अन्तर नै मेटिन पुग्दछ र साधारण क्षेत्राधिकारको औचित्य नै समाप्त हुन जाने । (प्रकरण नं. २४)
- बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटबाट विवादको तथ्यभित्र प्रवेश गरी थुनाको औचित्यको खोजी गर्ने कार्य गरिँदैन । बन्दीलाई थुनामा राखिएको कार्यको वैधतासम्म परीक्षण गरी गैरकानूनी तवरबाट थुनामा राखिएको देखिएमा बन्दीलाई त्यस्तो थुनाबाट मुक्त गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ।
- आफूउपर लगाइएको अभियोग र आफूसँग धरौट माग गरिएको अ.बं. ११८ नं. को कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक छ भनी चुनौती दिन नसकेको अवस्थामा उक्त कानूनबमोजिम धरौट माग गरेको र माग गरेको धरौटी दिन नसकेको कारणबाट थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी मातहत अदालतबाट भएको आदेश असंवैधानिक तथा गैरकानूनी रहेको भन्ने देखिन नआउने । (प्रकरण नं. २७)
- मातहत दुई तह अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निरोपण भई टुंगो लागिसकेको विषयवस्तुमा यस अदालतले रिट क्षेत्राधिकारबाट पुनरावेदन सुनेसरह गरी हस्तक्षेप गर्दै जाने हो भने विवादको कहिल्यै पनि अन्त्य हुन नसक्ने र अदालतको साधारण क्षेत्राधिकारसम्बन्धी संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था समेत अर्थहीन हुनजाने हुन्छ । तसर्थ क्षेत्राधिकार सम्पन्न अदालतबाट सामान्य कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत निवेदकसँग माग भएको धरौटीको रकम कानूनसम्मत रहेको भनी पुनरावेदन अदालतबाट

^{१२} ने.का.प. २०६८, अंक ८, निर्णय नं. ८६६५, पूर्ण इजलास ।

समेत सदर भई धरौटीको अङ्कसम्बन्धी विवाद निरोपण भइसकेको देखिएको अवस्थामा यस अदालतले विवादको तथ्यभिन्न प्रवेश गरी धरौटीको अङ्क पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.२८)

-०००-

नजीरहरूको सारसंक्षेपसँग सम्बन्धित
फैसलाहरूको पूर्णपाठ यस आयोगको
वेबसाइट- <http://www.ciaa.gov.np> मा
राखिएको छ ।